

2015

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MANAGEMENT

MAGISTRSKA NALOGA

MAGISTRSKA NALOGA

GORAZD ČADEŽ

GORAZD ČADEŽ

KOPER, 2015

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MANAGEMENT

Magistrska naloga

ZAHODNA EKONOMIJA 20. STOLETJA
V KONTEKSTU
EKONOMIKE IN HREMATISTIKE

Gorazd Čadež

Koper, 2015

Mentor: izr. prof. dr. Tonči Kuzmanič

POVZETEK

Pogled na ekonomijo danes je le eden od možnih pogledov na načine gospodarjenja, ki reflektira obstoječo politično in ekonomsko doktrino in se je v človeški zgodovini močno spreminjala. Zato je obstoječo percepcijo stvarnosti smiselno analizirati iz bolj oddaljene perspektive Aristotelovega razmišljanja o gospodarjenju, v bolj prvinskem kontekstu povezanim z naravnim in vprašanji etike. Zahodne ekonomije dvajsetega stoletja so postavljene v koncept Aristotelovega pojmovanja naravnega (moralnega) in nenaravnega (nemoralnega) pridobivanja dobrin, ki se izkazujeta preko pojmov ekonomikē in hrematistikē. Prvi kot zadovoljevanje potreb ter prilagajanje naravni omejenosti dobrin in drugi kot zadovoljevanje neskončnih želja, kar je v neskladju z naravno omejenostjo dobrin.

Ključne besede: Aristotel, ekonomikē, hrematistikē, ekonomija, gospodarstvo, morala, naravno, etika.

SUMMARY

The perspective at the economy today is only one of many possible views on ways of acquiring the goods, which reflects current political and economic doctrine and has in human history changed greatly. Therefore, from the current perception of reality, it makes sense to analyze it from a more distant perspective of Aristotelian thinking about goods acquisition in a more pristine context associated with natural and ethical issues. Western economies of the twentieth century are placed in the concept of Aristotelian conception of the natural (moral) and unnatural (immoral) acquisition of goods, which are recorded via a concept of oikonomics and chrematistics. Of which the first is meeting the needs and adapting to the natural scarcity of goods and the other the meeting of the endless desires, which is inconsistent with the natural scarcity of goods.

Keywords: Aristotle, oikonomics, chrematistics, economics, economy, morality, natural, ethics.

UDK: 330.811.1(043.2)

VSEBINA

1. Uvod	1
1.1 Opredelitev obravnavanega problema in teoretičnih izhodišč	2
1.2 Namen in cilji magistrske naloge	4
1.3 Predvidene metode raziskovanja za doseganje ciljev naloge	4
1.4 Predvidene predpostavke in omejitve pri obravnavanju problema	5
2. Ekonomska misel	6
2.1 Pred iznajdbo ekonomske vede	7
2.2 Grki in Aristotel o ekonomiji: prvo razlikovanje med ekonomikē in hrematistikē... 8	
2.3 Judovsko in Rimsko razumevanje ekonomskih vprašanj	11
2.4 Predmoderna doba o ekonomiji: srednji vek in čas teokracije	13
2.5 Moderna doba	14
2.5.1 Klasična ekonomska misel	15
2.5.2 Neoklasična ekonomska misel.....	19
3. Zahodno gospodarstvo v perspektivi ekonomikē in hrematistikē	21
3.1 Na prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje	23
3.2 Prva in druga svetovna vojna	27
3.3 Obdobje po drugi svetovni vojni	31
3.4 Prehod iz dvajsetega v enaindvajseto stoletje	35
4. Ali si je moč pomagati pri razumevanju današnje dobe z razlikovanjem med ekonomikē in hrematistikē?	42
4.1 Individualizem	43
4.2 Svobodni trg	45
4.3 Demokracija	49
4.4 Družba znanja – boj za prevlado idej	51
4.5 Globalizacija.....	53
4.6 Neenakost	56
4.7 Kam od tu?	57
Literatura	61

1. Uvod

Ko razmišljamo o ekonomiji iz današnje perspektive jo dojemamo predvsem preko pojmov kot so: trg, dobiček, produktivnost, učinkovitost, uspešnost, odločitve, procesi, fleksibilnost, globalizacija ... Vendar je to le eden od možnih pogledov in predstavlja trenutno prevladujočo ideologijo, temelječo na ideji kapitalistične ureditve družbe in z njo povezanimi odnosi v družbi, ki so v sklopu te doktrine sprejemljivi in zaželeni. Gre pravzaprav za trenutno percepcijo sveta v katerem živimo, ki pa se je v zgodovini človeštva močno spreminjala.

Ekonomija, kot ta pojem dojemamo danes, se predstavlja na različne načine: kot preučevanje "individualnega in družbenega delovanja" (Marshall 2012, 13), "individualna izbira – odločitev posameznika o tem kaj delati in kaj ne" (Krugman in Wels 2013, 6), "študij o tem, kako človeška bitja usklajujejo svoje potrebe in želje" (Colander 2004, 4) ... Razumemo jo torej lahko kot vedo, družbeno vedo, ki proučuje posameznika in njegovo interakcijo z okoljem, pri čemer se ta odraža v vprašanjih zadovoljevanja potreb in želja posameznika, kakor tudi skupnosti (družbe) v kateri živi.

Posebnost današnjega dojetanja ekonomskih vprašanj pa je tudi v prikazovanju njihove kompleksnosti (namerne ali nenamerne), zaradi česar se pojavlja potreba po uporabi znanstvenega aparata za njihovo razlago, kar ekonomijo oddaljuje od statusa družbene vede in jo približuje k matematičnim vedam. Zato se je, tudi za današnja vprašanja v okviru ekonomskega, smiselno oddaljiti v čas, ko je bilo dojetanje teh odnosov še bolj prvinsko, in se s tem "odmakniti ... od intelektualnega izpraznjenja, ki nam ga narekuje sodobnost ... in stopiti nekaj korakov nazaj" (Sedláček 2014, 20) v čas, ko pojem ekonomija še ni obstajal, obstajala pa so vprašanja, ki jih preučujemo tudi danes: Kako gospodariti, da zadovoljimo svoje potrebe in kako to vpliva na druge? V čas začetkov ekonomske misli, ki jo predstavlja Aristotel.

Aristotel se je ukvarjal z vprašanji gospodarjenja, vendar ne v današnji ekonomsko–znanstveno–matematični obliki, pač pa s pozicije etike, kot najvišje vrednote družbe. Človeka obravnava kot politično žival, ki se mora zavedati svoje povezanosti z naravo in njenimi omejitvami, na podlagi česar utemeljuje tudi etičnost gospodarskih aktivnosti. Zato kot naravno opredeljuje le tiste gospodarske dejavnosti, ki v skladu z omejenostjo naravnih virov, zadovoljujejo potrebe posameznika (ekonomikē), in morajo biti skladno temu omejene, ne pa tudi vsega tistega, kar predstavlja neomejenost želja (hrematistikē), kar ni in ne more biti v skladu z naravnimi omejitvami.

Prav etičnost njegovega pogleda na gospodarjenje ter z etiko povezana pravičnost, pa sta dve od temeljnih vprašanj, na katera želimo tudi danes v sklopu kapitalističnega ekonomskega sistema, njegovega delovanja in rezultatov teh delovanj, podati odgovore. Zato bomo Zahodne ekonomije dvajsetega stoletja analizirali v kontekstu ekonomikē in hrematistikē, torej se ukvarjali z vprašanji naravnega in nenaravnega načina gospodarjenja.

1.1 Opredelitev obravnavanega problema in teoretičnih izhodišč

Pomembnost preučevanja Zahodne ekonomije dvajsetega stoletja, se kaže v tem, da je ta v tem obdobju postala dominantna sila s prevladujočim vplivom na vsa ostala področja družbe. DeLong (2000, 6–8) ugotavlja, da je bilo v preteklosti (pred 20. stoletjem):

jedro zgodovine le bežno povezano z ekonomskimi dejavniki, saj so se ti spreminjali počasi. Struktura in delovanje gospodarstva ob koncu posameznega stoletja pa sta bili precej blizu temu, kar je bilo na njegovem začetku. V dvajsetem stoletju pa so se stvari zelo spremenile. Ekonomija je tista, ki se prične hitro in temeljito spreminjati, medtem ko politike, kulture in religije ohranjajo svojo kontinuiteto. V dvajsetem stoletju je bil tempo ekonomskih sprememb tako velik, da se ne more primerjati z ostalimi zgodovinskimi obdobji. Ekonomske spremembe, v proizvodnji, distribuciji in porabi, so postale gonilna sila stoletja.

Tudi vrednota življenja posameznika je postala podrejena ekonomskim ciljem. Tiranije, vojne in ubijanje (v vojnem in mirnodobnem času) so "imele svoje korenine v ekonomskem nezadovoljstvu, ki je našlo svoj izraz v ekonomskih ideologijah" (DeLong 2000, 12).

V kontekstu navedenega pride do potrebe po odgovoru na vprašanja etičnosti v ekonomiji, ki jo kot vprašanje ekonomikē in hrematistikē zastavlja Aristotel. Čeprav so se nekateri diskurzi, tako ekonomski kot filozofski, ukvarjali z vprašanji etičnosti ekonomskih ideologij in prakse, pa so bili v prevladujočem miselnem vzorcu (podrejenemu doseganju ekonomskih ciljev) potisnjeni na stranski tir. Vprašanja morale in etičnosti ekonomije bi namreč lahko sprožila dvome v pravičnost sistema in spodkopala kapitalistično družbeno ureditev.

Vse bolj se je začelo postavljati vprašanje razkoraka med obljubljenim napredkom in rastjo, ki naj bi ga zagotavljali samouravnani trgi in realnostjo, ki jo doživljamo. Dogodki z začetka enaindvajsetega stoletja kažejo na izredno moč finančnih trgov (finančnega kapitala) in njihovega vpliva tako na globalno ekonomijo posamezne države in podjetja kot tudi na življenje posameznika. Vse bolj se dozdeva, da "finančni dobiček ni sredstvo gospodarskih aktivnosti ampak namen in cilj teh aktivnosti" (Felber 2013, 22). Razvoj znanosti in tehnologije sicer ponuja možnosti za gospodarsko rast in boljše življenje, vprašanje pa je kako Zahodna ekonomija in njene politike izrabljajo ponujene možnosti in kam se stekajo njihovi rezultati.

Nekateri ekonomski diskurzi se nagibajo k trditvam, da so družbene vrednote podrejene le še tehnologiji v povezavi z ekonomsko učinkovitostjo in da se etičnost postavlja na stranski tir. Stivers (2008, 63) na primer trdi, da je "tehnološki razvoj civilizacije uničil vse vrednote, razen vrednote moči, ki se izraža predvsem v potrebi po učinkovitosti in uspehu".

V širšem kontekstu, ki poleg čistih ekonomskih vprašanj obsega tudi socialna in politična vprašanja, ekonomije ne moremo preučevati kot izolirane vede, ki se ukvarja sama s seboj in z ozko specializiranimi vprašanji. Ta je namreč sestavni del vsakdanjega življenja, ki ga poleg ekonomskega vidika sestavljajo tudi interakcija socioloških in političnih elementov. Ti vsak na svoj način in v medsebojni povezavi, vplivajo na politike posameznih obdobj, kakor tudi na

položaj posameznih družbenih razredov in s tem na kvaliteto življenja posameznika znotraj posameznega razreda.

Ekonomija ima med vsemi družboslovnimi vedami s svojim vplivom na materialno stanje družbe največji vpliv in s tem posebno moč. Uspešnost ali neuspešnost prenosa ekonomske teorije (modelov) v ekonomske politike, napačnost njenih predpostavk, njeni cilji, izrabljanje njene moči v dobro samo nekaterih slojev in drugi mogoči načini njene zlorabe ne vplivajo samo na ekonomsko učinkovitost, ampak lahko porušijo celoten družbeni sistem.

V času pretresov, kot je finančna kriza 2008, se želimo vrniti k nečemu trdnemu in oprijemljivemu, nečemu kar bi nam ponovno pojasnilo osnovne vrednote v ekonomiji in nam vrnilo zaupanje vanjo. To pa lahko storimo tako, da se vrnemo h koreninam ekonomske misli, ki jih predstavlja delo Aristotela.

Zahodno ekonomijo v proučevanem obdobju ter vplive na politiko in družbo bomo primerjali z Aristotelovimi pogledi na gospodarjenje. V času starogrških mislecev je bilo pojmovanje tega področja v primerjavi z današnjim namreč bistveno drugačno. V obdobju, ko je bila etika prevladujoč način razmišljanja, sta bili tudi gospodarjenje in politika podrejeni etiki in etičnemu ravnanju. S preučevanjem razvoja Zahodne ekonomije preko različnih zgodovinskih obdobji želimo predvsem ugotoviti ali je v ekonomiji prevladal element ekonomikē ali hrematistikē, zakaj je temu tako in kako to vpliva na širša, predvsem etična vprašanja.

V času od starogrških mislecev do danes so se pogledi na ekonomsko spreminjali. Predvsem družbeno sprejemljive norme in vrednote posameznega obdobja so imele močan vpliv na pojmovanje gospodarjenja. Vrednote družbe pa se najbolj jasno kažejo v politikah časa v katerem nastajajo in gospodarjenje (ekonomija) je odraz teh politik. Ko je v ospredju politične misli etika se le ta odraža tudi v pojmovanju in delovanju posameznih gospodarstev, ko pa etika zapušča politični prostor se to nujno odrazi tudi na povsem drugačnem pojmovanju ekonomskih vprašanj in s tem seveda tudi sprejemljivih ekonomskih norm.

Starogrški filozofi so se z gospodarjenjem ukvarjali v sklopu filozofije in Aristotel še danes pri mnogih raziskovalcih ekonomije velja za njenega očeta in kljub časovni oddaljenosti njegovih pogledov te še vedno lahko implementiramo v razlage ekonomije današnjega dne. V skladu s staro grško filozofijo, ki etiko postavlja pred znanost, je Aristotel k tej temi pristopil ne samo z vidika produkcije in zadovoljevanja potreb, ampak tudi z vidika etike.

Ekonomskim diskurzom se najprej pridruži tudi pridevnik politična in s tem ekonomska vprašanja razširi na raven držav (nacij). Predvsem v dvajsetem stoletju pa se razvoj ekonomske misli premakne k razumevanju ekonomije kot znanstvene vede.

Danes večina teoretikov (in praktikov) postavlja začetke pojmovanja ekonomije kot znanstvene vede v obdobje od Adama Smitha dalje. V dvajsetem stoletju pa pride v ekonomski teoriji in

praksi do preloma in uveljavitve novih pogledov. Ti se od paradigme rasti in širšega družbenega razvoja preusmerjajo h konceptu tržnega ravnovesja. Nekdanja politična ekonomija pa izgublja pridevnik politična in se specializira v ekonomiko s poudarkom na matematiki in statistiki. S tem pa se oddaljuje od družbenih in razvojnih vidikov, ki jih je poudarjala politična ekonomija.

1.2 Namen in cilji magistrske naloge

Začetek enaindvajsetega stoletja ponovno postavlja v ospredje vprašanja o ekonomiji: njenem poslanstvu, vplivu na družbo in posameznika ter odpira predvsem širok spekter etičnih vprašanj, ki jih ekonomske odločitve sprožajo. Namen naloge je predvsem preučiti ali je v Zahodnih ekonomijah prevladala hrematistikē ali ekonomikē. Z vidika Aristotelovega pogleda na gospodarjenje torej iščemo odgovor na vprašanje: Ali se je v gospodarjenju zgodil odmik od etike in so "v praksi moralni pomisleki odstranjeni iz ekonomskih diskurzov" (Alvey 1999, 66) kakor tudi iz ekonomske realnosti?

S preučitvijo ekonomske misli od časov pred iznajdbo ekonomske vede do neoliberalnih pogledov na ekonomijo želimo analizirati glavne trende sprememb v ekonomskih diskurzih. Z analizo dejanskega gibanja gospodarstev oziroma prevladujočih politik v Zahodnih ekonomijah pa pridobiti vpogled v naravo ekonomije posameznega obdobja oziroma prevladovanje elementa hrematistikē ali ekonomikē v posameznih obdobjih.

Ker bistveno razliko v Aristotelovem razlikovanju med ekonomikē in hrematistikē predstavljata moralnost v nasprotju z nemoralnostjo in iz tega izhajajoča etičnost, je cilj naloge ugotoviti morebiten odmik ekonomskega od etičnih korenin, ki jih zastavi Aristotel. Etičnost pa bomo analizirali preko družbene pravičnosti, ki naj bi bila ena izmed osnov demokratične družbene ureditve, znotraj katere funkcionirata kapitalistični ekonomski in politični sistem. Vprašanja ekonomskega je namreč potrebno povezati v širši socialni, politični in etični okvir. Crespo (2014, 23) ugotavlja, da je prav "Aristotel zagotovil osnovne koncepte in pojme o ekonomiji in njeni povezavi z etiko in politiko". Predvsem povezava ekonomije s politiko in vprašanje njunih etičnosti pa se pojavlja tudi kot eno pomembnejših vprašanj današnjega časa.

1.3 Predvidene metode raziskovanja za doseganje ciljev naloge

V ekonomskih diskurzih se pojma ekonomikē in hrematistikē ne pojavljata pogosto. Lahko bi celo trdili, da ju glavni tokovi ekonomskih razprav slabo ali sploh ne poznajo oziroma ju združujejo v enoten pojem – ekonomija. Ker za merjenje posameznega elementa ni razvite metodologije, bo kot teoretsko in metodološko orodje v nalogi uporabljena Aristotelova metoda deduktivnega sklepanja z logično umestitvijo njegovega razlikovanja med ekonomikē in hrematistikē v preučevani historični horizont Zahodnih ekonomij.

Preučen bo širok nabor ekonomskih, zgodovinskih in filozofskih diskurzov. Aristotelov koncept ekonomikē in hrematistikē, ki ga obravnava v prvem poglavju Politike, bo umeščen v proučevana zgodovinska obdobja. Pojma ekonomikē in hrematistikē pa bosta analizirana z vidika etičnosti in njunega vpliva na družbo preko odgovorov na vprašanja družbene pravičnosti.

1.4 Predvidene predpostavke in omejitve pri obravnavanju problema

Predmet proučevanja so Zahodne ekonomije s kapitalističnim ekonomskim sistemom. Geografsko so te omejene na države s kapitalističnim družbenim sistemom v Evropi in na ameriškem kontinentu ZDA. Časovno obdobje proučevanje je omejeno na dvajseto stoletje s prehodoma iz devetnajstega v dvajseto in iz dvajsetega v enaindvajseto stoletje.

Ker nas v proučevanju zanima daljše časovno obdobje in v sklopu tega ugotovitev glavnih smernic (trendov) razvoja ekonomije, se bomo omejili predvsem na ekonomska dogajanja v najpomembnejših državah s kapitalistično politično–ekonomsko ureditvijo, kot so Velika Britanija, Nemčija, Francija in ZDA.

Glavna omejitve proučevanja izhajajo iz osnovne Aristotelove predpostavke o naravnem (moralnem) in nenaravnem (nemoralnem) delu ekonomije, iz katere je izpeljana tudi predpostavka etičnosti, ki se kaže skozi elementa ekonomikē in hrematistikē.

2. Ekonomska misel

Že v najzgodnejših človeških zapisih zasledimo razmišljanja o vprašanih gospodarjenja za zagotavljanje osnovnih človeških potreb. Četudi še ne moremo govoriti o oblikovanju ekonomske misli, pa se že pojavlja vprašanje naravnega in nenaravnega v kontekstu oddaljevanja človeka od narave. Prav tako se ob prehodu z nomadskega na bolj stacionaren način življenja v večjih skupnostih pojavi potreba po delitvi dela kakor tudi delitvi ustvarjenega med člane skupnosti.

Prva prava razmišljanja o gospodarjenju srečamo pri starih Grkih. Filozofski diskurzi tega obdobja so se pričeli ukvarjati z vprašanji, ki so se sicer nanašala predvsem na hišno gospodarjenje. V kontekstu današnjega pogleda na ekonomsko se vprašanja hišnega gospodarjenja napram makroekonomiji zdi, da ekonomsko misel tega obdobja ne moremo postaviti v današnje okvire. Vendar pa nam prav enostavnost pogleda na vprašanja gospodarjenja (produkcije) in delitev ustvarjenega, v nasprotju z današnjo kompleksnostjo, omogočata, da ekonomsko misel postavimo v okvir, ko je bilo razmišljanje o življenju in s tem tudi o ekonomiji še bolj golo in neobremenjeno, v čas "preden se je ekonomija povzpela v samostojno znanost [in] je mirno obstajala kot podstroka filozofije – na primer etike, neizmerno oddaljena od današnjega pojmovanja matematično–alokativne znanosti, ki v svoji pozitivistični ošabnosti do drugih občutljivih znanosti gleda na svet zviška" (Sedláček 2014, 20).

Aristotelov filozofski pogled na pridobivanje dobrin je začrtal smernice moralnosti v ekonomski misli za kasnejše rodove. Tako nad politiko kot tudi nad vprašanja, ki jih danes razumemo kot ekonomska, postavlja vprašanje etičnosti, ki izhaja iz naravnosti kateregakoli početja, tudi področja pridobivanja dobrin (gospodarjenja). V sklopu razmišljanj o pridobivanju dobrin Aristotel le–to razdeli na dva nasprotujoča si dela: ekonomikē in hrematistikē, od katerih prvi predstavlja naravno (moralno), drugi pa nenaravno (nemoralno) delovanje in njegova vprašanja o etičnosti postanejo zapuščina za kasnejša tisočletja.

Na vprašanja etičnosti v procesih pridobivanja dobrin ter njihove razdelitve in njihovo današnje razumevanje ima pomemben vpliv tudi judovsko, rimsko in krščansko razumevanje življenja in s tem povezanim vprašanjem gospodarjenja. V sklopu preučevanja ekonomske misli bomo zato analizirali judaizem, ki poudarja pomembnost moralnosti v družbenem in gospodarskem kontekstu ter umešča življenje v tu in zdaj (tostranstvo). V nasprotju z judaizmom pa krščanstvo z inovacijo imenovano *Božje kraljestvo* predstavlja pomembnost obstoja posameznika iz obstoječega časovnega okvira v abstraktnost posmrtnega življenja (onostranstvo). Popolnoma drugačen pa je tudi krščanski moralni diskurz, ki uvaja pomembnost zla (nemoralnega) za delovanje dobrega (moralnega). Na razumevanje gospodarjenja danes ima velik vpliv tudi Rimska republika, ki z odmikom od grške demokracije postavlja nove meje političnega in gospodarskega delovanja. Pravna zaščita privatne lastnine in pogodbeni način gospodarskega dogovarjanja postaneta izhodišče današnjega razumevanja ekonomskega.

Začetek ekonomske misli moderne dobe umeščamo v obdobje, ki se pričinja z očetom tržno usmerjene ekonomske misli Adamom Smithom v sredini 18. stoletja. Smithov pogled na vprašanja povezana z gospodarskim procesom, ki še vedno izhaja iz filozofije in moralnosti, uvrščamo v liberalni ekonomski pogled. V sklopu ekonomskega liberalizma se razvijeta dve struji, ki ju lahko poimenujemo klasična (liberalna) in neoklasična (neoliberalna). Obe sicer izhajata iz osnovnega okvira liberalizma, ki v svojem bistvu zagovarja svobodo in enakopravnost od prostega trga do državljskih svoboščin. Za potrebe naše analize pa so pomembne predvsem razlike, ki se z vidika ekonomikē in hrematistikē, lahko tudi rečemo z vidika etičnosti, kažejo v zahtevi po radikalnem zmanjševanju vloge države v neoliberalnem pogledu na ekonomijo v primerjavi z liberalnim pogledom, s čimer močno vpliva na vprašanja socialne pravičnosti. Neoliberalizem se za razliko od liberalizma, ki se dotika vseh področij družbenega delovanja, nanaša večinoma na ekonomske politike. Neoliberalni pogled ne zahteva le popolne samoregulacije trga, ampak predvideva tudi umik države kot regulatorja z vseh področij, ki tako ali drugače vplivajo na gospodarstvo. S tem pa ne posega le na državno regulativo na področju ekonomskega ampak tudi na socialno vlogo države, ki je v liberalnem pogledu še vedno prisotna. Tu pa se dotaknemo bistva razlikovanja med liberalno in neoliberalno mislijo pomembnega za naše proučevanje, ki je v svoji osnovi razlikovanje med moralnim (ekonomikē) in nemoralnim (hrematistikē), med pravičnim in nepravičnim oziroma etičnim.

2.1 Pred iznajdbo ekonomske vede

Vse od prvih pisnih zapisov človeštva se v takšni ali drugačni obliki pojavljajo vprašanja, ki bi jih danes lahko razumeli kot ekonomska. V času nomadskega življenja je bil človek močno povezan in odvisen od narave in prilagajanja temu kar mu je ponujala. V tem obdobju je bil človek del narave ali samo eno od bitij, ki so se borila za preživetje. Velik korak pa je storjen z združevanjem v skupnosti in življenjem v naseljih. Z večanjem koncentracije stacionarnega prebivalstva se večja tudi potreba po hrani in postopoma se začne razmišljanje o gospodarjenju, ki mora zagotoviti zadovoljevanje teh povečanih potreb.

V tem obdobju so ljudje kljub odmiku od narave z njo še vedno močno povezani. Menjavanje letnih časov, vremenski vplivi in drugi naravni dejavniki usmerjajo tudi gospodarstvo (gospodarjenje). Tako je egipčansko agrarno gospodarjenje v tesni povezavi s poplavljanjem Nila in naravnim pogojem se je poljedelstvo prilagajalo. Naravni cikli so tudi pomemben element dožemanja življenja in s tem gospodarjenja. Kot se v naravi zaključuje dan z nočjo in se vrne v prvotno stanje (dan), kot se letni časi med seboj izmenjujejo do ponovne vrnitve v začetek kroga in kot se poplave Nila med seboj neprestano ponavljajo in ponovno začnajo, tako se tudi življenje vrti v krogu in s končanjem cikla se ta ponovno začnaja.

Sedláček (2014, 57) zato ugotavlja da velikih sprememb in razvoja zaradi cikličnega dožemanja časa ne more biti in da se tudi v človeškem življenju, kot v naravi vse vrača na izhodiščno točko.

Zato tudi ne moremo govoriti o zgodovini napredka, na kar moramo čakati do prihoda Hebrejcev, ki so spremenili človeško časovno percepcijo.

Pomemben pa je preskok od človeškega prilagajanja naravi v njegovo potrebo po njenem spreminjanju in uporabi narave kot surovine (materiala) za človeške potrebe. "Narava ni več bivališče ljudi, kot je bilo nekoč pri Hebrejcih ... človek se preseli v mesto, v prebivališče ljudi, zunanja narava pa postane nekakšen dobavitelj surovin. Narava ni več vrt, v katerega je bil človek ustvarjen, za katerega mora skrbeti in v kateri biva, ampak postaja gol rezervoar naravnih virov" (Sedláček 2014, 41). Človeško podrejanje narave pa s tem pomeni vstop v novo obdobje – obdobje civilizacije.

S civilizacijo se začne nastanek specializirane družbe. Ta z delitvijo dela med njene člane omogoča zadovoljevanje potreb velikega števila posameznikov v skupnosti, ki sami ne zmorejo več zadovoljevati vseh svojih potreb, s čimer postanejo odvisni eden od drugega. Veliko večino svojih potreb posameznik prepušča v izpolnitev drugim in njihovem delu. Specializacija omogoča tudi možnost razvoja obrti in trgovine, s tem pa tudi ekonomsko (gledano z današnje perspektive) razlikovanje posameznikov, med katerimi postajajo eni bolj uspešni od drugih. Torej je omogočen začetek kopičenja bogastva ali, kot bi rekli v današnji dikciji: akumulacije kapitala.

Pomembno pa je raziskati tudi dožemanje sveta, ki odločilno vpliva tudi na miselnost, ki ljudi tega obdobja vodi k odločitvam, moralnim ali gospodarskim. Tedanje nerazumevanje naravnih pojavov se primarno razlaga z vplivom (odločitvami) bogov in božanstev. Ti imajo pogosto živalsko podobo, kar nakazuje na še vedno prisotno zavedanje o živalskem človeškem izvoru ter njegovi živalski biti, ki vodi, če ne zavestno pa podzavestno, tudi njegove odločitve, njegova razmišljanja in misli. S civilizacijo (civiliziranjem) postaja človek odtujen od narave (nenaraven), a kljub temu ga njegov živalski izvor popelje v neracionalne odločitve v ekonomskem smislu, ki jih Keynes opredeljuje kot "živalske duhove" (2008, 144).

Začetno obdobje civilizacije človeka predstavlja njegov prehod iz narave v mesta, ki s povečanjem stacionarne populacije zahteva nov način dela in delitve. Kljub temu je povezava z naravo še vedno močna in vpliva na njegov način mišljenja in s tem delovanja. Zgodovinsko gledano je to obdobje ne-sprememb, ko ljudje tisočletja živijo, delajo in delijo ustvarjeno skoraj popolnoma enako in brez velikih sprememb. Produkcija blaga in storitev je namenjena predvsem zadovoljevanju potreb, pri čemer pa se s specializacijo dela pojavljajo začetki akumulacije kapitala, prav tako pa tudi prvi zametki racionalnosti ekonomskega mišljenja.

2.2 Grki in Aristotel o ekonomiji: prvo razlikovanje med ekonomikē in hrematistikē

Aristotel je bil grški filozof, ki je živel v 4. stoletju pred našim štetjem (384–322). V njegovem delu Politika se je v sklopu političnih in etičnih vprašanj ukvarjal tudi z vprašanji hišnega

gospodarjenja. Le-tega postavlja v politični in etični okvir, katerega cilja sta pravičnost in blaginja. Pomembnost Politike, ki na prvi pogled sodi v neki pretekli, že zdavnaj preseženi čas, je v tem, da spodbuja mišljenje in s tem razmišljanje ne samo o videnju politike, etike in z njima povezanega gospodarjenja pred dva tisoč leti, temveč predvsem o tem, da so mnogi Aristotelovi pogledi še kako aktualni tudi v današnjem času. Aristotel nam s svojim delom namreč ponuja razumevanje ter tudi oceno, današnjega časa.

Etika in politika sta za Aristotela del praktičnega, vsakodnevnega mišljenja in ju med seboj tesno povezuje. Zanj politično delovanje brez etičnega pristopa ni mogoče. Za Aristotela (2010, 112–113) predstavlja najvišjo raven političnega delovanja polis, človek v njem pa bitje, ki mu je namenjeno bivati v polisu in to v sožitju z naravo po naravnih zakonih, pri čemer človek loči dobro od slabega in pravično od nepravilnega.

Kot o politiki Aristotel (prav tam, 142-143) govori tudi o ekonomiji (oikonomikē) v kontekstu etičnosti, pri čemer ima ekonomija zanj dva etično nasprotujoča si pola priskrbovanja dobrin:

- ekonomikē predstavlja proces zadovoljevanja človekovih potreb pri čemer ekonomikē opredeljuje kot naravno stran pridobivanja,
- hrematistikē pa zadeva pridobivanje premoženja, ki gre prek naravnih meja zadovoljevanja človeških potreb in jo opredeljuje kot nenaravno.

Gre za dva bistveno drugačna načina priskrbovanja dobrin, namenjenih skupnemu življenju, pa naj si bo to v sklopu družine ali pa mesta, države; v Aristotelovem pomenu polis. Ekonomikē predstavlja naraven način pridobivanja, ki je namenjen predvsem potrošnji oziroma, kot pravi Aristotel (prav tam, 139), "zadostitvi naravne samozadostnosti". Za hrematistikē pa zapiše (prav tam, 138):

Obstaja pa neka druga vrsta večšine pridobivanja, ki jo najpogosteje imenujejo – in upravičeno jo tako imenujejo – večšina pridobivanja dobrin, zaradi katere se zdi, da bogastvo in posest nimata nobene meje; vendar ni ista kot že omenjena, a tudi ni daleč od nje. Ena namreč obstaja po naravi, druga pa ne, ampak izhaja bolj iz neke izkušnje in večšine.

Naravno (ekonomikē) in nenaravno (hrematistikē) se torej prepleteta in ju je med seboj težko ločiti. Bistvena razlika pa je, da prva zagotavlja zadovoljitev osnovnih človekovih potreb in je namenjena potrošnji, druga pa je namenjena izključno zadovoljevanju neskončnih posameznikovih želja oziroma kot ugotavlja Aristotel (prav tam, 143):

Ker je namreč njihovega užitka v preobilju, ljudje iščejo večšino, ki ustvarja preobilje užitka. In če si ga ne morejo zagotavljati s pomočjo večšine pridobivanja dobrin, skušajo to doseči s pomočjo česa drugega, kar ga povzroča, pri tem pa uporabljajo vse svoje zmožnosti, in to v nasprotju z naravo.

Kot nenaravne elemente pridobitništva se pri njem pojavljajo predvsem lov in ribolov, rop, vojne in denarništvo. V današnjem kontekstu lahko razumemo nenaraven lov in ribolov kot tistega, ki s svojo prekomernostjo iztreblja živalske vrste. Rop pa danes lahko umestimo tako v

kontekst ropanja (uničevanja) narave kot tudi rop v kombinaciji z denarništvom, ki s prepričanjem, da denar ustvarja denar, omogoča npr. ropanje posameznikov preko različnih finančnih instrumentov. Vojna pa se v smislu hrematistikē danes kaže kot militarizacija in rast vojaško–industrijskega kompleksa.

Kot že omenjeno je značilnost gospodarjenja prepletanje obeh elementov – ekonomikē in hrematistikē. Znotraj posamezne dejavnosti (aktivnosti) pa lahko obstajata oba, od katerih je del aktivnosti pridobivanja naraven, del pa nenaraven. In tako Aristotel (prav tam, 142) za trgovino pravi, da ta sicer lahko "ustvarja premoženje, vendar ne na vsak način, ampak le z menjavo dobrin".

Posebno pozornost nameni ustvarjanju denarja zaradi denarja, še posebej obrestim na izposojeni denar (prav tam, 146):

Ker pa obstajata dve vrsti veččine pridobivanja dobrin...in sicer trgovanje na drobno in upravljanje hišnega gospodarstva, in ker je ta nujna in priporočena, veččina menjave pa je upravičeno deležna očitkov (ni namreč skladna z naravo, ampak so pri njej ljudje odvisni drug od drugega), je povsem upravičeno osovraženo oderuštvo, ker pridobivanje izhaja iz samega denarja, ne pa iz namena s katerim so iznašli denar. Denar je namreč nastal zaradi menjave, obresti pa ga povečujejo (od tod so obresti namreč dobile ime; kar se namreč »rojeva«, je podobno staršem, obresti pa so denar, ki se »rodi« iz denarja), tako da je med načini kopičenja dobrin ta najbolj nenaraven.

Kot lahko ugotovimo je Aristotel, kljub temu da pred dva tisoč leti ni mogel predvideti, da se bodo obresti razvile v še bolj oderuški način ropanja z na primer izvedenimi finančnimi instrumenti na prehodu v 21. stoletje, že uvidel nevarnosti nenaravnega oziroma boljše rečeno nemoralnega pridobivanja bogastva.

S svojim etičnim pogledom na družbo in politiko svojega časa je podal izhodišča za prihodnje generacije in usmeritev za etičnost tudi v gospodarjenju – ekonomiji kot jo razumemo danes. Ko govori o pravičnosti, ki pri njem vedno izhaja iz etike, pa ugotavlja, da "največje krivice ... ljudje zagrešijo zaradi pretiravanj in ne zaradi (življenjskih) potreb" (prav tam, 203).

Kljub temu da Aristotelovo pojmovanje gospodarjenja in pridobivanja dobrin na prvi pogled ne moremo enostavno preslikati v današnji čas, saj je njegovo pojmovanje omejeno na ožji objekt preučevanja (hišo – oikos v nasprotju s podjetjem in z državo v moderni ekonomiji) ter na popolnoma drugačne družbene in politične ureditve, pa je pomembno njegovo razumevanje teh vprašanj v širšem kontekstu. Za Aristotela mora biti vsako človeško delovanje etično in "ker je ekonomija rezultat človeškega delovanja, mora tudi ta biti etična" (Crespo 1998, 204).

Z navedenimi vprašanji se ne ukvarja le ozko v sklopu pridobivanja dobrin, ampak jih povezuje v širši socialni, politični in etični okvir. Crespo (2014, 23) ugotavlja, da je "Aristotel zagotovil osnovne koncepte in pojme o ekonomiji in njeni povezavi z etiko in politiko". Predvsem

povezava ekonomije s politiko in vprašanje njunih etičnosti pa se pojavlja tudi kot eno pomembnejših vprašanj današnjega časa.

Od časa Aristotela do danes sta se razumevanje pridobivanja dobrin in tudi način delitve ustvarjenega spremenila. Ugotavljamo lahko, da je v zadnjih dveh tisočletjih Aristotelov pogled na ekonomikē in hrematistikē, zlasti na zadnjo, zbledel če že ne izginil. Anielski (2007, 23) opozarja: "Hrematistikē je beseda, ki se danes poredko pojavlja v ekonomskih in poslovnih diskurzih". Tako politična kakor tudi ekonomska retorika je ne poznata ali pa je ne želita uporabljati.

Osnovno razumevanje pridobivanja in delitve ustvarjenih dobrin v očeh Aristotela je torej usmerjanje mišljenja k vprašanju etike, ki jo definira kot razlikovanje med ekonomikē in hrematistikē: naravnim in nenaravnim, moralnim in nemoralnim oziroma razlikovanje med etičnim in neetičnim.

2.3 Judovsko in Rimsko razumevanje ekonomskih vprašanj

Judaizem se razvija od dobe Hebrejcev, ki so s svojim mišljenjem bistveno vplivali na razvoj ekonomske misli v dveh pomembnih elementih. Prvi se nanaša na ukinitve verske pluralnosti in uvedbo enega in edinega Boga, s čimer verovanje preide v religijo. Poleg tega pa Stara zaveza s spremembo časovne percepcije uvaja pojem napredka. "Judovsko pojmovanje časa je linearno, ima svoj začetek in svoj konec, ima tudi svoj razvoj in s tem tudi svoj smisel. Judje verujejo v zgodovinski napredek ... Šele zaradi linearnega dojetja zgodovine je vzniknila ideja o napredku, ki je kasneje postala gonilna sila nastanka znanosti" (Sedláček 2014, 61).

Z nastankom monoteizma Judje sprožijo pomemben korak v mišljenju, ki vero premika na polje religioznosti. Kaj je pravzaprav glavna razlika med obema? Kot že omenjeno, se glavno razlikovanje nanaša na mišljenje, ki v primeru verovanja še dopušča dvome (razmišljanje) o verovanju v nekaj, pri religiji pa se nahajamo na področju absolutnih resnic, ki ne dopuščajo nobenega dvoma o njihovi resničnosti. Religija torej nalaga ne-mišljenje, saj absolutnost in hkrati realnost religiozних resnic ne moreta (ne smeta) biti vprašljivi. Ne-mišljenje oziroma absolutne resnice, ki so lahko samo take, kot so, se v ekonomiji začnejo pojavljati zlasti v drugi polovici 20. stoletja z matematizacijo ekonomije, pri čemer matematična popolnost in univerzalnost ekonomijo povzdigneta na znanstveno raven – na raven religiozne resnice.

Ker je bil Judom abstraktni svet idej tuj, na kar kaže tudi prepoved upodabljanja Boga v drugi božji zapovedi (ta izgine v Novi zavezi), se njihovo dojetje sveta nanaša na tuzemstvo s čimer tudi razvoj in napredek človeštva spadata na ta svet in ne v abstraktno krščansko onstranstvo. Morala ima v judovskem razmišljanju izrazito pomembno vlogo. Pri tem pa materialno bogastvo posameznika za judaizem ni sporno, seveda če ne prestopa postavljenih moralnih okvirjev. Bog izžene človeka iz raja in mu naloži nalogo obdelovanja zemlje, kar daje

človeku pravico (dolžnost) do izboljševanja narave in s tem do materialnega blagostanja posameznika. Pri tem pa povečevanja materialnega bogastva posameznika omejuje etična meja, ki nalaga da njegovo bogastvo ne nastaja zaradi ekonomskega interesa. V tem smisli judaizem leži nekje med nazorom stoikov in epikurejcev. Na podlagi točno določenih pravil, ki so nedotakljiva, je možno in pravzaprav celo priporočljivo povečevati svoje koristi, vendar ne na račun drugih.

Etičnost pa se tu pri Judih ne konča. Sedláček (prav tam, 89–96) ugotavlja, da je to eno prvih ljudstev, ki želi ustvariti stabilno okolje v katerem se kot etično pomembna postavlja potreba po zaščiti šibkih členov družbe, pri čemer lahko govorimo o nekakšni osnovni zaščitni socialni mreži. Pri tem navaja institut sobotna leta, kjer je vsako devetinštirideseto leto jubilejno leto, ko se odpustijo vsi dolgovi in ni dolžnosti plačevanja davkov, s čimer je dano vedeti, da smo na tem svetu samo prehodno in da je vse, kar imamo, samo neke vrste najema. Gospodu oddana desetina pa se je vsako tretje leto razdeljevala levitom (služabnikom oltarja), sirotam, vdovam in tujcem. Tem pa je pripadala tudi pravica paberkovanja, ki je v starozaveznih časih nalagala, da se pridelki s polj niso smeli pobrati do zadnjega zrnja, ampak je moralo na poljih ostati nekaj za reveže. Kot vidimo, judovska socialna mreža ni namenjena le Judom, ampak tudi tujcem (priseljencem), ki jih zaradi njihovega izvora niso smeli zapostavljati.

Vprašanje posojanja denarja in zaračunavanja obresti je v judaizmu jasno. Medtem, ko sama posoja ni sporna, pa je striktno prepovedano zaračunavanje obresti, vendar le članom lastnega ljudstva. Judje so smatrali, da zaračunavanje obresti revežu ni etično. Moramo pa razumeti, da predstavlja hebrejska miselnost v zvezi z izposojanjem denarja predstavlja tudi socialni institut, saj gre za izposajo zaradi pomanjkanja in ne tako kakor danes, ko gre najpogosteje za zadovoljevanja želja (povečanje razkošja). Vloga posojanja denarja se je namreč v zgodovini spreminjala. Ko so si začeli izposojati denar bogati zaradi povečevanja svojega bogastva (investiranja), vprašaje etičnosti zaračunavanja obresti izgublja na svojem pomenu.

Največji vpliv na politično in ekonomsko misel krščanskega Zahoda je imela Rimska republika s svojim imperijem. Rimsko pravo je na področju zasebnega prava postavilo privatno lastnino kot absolutno pravico posameznika. Pomembna, v ekonomskem smislu, je postala prosta trgovina, sloneča na prostem pogodbenem dogovarjanju. Prav *laissez-faire* gospodarska politika Rimske republike je dediščina, ki ima močan vpliv tudi na današnji glavni ekonomski tok. Sodna praksa Rimske republike "je bila značilen produkt rimskega mišljenja, vpliv na ekonomsko poslovanje modernega sveta dolgujemo prav Rimljanom" (Cunningham 2013, 152).

Čeprav so Rimljani prevzeli grški svet pa je med njimi in Grki bistvena razlika v pojmovanju demokracije. Medtem ko je bi pri Grkih višek demokratičnega (političnega) udejstvovanja polis, kjer velja pravilo vladaj in bodi vladan, pa Rimska republika ne pozna demokracije v grškem smislu, ampak so razvili način (tehniko) vladanja, ki ga izvaja senat ali v najbolj

nedemokratičnem primeru imperator. Politično udejstvovanje demosa (pri Grkih) pa nadomešča rimsko pravo. Odločitve se sprejemajo od zgoraj (senat, imperator) in se močno vežejo na že omenjeno pravno podlago, predvsem civilnega prava, ki ga izvajajo posamezniki, izbrani rimski državljani.

2.4 Predmoderna doba o ekonomiji: srednji vek in čas teokracije

Za razumevanje ekonomske misli srednjega veka je nujno razumeti delovanje rimske katoliške Cerkve, ki je imela v tem obdobju dominantno vlogo v vsakodnevnem življenju. Poleg osrednjih verskih motivov so cerkveni cilji močno presegali duhovno področje njenega delovanja in bili usmerjeni tudi na področje ekonomije. "Ekonomisti so že zdavnaj spoznali, da so lahko tudi ukrepi, ki navidezno temeljijo na neekonomskih motivih, ekonomsko motivirani, saj odločevalci o ukrepih sočasno zadovoljujejo tako ekonomske kot neekonomske cilje" (Ekelund idr. 1996, 4). Vseobsegajoča krščanska religija je Cerkvi omogočila, da je postala največja posamezna lastnica zemlje, svoj kapital pa je povečevala z donacijami vernih posameznikov, volili, desetino, zemljiškimi najemninami, s prodajo relikvij, različnih pristojbin, plačili sorodnikov umrlih za prehod umrlih iz vic v nebesa, samostansko kmetijsko proizvodnjo in z bogastvom, pridobljenim v križarskih vojnah.

Pravzaprav bi lahko trdili, da je s svojim vseobsegajočim političnim, kulturnim, družbenim in institucionalnim nadzorom Cerkev delovala monopolistično, pri čemer gre za absoluten monopol tako nad življenjem posameznika kot celotne družbe. "Z ekonomske perspektive ... je rimska Cerkev povečevala svojo tržno moč na področju religijskih produktov vse do protestantske reformacije" (Ekelund in Tollison 2011,162).

Krščanstvo se je vprašanja moralnosti lotilo na popolnoma drugačen način kot judaizem, iz katerega pravzaprav izhaja. "Najprej z uvedbo novega pojma »Božje kraljestvo«, ki ga judaizem niti ne uporablja niti ne pozna, krščanstvo pa je dobesedno odprlo »nov prostor«, ko moralna dela dobivajo poplačilo. Ni treba, da je zemeljski svet pravičen (pravični lahko trpijo, nepravični pa lahko živijo v blagostanju in zadovoljstvu), toda pravičnost je za vsakega človeka nagrajena v prihodnjem kraljestvu" (Sedláček 2014, 152).

S tem se judovsko tuzemstvo seli v krščansko onstranstvo, uživanje življenja ter materialnih dobrin tega sveta pa postane pomaknjeno nekam v prihodnost, v čas ko nas več ne bo. Pri tem je šlo celo tako daleč, da tudi nemoralnost (neetičnost) na tem svetu ni nujno ovira za nagrado v onem svetu. Vse, kar je potrebno, je kesanje, s čimer prihaja odrešitev in Božje kraljestvo. Pravzaprav celo tuzemskega nemoralnega življenja krščanska religija ne označuje kot neetičnega, saj naj dobro ne bi moglo obstajati brez zla. Bog pa poskrbi, da iz vsakega zla nastane dobro. Kot ugotavlja Sedláček (prav tam, 156), "ne šteje niti dobro niti zlo ... Tistim, ki jim je odpuščeno, zlo več ne bo upoštevano. Gre za radikalno (praktično in filozofsko) izhodišče iz blodnjaka pravil človeške morale".

2.5 Moderna doba

Od antike pa do 18. stoletja so se ekonomski diskurzi ukvarjali predvsem z moralno filozofskimi vprašanji, vezanimi na vprašanja dobrega življenja (predvsem posameznika), in etičnimi vprašanji, ki jih je sprožil že Aristotel. Vprašanja gospodarjenja, ekonomije kot se smatra danes, se do devetnajstega stoletja niso štela kot ločena disciplina. Ekonomska misel se preko fevdalizma v srednjem veku razvija do merkantilističnih teorij, ki so se ukvarjale predvsem z vprašanji trgovinsko usmerjenih politik, namenjenih zadovoljevanju nacionalnih interesov.

Ekonomska misel moderne dobe bomo preučili z vidika dveh glavnih ekonomskih konceptov: klasične (liberalne) in neoklasične (neoliberalne) šole. V zadnjih dveh stoletjih so sicer nastale različne variacije in kombinacije obeh pogledov, vendar pa je z vidika našega predmeta preučevanja (ekonomikē in hrematistikē) pomembna predvsem glavna smer ekonomske misli obdobja, ki vključuje ali izključuje etične vidike.

V 18. in 19. stoletju je prevladovala klasična ekonomska šola, ki je gospodarjenje obravnavala v duhu liberalizma, pri čemer je dala poudarek tudi rasti in razvojnim vprašanjem družbe. V tem obdobju posebej izstopa razvoj politične demokratizacije z rastjo pomena individualnih pravic in svoboščin. Liberalizem v ekonomskem mišljenju je torej povezan z novimi političnimi kategorijami, ki nastanejo v tem obdobju in se nanašajo na svobodo govora, odpravo suženjstva, versko svobodo in odpravo tiranij. Politična svoboda se je močno povezovala z ekonomsko svobodo in idejo o neomejeni svobodi zasebne lastnine ter prostem trgu kot temeljih osebne svobode in človekovih pravic. Tako Mill (1863, 183–184) navaja:

Nekoč je veljalo, da je naloga vlade, povsod, kjer se ji zdi to pomembno, določiti cene in uredi proizvodne procese ... Danes pa smo spoznali ..., da tako nizke cene kot dobro kakovost blaga najlažje dosežemo, če pustimo proizvajalcem in prodajalcem popolno svobodo, pod pogojem, da pustimo enako svobodo kupcem pri odločitvi, kje bodo kupovali ... Omejitve ... so v resnici spona in vsaka spona je neko zlo ... in so napačne zato, ker ne dajejo zelenih rezultatov.

Državni protekcionizem so torej preplavile ideje o ekonomski svobodi, ki sloni na popolnoma prostem trgu in laissez-faire ekonomiji.

Obdobje pa zaznamujejo tudi vzpostavljanje nacionalnih držav z različnimi pogledi na potrebnost države kot osrednjega regulatorja gospodarskih aktivnosti in družbene kohezije, v nasprotju s pravico posameznika in njegovega ekonomskega interesa.

Z *Veliko depresijo* v začetku 20. stoletja se začenjajo pojavljati dvomi v kapitalizem in njegovo učinkovitost. Nesporno pa tudi za to obdobje velja prevlada klasične ekonomske misli, ki pa se ukvarja predvsem s problematiko reševanja nastalih ekonomskih težav.

V drugi polovici 20. stoletja v ospredje ekonomske misli preide neoklasični pogled na ekonomijo za katerega je značilno, da se ne ukvarja več z družbenimi, sociološkimi in etičnimi

vprašnji, temveč v fokus ekonomske misli postavlja tehnična vprašanja reševanja ekonomskih problemov. Pri tem se naslanja zlasti na matematične vede in v sklopu teh na statistiko. S tem pa so (Sušjan 2002, 864–865) "zgodovinski, družbeni, institucionalni in razvojni vidiki obravnavanja ekonomije ... potisnjeni v ozadje, čeprav so ravno te dimenzije (za mnoge od njih so to dokazovali že klasični avtorji) ključnega pomena za razumevanje ekonomske realnosti".

2.5.1 Klasična ekonomska misel

Klasična ekonomska misel izhaja iz liberalnih političnih idej, ki so se odrazile v vprašanjih privatne lastnine in delovanja trgov. Od osemnajstega stoletja dalje se ekonomski sistem, katerega osnova je privatno lastništvo, tesno povezuje z individualno svobodo, kot s temeljem liberalne politične ideje. Svobodno odločanje o lastnem načinu življenja vključuje tudi svobodno odločanje o uporabi svojega dela ali kapitala, s čimer se svoboda in lastnina (dela ali kapitala) obravnavata kot eno in isto. Poleg vprašanj učinkovitosti proizvodnje, učinkovite uporabe kapitala in delovanja trga se svoboda vidi tudi v zahtevi po zmanjšani vlogi države, "privatna lastnina pa kot edino učinkoviti sredstvo za zaščito svobode pred vplivom (monopolom) države, ki jo ima ta na osebno svobodo" (Hayek 1978, 149).

Ekonomske diskurzi klasične ekonomske misli se glede omejitve vpliva države med seboj razlikujejo. Nesporna je potreba po uveljavljanju državne moči in vpliva pri zagotavljanju zaščite svobode, predvsem svobodnega ekonomskega odločanja in lastniških pravic. Nekateri poudarjajo tudi pomen zagotavljanja osnovnih človeških dobrin in socialnih pravic. V osnovi pa klasična ekonomska misel še zagovarja izboljšanje položaja tako posameznika kot družbe in se ukvarja z moralnimi vprašanji ter s pravičnostjo distribucije ustvarjenega bogastva.

Sodobna ekonomska misel se začne razvijati v času industrijske revolucije ter globalnega raziskovanja sveta, ki širi možnosti trgovanja in eksploatacije novo odkritih področij. "Konec 18. stoletja so revolucionarne spremembe v pridobivanju energije, izhajajoče iz izboljšanja delovanja parnega stroja, ... pomenile začetek ere masovne produkcije ... [V]zpostavljena je bila nadvlada angleške industrije, britansko ladjevje je dominiralo oceanom. London postane center mednarodnih denarnih trgov in Anglija postane hrbtenica mednarodnega trgovanja" (Pribram 1986, 140). Spremenjene razmere za gospodarjenje, v primerjavi s prejšnjimi stoletji, so zahtevale tudi nov način ekonomskega razmišljanja. In ker je bila Anglija središče teh sprememb so se nova ekonomska razmišljanja začela pojavljati prav tu.

Za očeta moderne ekonomske misli velja Adam Smith. Čeprav je bil filozof, je Smith ekonomijo iz moralno filozofskega področja, v katerem se je gibala do 18. stoletja, premaknil na področje ekonomske vede oziroma, kot izhaja iz zaključkov kasnejših ekonomskih diskurzov, na področje ekonomske znanosti. Današnje razumevanje njegovega temeljnega dela (Bogastvo narodov) se osredotoča na njegove poglede glede učinkovitosti trga v pogojih

konkurence in na vpliv *nevidne roke*, ki uravnateži posameznikov sebični interes z interesom družbe. Smith (2010a, 296–297) pravi, da:

se vsak posameznik silno trudi, da bi bil letni dohodek družbe čim večji. Večinoma sicer nima namena podpirati javne koristi in tudi ne ve, v kolikšni meri jo podpira. S tem samo skrbi za svojo varnost; in ko to delavnost usmerja tako, da bi njen produkt imel čim večjo vrednost, spet samo skrbi za svoj dobiček, in kakor v številnih drugih ga tudi v tem primeru vodi nevidna roka, da podpira cilj, ki sploh ni del njegovega namena.

Današnje interpretacije te Smithove misli vodijo do zaključkov, da je sebičnost posameznika v korist celotne družbe, s čimer lastniki kapitala z njegovo akumulacijo, katere namen je ponovno investiranje zaradi želje po dobičku, skrbijo za dobrobit celotne družbe. Ponudba in povpraševanje na trgu pa preko *nevidne roke* trga omogočata njegovo samoregulacijo, s čimer se zagotavlja zasledovanje javnega interesa preko sebičnih interesov posameznika.

Vendar pa se Smith ne postavlja že vnaprej na stran lastnika kapitala, države ali delavca, ampak pristopa k načelom trga s pozicije raziskovalca, ki želi ugotoviti osnovne zakonitosti ekonomije preko delovanja trga. Smith je torej v prvi vrsti raziskovalec področja ekonomskih vprašanj in zato je že v naslovu svoje knjige to definiral kot *raziskavo* o naravi in vzrokih bogastva narodov.

Pri tem se ni ukvarjal samo z vprašanjem delovanja trga, temveč je pogoje za rast bogastva naroda videl v pomenu domače proizvodnje, usmerjanju na specializirano izdelavo tistih izdelkov, kjer ima posamezna država določene prednosti, prednosti trgovine in odvečnosti carin, vstopa pa tudi na področje učinkovitosti in produktivnosti z delitvijo dela in njenimi koristmi. Pomembnost posameznika v funkciji delovanja trga pa vidi predvsem v neučinkovitosti države pri alokaciji svojih virov, pri čemer posameznikov sebični interes za maksimiranje svojih dobičkov ugodno vpliva na rast bogastva države. Pri tem pa svobodno delovanje trga omogoča uravnoteženje cen preko mehanizma ponudbe in povpraševanja. Svobodni trg Smithu ne pomeni njegove absolutne samostojnosti in svobode. Ugotavlja namreč, da je trg podvržen k napakam, ki omogočajo uveljavljanje monopolnega položaja ali kartelnega dogovarjanja. In tu mora država s svojo regulatorno vlogo skrbeti za red in preprečevati morebitne zlorabe trga, pri čemer pa naloga države ni dirigiranje ekonomskih aktivnosti. Seveda pa je Smith vlogo države videl tudi v njeni nalogi zaščite zasebne lastnine.

V kontekstu Aristotelovega pojmovanja ekonomikē, ki naj v sklopu družbe (polis) poskrbi za zadovoljitev osnovnih potreb posameznika, je tudi pri Smithu jasno vidna skrb za najširše družbene sloje (prav tam, 17):

V dobro upravljani družbi povzroča nasledek delitve dela velika množitev izdelkov vseh mogočih obrti, tisto splošno blaginjo, ki se razteza k najnižjim plastem ljudstva ... in tako se splošna blaginja širi skozi vse različne plasti družbe.

Njegovo delo je zaznamovano tudi z vidika etičnih vprašanj, ki so bila značilna za obdobje, v katerem je živel. "Smith se ne izogiba vprašanju moralnosti v svojem ekonomskem

razmišljanju" (Crespo 1998, 206), pogosto se namreč pozablja, da zasledovanje posameznikovega lastnega interesa omejuje z "načeli v njegovi naravi, zaradi katerih ga zanima tudi sreča drugih" (Smith 2010b, 9), in opozarja, da je "prevlada nepravilnosti za družbo lahko pogubna" (Crespo 1998, 64).

V nasprotju s Smithom se "Ricardovo mišljenje ni dotikalo moralnih vprašanj ... Izločitev teh vprašanj je bila cena, ki jo je bilo potrebno plačati za transformacijo ekonomije v eksaktno znanost" (Pribram 1986, 146). Ricardova ekonomska misel se dotika predvsem vprašanja določitve ekonomskih zakonitosti, ki so v centru njegovih analiz in cilj njegovega proučevanja. Z opredelitvijo zakonitosti se namreč nagiba k definiranju ekonomije kot znanosti, s čimer se začne oddaljevati od politične ekonomije h kasnejši matematizaciji ekonomije. Tako renta, kapital kot mezda pri njem postanejo izključno ekonomske kategorije, katerih namen je izračun najugodnejših razmerij med njimi, ki bi omogočile povečevanje akumulacije kapitala in zagotavljale gospodarsko rast. Kot je razvidno iz njegovega dela, pa je vsa produkcija namenjena delitvi ustvarjenega med posamezne družbene razrede, pri čemer ga vprašanja razlogov takšne ali drugačne delitve med njimi ne zanimajo.

O vseh kategorijah, ki jih upošteva pri produkciji dobrin, razmišlja kot o ekonomsko-matematičnih elementih, ki morajo prinesiti čim bolj ugoden rezultat. Tako za delo na primer Ricardo pove (1962, 81): "Kakor vse druge stvari, ki se kupujejo in prodajajo in katerih količina se lahko zveča ali zmanjša, ima tudi delo naravno in tržno vrednost". Ne sprašuje se torej o širšem pomenu posameznih obravnavanih ekonomskih kategorij, ampak so zanj vse le dobrina s ceno na trgu. Posamezni elementi pa morajo zagotavljati akumulacijo kapitala, ki naj bo namenjena investicijam in s tem zagotavljanju razvoja kapitalizma. Pri tem postane profit, kot del ustvarjene vrednosti v procesu produkcije, bistvena kategorija, ki vse to omogoča. S tega zornega kota pa postane pomembna razdelitev ustvarjenega med posamezne razrede, ki jih v njegovem času predstavljajo lastniki zemlje, lastniki kapitala in lastniki dela. Iz navedenega povleče zaključek, da je za razvoj kapitalizma potrebno povečevati profite, ki edini zagotavljajo nadaljevanje akumulacije kapitala in s tem rast in razvoj kapitalizma. To pa seveda posledično pomeni, da za temeljni problem ekonomije opredeli vprašanje razdelitve, ki mora iti v smeri lastnikov kapitala, lastnikom dela pa naj se v tem procesu zagotavlja mezda v višini minimalnih življenjskih stroškov, saj meni, da je "višina profitov odvisna od tega, ali so mezde nizke ali visoke" (prav tam, 37).

Ricardo je bil prav tako zagovornik prostega trga, predvsem pa proste mednarodne trgovine oziroma nasprotnik takratne protekcionistične nacionalne ekonomije, saj "splošna blaginja ni nikoli tako zagotovljena, kot je z najbolj produktivno razdelitvijo kapitala, to se pravi, s popolno svobodno trgovino" (prav tam, 291). S svojo teorijo primerjalnih prednosti poudarja možnost izkoriščanja učinkovitosti posamezne nacionalne ekonomije v produkciji določenih dobrin v primerjavi z drugimi, hkrati pa utemeljuje pomembnost umika državne regulacije gospodarstva, s čimer se zmanjšajo tudi ovire in s tem povečajo nacionalne prednosti v mednarodni trgovini.

Po njegovi oceni je prosta trgovina pogoj za razvoj kapitalizma in hkrati splošno blaginjo ali kot pravi: "Pri sistemu popolnoma proste trgovine nameni naravno vsaka dežela svoj kapital in delo takšnim področjem, ki so zanjo najbolj donosna. To zasledovanje osebne prednosti je čudovito povezano s splošnim dobrom celote" (prav tam, 115). Njegovo razmišljanje o zmanjšanju vloge države v gospodarstvu je povezano predvsem s potrebno akumulacijo kapitala, ki pomeni osnovo za razvoj gospodarstva, pri čemer naj "bi bilo povečanje kapitala še mnogo večje, ako ne bi bilo obdavčenja. Ni nobenih davkov, ki ne bi imeli tendence, slabiti moč akumulacije" (prav tam, 130).

V kontekstu ekonomikē in hrematistikē lahko v delu Ricarda opazimo, da se ukvarja predvsem z vprašanji, ki bi jih lahko označili kot hrematistične. Ne zanima ga namreč zadovoljevanje potreb, ampak predvsem želja po povečevanju profita, za katerega sicer trdi, da je namenjenem investiranju, vendar pa le-ta vodi do ponovnega cikla povečevanja profita. Prav tako ne moremo mimo dejstva, da za mezde delavcev, ki pa so namenjene zadovoljevanju življenjskih potreb delavcev, upošteva minimalne življenjske stroške, kar kaže na minimizacijo zadovoljevanja potreb. Kot naravno upošteva tisto ceno "dela, ki je potrebna, da se omogoča delavcem vzdrževati sebe in obdržati potomstvo, ne da bi se njihovo število povečalo ali zmanjšalo" (prav tam, 81). Prednost med naravnim in nenaravnim je torej postavljena v korist slednjega, s čimer se postavlja nemoralno pred moralno. "Nobenega dvoma ni, da je bil veliko bolj zainteresiran v funkcioniranje, kot v socialne vidike distribucijskega procesa" (Pribram 1986, 156).

Ricardo s svojim ekonomskim mišljenjem postavlja osnove za kasnejšo neoliberalno ekonomsko misel. Pribram (prav tam, 169–170) ugotavlja, da je "med najbolj pomembnimi posledicami, ki so jih ricardianci potegnili iz njihove vere v samoregulirajoče sile ekonomije, prepričanje, da je funkcioniranje ekonomije zasnovano kot mehanizem, ki mora biti analizirano izoliran od kakršnekoli politične, moralne ali sociološke pozornosti. Še več, prepričani so bili, da je nujno preprečiti, kolikor je to mogoče, kakršnakoli moralne obsodbe ekonomskih politik".

V času ob koncu devetnajstega in v začetku dvajsetega stoletja se pojavijo večje gospodarske krize, ki sprožijo vprašanja o zmožnostih mehanizma prostega trga, da še vedno zagotavlja učinkovitost delovanja kapitalističnega družbenega sistema ali kot pravi Keynes (2006, 40): "neusklajenost med rezultati teorije in dejstvi, dostopni opazovanju, očitno ni motila poklicnih ekonomistov ... pač pa je neusklajenost opazal običajni človek, zato so ekonomisti v njegovih očeh vedno bolj izgubljali veljavo v primerjavi z drugimi znanstveniki, katerih teoretične zaključke je potrjevalo opazovanje dejstev". Obdobje izgubljanja zaupanja v trg pa pomeni tudi povečevanje zaupanja v delovanje države in pomen njenega vplivanja na učinkovitejše delovanje ekonomije.

To obdobje zaznamuje ponovno sprožanje etičnih vprašanj, še posebej vprašanj družbene pravičnosti in socialne države. Trg, ki temelji na privatni lastnini, je začel kazati znake

nestabilnosti, ki so jih ekonomski diskurzi pričeli obravnavati kot posledico pretirane liberalizacije, kar vodi tudi v ekonomsko razslojevanje in družbeno neenakost. Jasno so torej zastavljena vprašanja povezana z moralnostjo, povezano s takimi ali drugačnimi gospodarskimi odločitvami. Kljub temu pa to ne pomeni oddaljevanja od tržne ekonomije. Kar je pri ekonomskih razmišljanjih v tem času pomembno, je zahteva po večji vlogi države v regulaciji trga. Keynes opozarja na možnosti pozitivnega vpliva države kot nosilca gospodarske politike, s čimer lahko ta omogoči boljše delovanje kapitalističnega sistema, in pravi, "da se bo pokazalo, da je edini način za zagotavljanje približne polne zaposlenosti dokaj obsežno podružbljanje investiranja, čeprav to ne izključuje vsakovrstnih kompromisov in oblik sodelovanja javne oblasti z zasebno pobudo" (prav tam, 382). Ne odmika se torej od kapitalizma in individualne podjetniške iniciative, ampak od ideologije laissez faire, ki vodi do nepravičnosti v družbi. Ugotavlja, da "za znatne razlike v dohodkih in bogastvu sicer obstajajo upravičeni družbeni in psihološki razlogi, vendar pa tolikšne razlike, kot smo jim priča danes, niso opravičljive" (prav tam, 379). Vprašanja morale in pravičnosti v procesih gospodarjenja in delitve ustvarjenega imajo torej še vedno svoje mesto v ekonomski misli liberalnega obdobja.

Primerjava klasične ekonomske misli, ki sloni na liberalnih izhodiščih, z Aristotelovimi pogledi na ekonomijo kaže na to, da le-ta še vedno išče rešitve ekonomskih problemov s ciljem povečevanja bogastva družbe in zagotavljanja družbene kohezije preko pravičnosti delitve ustvarjenega družbenega bogastva. S tem se ekonomska misel tega obdobja še vedno ukvarja z vprašanjem, kako v gospodarjenju zadovoljiti človeške potrebe, torej ekonomikē. Seveda pa se razprave o etiki v ekonomiji, kot so vprašanja o pravičnem plačilu za opravljeno delo in kasneje o pravičnejši delitvi ustvarjenega bogastva ter vplivu le-teh na družbo, med posameznimi nosilci ekonomske misli obdobja razlikujejo. Predvsem pravičnejša delitev med vse razrede družbe pride do izraza ob krizah učinkovitosti kapitalističnega ekonomskega sistema.

2.5.2 Neoklasična ekonomska misel

Nad klasično ekonomsko mislijo začenja v drugi polovici dvajsetega stoletja prevladovati neoklasična paradigma, ki na prvo mesto ne postavlja več vprašanja rasti in družbeno-ekonomskega razvoja, ampak sloni na paradigmi učinkovitosti, ki naj bi jo zagotavljal znanstveni pristop k reševanju ekonomskih problemov.

Sušjan (2002, 862) se posebej dotakne vzrokov spremembe:

Vzporedno je prišlo tudi do spremembe poimenovanja ekonomske vede: namesto oznake politična ekonomija (political economy), ki so jo uporabljali klasični avtorji..., se je razširil termin ekonomika (economics) ... Ta terminološka sprememba je pravzaprav na zelo koncizen način povzemala paradigmatične razlike, ki so bile v ozadju, saj je oznaka "politična" implicirala družbene in zgodovinske (razvojne) vidike obravnavanja ekonomije, ki so jih upoštevali klasični avtorji, medtem ko je izraz ekonomika nastal po emulaciji izraza matematika in je meril na večjo formalizacijo ekonomske vede, kar je nedvomno bila ambicija neoklasičnih ekonomistov.

Z razvojem naravoslovnih ved, predvsem matematike in z njo povezane statistike, se ekonomija začneja v ekonomskih diskurzih predstavljati kot "objektivna znanost v enakem smislu kot katerakoli druga naravoslovna znanost" (Friedman 1953, 4). Zaradi stremjenja po znanstvenosti ekonomije se ta vse bolj preusmerja v mehaniko ekonomskih procesov, moralna vprašanja pa postajajo vse bolj obrobna in prepuščena drugim vedam. Vprašanje pravičnosti se postavlja vse bolj ob stran. Friedman (prav tam, 5) na primer pravi, da "v zahodnem svetu, še posebej v ZDA, razlike o ocenah ekonomskih politik izhajajo pretežno iz različnih napovedi ekonomskih posledic ukrepanja, ki jih je načeloma mogoče odpraviti z napredkom pozitivne ekonomije, ne pa zaradi temeljnih razlik v vrednotah".

Ekonomija se počasi od ekonomske učinkovitosti, ki je pri Smithu še vedno povezana tudi s pravičnostjo (etiko), odmika in nagiba k nevtralnosti ekonomije kot znanosti. S formalizacijo ekonomije, ki se vse bolj naslanja na matematični in statistični aparat, pa se pravzaprav stopa na pot onemogočanja postavljanja etičnih vprašanj, povezanih s povečevanjem bogastva samo enega sloja prebivalstva, v nasprotju s Smithovim bogastvom naroda, kakor tudi vprašanj, povezanih z neenakostjo prihodkov in premoženja.

Liberalno ekonomsko misel predstavljata dva nasprotujoča si pogleda na to kaj naj bi ekonomija v svojem bistvu bila in s čim naj bi se ukvarjala. Kot ugotavljata Dopfer in Potts (2008, 17) se "analitični okvir klasične in neoklasične ekonomije bistveno razlikuje v analitičnem horizontu in fokusu proučevanja". Od klasične dolgoročne usmeritve do neoklasičnega kratkoročnega pogleda in od klasičnega pogleda k rasti in razvoju do neoklasične usmeritve k metodologiji, katere namen je učinkovitost.

Neoklasična ekonomska misel sicer izvira iz liberalizma, z dodatkom »neo« pa zaznamuje, da je nekaj novega in novo v principu ne more biti slabo. Kar je novega v primerjavi s klasično ekonomsko mislijo, pa je predvsem to, da iz nje izpostavi in uporabi le še nekatere njene dele. Tržne zakonitosti s svojo samouravnalno močjo naj same poskrbijo za nemoteno delovanje trga brez kakršnih koli zunanjih vplivov. S tem je še posebej mišljena državna regulativa trga, kar seveda zahteva tudi odpravo vseh zakonskih omejitev, ki bi lahko vplivale na profitabilnost podjetij. Splošno idejo predstavlja popolna svoboda gibanja kapitala, blaga in storitev. To pa naj bi bil najboljši način za povečevanje gospodarske rasti, kar naj bi koristilo vsem. Navedeno pa naj bi dosegli z zmanjšanjem državnih izdatkov, deregulacijo, privatizacijo in individualno odgovornostjo za doseganje rezultatov.

Najbolj znani protagonist neoliberalne struje je bil Milton Friedman, ki je v svoji knjigi Kapitalizem in svoboda (1962) postavil temelje današnji neoliberalistični ekonomski paradigmi. Friedman obstoj vprašanj, ki so povezana z družbenim, zanika in izpostavlja individualizem in svobodo posameznika in njegove podjetniške samoiniciative v center svojega proučevanja, pri čemer "obstaja s strani podjetja ena samcata družbena odgovornost – uporabljati svoje resurse na način, da maksimira svoje dobičke ob spoštovanju pravil igre, kar

pomeni, delovanje po principih odprte in proste konkurence ... Odgovornost vseh drugih ... pa je določiti pravni okvir, s katerim bo posameznik svoje interese zasledoval, kakor bi rekel Adam Smith, s pomočjo nevidne roke, ki bo pripeljala proti cilju, ki ni bil del njegove prvotne namere" (Freidman 2011, 121).

Neoliberalizem želi zmanjšati pomen vladnih posegov v gospodarstvo oziroma jih popolnoma izločiti, za gospodarski napredek pa naj poskrbi neomejeni kapitalizem v razmerah svobodne konkurence ter popolnoma odprtih trgov. Naloga države pa naj bi bila zaščita svobode posameznika "z varovanjem pravnega reda, uveljavljanjem zasebnih pogodb in s spodbujanjem tržne konkurence" (prav tam, 2). S prostim trgom naj bi bila podjetjem dana možnost učinkovitega delovanja in povečevanja dobičkov, ki naj po načelu pretakanja navzdol (trickle-down ekonomija) zagotavlja, da bo več pricurlo tudi navzdol, torej se bodo socialna vprašanja rešila sama od sebe oziroma jih bo uredil svobodni trg.

V primerjavi z ekonomsko mislijo, ki v klasičnem pristopu še vsebuje širši pogled na gospodarjenje in poskuša gospodarske aktivnosti usmeriti v dolgoročno rast in razvoj družbe, pri čemer se postavljajo tudi vprašanja distribucije ustvarjenega bogastva – torej se ne izogiba vprašanju etičnosti ekonomije, se neoklasična ekonomska paradigma vprašanjem vrednot, morale in etike popolnoma izogne, saj se ukvarja predvsem z znanstveno-ekonomskim aparatom, ki naj bi pripomogel k rešitvi glavnega ekonomskega problema: maksimiranje rezultatov z uporabo omejenih virov. Neoklasična paradigma ekonomijo (ekonomiko) zasnuje na abstraktnem matematičnem modelu in se oddaljuje od etičnih vprašanj, družbeno sprejemljive vrednote pa redefinira in jih postavlja v koncept učinkovitosti in prevlade kapitala.

V kontekstu Aristotelovega pojmovanja gospodarjenja v sklopu etičnega pa se neoliberalna ekonomska misel sploh ne ukvarja več z vprašanji etike. Pomembno postaja le še vprašanje individualne svobode, pri čemer je "ekonomska svoboda nujno sredstvo za doseganje politične svobode" (prav tam, 8). Aristotelov *zoon politikon* se torej umika *homo economicus*.

3. Zahodno gospodarstvo v perspektivi ekonomikē in hrematistikē

Pri preučevanju gospodarstva skozi prizmo ekonomikē in hrematistikē se moramo najprej soočiti z vprašanjem: Na kakšen način naj ju opazujemo? Merjenje ekonomikē in hrematistikē, od katerih prva zadovoljuje potrebe, druga pa želje posameznika, v obstoječih načinih spremljanja različnih kazalnikov namreč ne obstaja. Prav tako ni možnosti merjenja moralnega oziroma nemoralnega. Analiza klasičnih kazalnikov, kot je na primer BDP ali BDP per capita, pa nam v sklopu problematike ne more biti v veliko pomoč, saj nas zanima predvsem kvaliteta življenja ljudi – in to večine ljudi – teh pa učinkovitost ekonomije per se ne zanima, zanima pa jih, kakšno življenje živijo v primerjavi z drugimi. Zato se je v sklopu moralnega in pravičnega potrebno ukvarjati tudi z vprašanji distribucije ustvarjenega bogastva.

V kontekstu Aristotelovega pojmovanja lahko ekonomikē opazujemo predvsem v sklopu zadovoljevanja človekovih potreb (hrana, voda, prebivališče ...) oziroma zagotavljanja boljšega življenja, v Aristotelovem pojmovanju naravnega načina življenja; medtem ko hrematistikē predstavljajo vsi načini pridobivanja (akvizicije) denarja s prekomernim izkoriščanjem naravnih bogastev, z vojnami in z njimi povezanimi aktivnostmi, ropanjem ljudi in narave ter ustvarjanjem denarja zaradi denarja. Iz navedene opredelitve je vidna možnost velikega prepletanja obeh pojmov, kar nam ne omogoča velike natančnosti ločevanja posameznih dejavnikov gospodarjenja, vendar to tudi ni naš cilj. Naloga je namreč prvenstveno usmerjena v iskanje odgovora na vprašanja, ali se je gospodarstvo Zahodnih ekonomij v dvajsetem stoletju prevesilo bolj na stran ekonomikē ali na stran hrematistikē; če je ta nagib močan, kako prevladujoč je; kako to vpliva na družbo; ali vpliva na celotno družbo enako ...

Da pa lahko ocenimo do kam (in kam) smo prišli danes mora biti horizont preučevanja tako širok, da lahko na njegovi podlagi ugotovimo glavne trende v eno ali drugo smer (v smeri ekonomikē ali hrematistikē). Zaradi tega bomo historične podatke črpali iz obdobja enega stoletja oziroma več.

Ker proučujemo kapitalistično gospodarstvo v družbah s politično demokracijo, se bomo pri preučevanju omejili na države, ki tema pogojeva zadostujejo, pri čemer pa bomo v interpretacijah uporabljali le podatke za države, za katere obstajajo dovolj dolgi historični podatki, primerni za primerjave. Poleg tega nas zanimajo tudi razlike med posameznimi družbenimi razredi, v posameznih časovnih obdobjih in v posameznih državah.

Ker ekonomikē in hrematistikē vsebujeta tudi vprašanja moralne narave, je pomemben tudi vpogled v razvoj in spremembe družbenih vrednot v kapitalističnem gospodarstvu.

3.1 Na prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje

Gospodarske in družbene razmere na prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje kot sodobnik tega časa dobro prikazuje Keynes (2014, 4–10), ki ugotavlja, da je večina prebivalstva v Evropi prebivala v slabih življenjskih razmerah, vendar je obdobje zmogljivim ljudem omogočalo izstopiti iz povprečja in prestopiti v višji družbeni razred. Povečevanje števila prebivalstva je začelo povzročati pritiske na dobavo hrane, ki se je doslej priskrbovala iz Amerike. Industrijska revolucija in povečanje produktivnosti, tudi v proizvodnji hrane, pa so te težave omilili. Po eni strani je povečevanje evropske populacije omogočilo večje število imigrantov, ki so v novem svetu zagotavljali večjo produkcijo hrane, po drugi strani pa je zagotavljala delovno silo v Evropi, ki je skrbela za večjo proizvodnjo industrijskih izdelkov in kapitalskih dobrin za potrebe prebivalcev novega sveta, pa tudi za izgradnjo ladij in železnic, kar je Evropi omogočalo dostop do hrane in surovin iz oddaljenih krajev. Velika razlika med Ameriko in Evropo se v tem obdobju kaže tudi v številu prebivalstva, saj na primer skupna populacija Nemčije in Avstro-Ogrske ni le bistveno prekašala populacije Združenih držav, ampak je bila približno enaka celotni populaciji Severne Amerike. Družbeno in gospodarsko je bila Evropa organizirana tako, da je zagotavljala maksimalno akumulacijo kapitala. Njen gospodarski okvir je bil oblikovan na način, da je dajal povečane prihodke v roke razreda, za katerega je bilo najmanj verjetno, da ga bo porabil za takojšnjo konzumacijo. Bogati tega obdobja so bili namreč vzgajani tako, da so poskrbeli za morebitne prihajajoče slabe čase, zato je imelo investiranje in varčevanje prednost pred takojšnjo porabo. Od evropskih presežkov kapitala je bil dobršen del investiran v tujino, kar je predstavljalo naložbe, ki so omogočale razvoj novih virov hrane, surovin in transporta, hkrati pa so omogočile staremu svetu zahtevati naravna bogastva in deviške potenciale novega sveta. V začetkih dvajsetega stoletja pa se domače zahteve Združenih držav po hrani, predvsem pšenici, približajo njihovi proizvodnji in postane jasno, da bo izvoz presežkov postal možen le še v letih z izjemno letino. S tem postaja dostop Evrope do tujih virov vse bolj negotov.

Kljub industrijski revoluciji je bilo še vedno veliko prebivalstva zaposlenega v kmetijstvu. Piketty (2014, 91) ugotavlja, da je v Franciji na začetku devetnajstega stoletja od vseh zaposlenih v kmetijstvu delalo 64 odstotkov, na koncu stoletja pa 43 odstotkov, v Združenih državah pa na začetku stoletja 68 odstotkov in na koncu stoletja 41 odstotkov. Zniževanje zaposlenih v kmetijstvu je pomenilo selitev delavcev v mesta, kjer so delali v tovarnah in rastočem storitvenem sektorju.

Kljub gospodarski rasti, ki je bila v veliki meri rezultat rasti, pogojene z industrijsko revolucijo, pa v kontekstu ekonomikē kot procesu zadovoljevanja človeških potreb, ta nima velikega vpliva na večino prebivalstva na obeh straneh Atlantika. Za potrebe industrijske proizvodnje so se delavci zajemali iz velikega bazena naraščajoče populacije, ki jo Piketty (prav tam, 79), za obdobje med letoma 1820 in 1913 prikazuje kot največji demografski porast od začetka industrijske revolucije do danes; v Evropi je znašala povprečna letna rast 0,8 odstotka v Ameriki

pa 1,9 odstotka (tudi na račun velikega števila evropskih priseljencev). Posledično je to pomenilo veliko razpoložljive delovne sile glede na potrebe in s tem možnost izkoriščanja delavcev preko zelo nizkih mezd.

Obdobje prehoda v dvajseto stoletje se je z imperializmom, koncentracijo dohodka (tako iz kapitala kot iz dela) v zgornjem razredu dohodkovne distribucije kot industrijske revolucije, ki je pomenila začetek masovnega onesnaževanja, razvijalo bistveno bolj v smeri hrematistikē kot ekonomikē.

Razvoj kapitalizma, ki ima svojo osnovno logiko v akumulaciji kapitala in s tem povezano potrebo po neprestani gospodarski rasti, je v Evropi devetnajstega stoletja privedel do nacionalnih omejitev nadaljnjih možnosti gospodarske širitve (rasti). Rešitev je bila ekspanzija nacionalnega gospodarstva v tujino, predvsem v tako imenovani Novi svet. Ta ekspanzija, ki je v svoji osnovi pomenila ropanje tujih naravnih bogastev in izkoriščanje tuje delovne sile na račun malega števila evropske elite, je bila tako obširna, da so "do leta 1878 ... evropske sile in njihove nekdanje kolonije nadzorovale 67 odstotkov zemeljske površine do leta 1914 pa osupljivih 84 odstotkov" (Stone in Kuznick 2012, XVII). Tudi Združene države so širile svoje ozemlje. Stone in Kuznick (prav tam, XXII) ugotavljata, da so zaradi želje po tujih trgih in njihovih surovinah potrebovale močno mornarico s pomorskimi bazami za njihovo oskrbo, kar so si na prehodu stoletja zagotovile z zasedbami otokov Pago Pago, Havajev, Filipinov, Puertorika in Guama.

V svoji osnovi gre pri imperializmu za čisti ekonomski koncept, ki kapitalistično paradigmo postopoma širi na nova področja (teritorije), ki je do tedaj še ni dosegla. Nov rastoči razred kapitalistov je s svoje pozicije vse večje ekonomske moči le-to izrabljal za vpliv na grajenje novih nacionalnih politik, ki so (tudi z uporabo fizične sile) zagotavljale rast dobička tudi izven nacionalnih meja. "Tuje naložbe v smislu izvoza kapitala so bile najprej ukrep v sili; ko pa so dobile zaščito s strani izvoza moči, so postale stalna značilnost vseh ekonomskih sistemov. Imperialistično pojmovanje širitve, po katerem je širjenje samo sebi namen, ne pa začasni ukrep, se je v politični misli pojavilo takrat, ko je postalo očitno, da bo ena najpomembnejših trajnih nalog nacionalne države izvoz moči" (Arednt 2003, 192).

Izvoz moči, ali bolje rečeno fizične sile v obliki vojaške sile posameznih držav, je začel postajati ena osnovnih oblik dominacije kapitalističnega načina gospodarjenja v kolonialnih državah. Izvoz odvečnega domačega kapitala, ki ga doma ni bilo mogoče uporabiti, v kolonije seveda tam ni pomenil večjega zadovoljevanja potreb tamkajšnjega prebivalstva, ampak predvsem njegovo izkoriščanje kot ceneno delovno silo, ropanje njegovih naravnih virov in trg za naraščajoče količine industrijskih izdelkov. Navedeno velja predvsem za evropske kolonialne velesile, med katerimi je prvo mesto zasedala Velika Britanija. Čeprav ZDA niso krenile po poti evropskih imperijev, pa to še ne pomeni, da zgodovina Združenih držav ni imperialistična.

Bolj kot s kontrolo populacije na zasedenih ozemljih se je ukvarjala z različnimi oblikami ekonomske dominacije v deželah, kamor je posegala s svojo vojaško silo.

"Med letoma 1900 in 1925 so Združene države Amerike večkrat vojaško intervenirale v Latinski Ameriki. Svoje vojake so poslale v Honduras leta 1903, 1907, 1911, 1912, 1919, 1924 in 1925; na Kubo leta 1906, 1912 in 1917; v Nikaragvo leta 1907, 1910 in 1912; v Dominikansko republiko leta 1903, 1914 in 1916; na Haiti leta 1914; Panamo leta 1908, 1912, 1918, 1921 in 1925; v Mehiko leta 1914; in v Gvatemalo 1920. Edini razlog, da intervencije niso bile bolj pogoste, je bil, da so pogosto ostale v zasedenih državah za dalj časa: v Nikaragvi od 1912–1933, Haitiju od 1914–1933, Dominikanski republiki od 1916–1924, Kubi od 1917–1922 in Panami od 1918–1920" (Stone in Kuznick, 2012, XXX). Vojne, kot izrazit element hrematistikē, so služile predvsem zaščitni ekonomskih interesov in zasebnih naložb državljanov Združenih držav. V tem kontekstu ne moremo mimo močne povezave politike in kapitala oziroma močnega vpliva najbogatejšega družbenega razreda, ki na različne načine usmerja politiko države za doseganje svojih ciljev.

Stone in Kuznick (prav tam, XXXII–XXXIII) ponazarjata vojno kot orodje za zagotavljanje ekonomskih interesov s pričevanji generala Butlerja, ki svojo vojaško kariero v vojski ZDA opisuje kot zastopanje in vojaško izsiljevanje interesov velikih podjetij, Wall Streeta in bankirjev:

- naftnih interesov Tampica v Mehiki,
- ustvarjanje pogojev za pobiranje dobičkov za National City Bank na Haitiju in Kubi,
- v pol ducata srednjeameriških državah za zaščito koristi Wall Streeta,
- s čiščenjem Nikaragve za mednarodno bančno hišo Brown Brothers,
- z zaščito ameriških interesov pri proizvodnji sladkorja v Dominikanski republiki,
- ...

Močno povezavo med ekonomskimi interesi zasebnega kapitala in politiko ponazarjata Stone in Kuznick (prav tam, 1) s pogledi predsednika ZDA Wilsona iz časa, ko je bil še predsednik Princetonske univerze in je v svojem govoru leta 1907, pet let pred izvolitvijo za predsednika ZDA dejal, da morajo biti vrata nacij, ki so za ZDA zaprta, podrti in da morajo biti s strani financerjev pridobljene koncesije zavarovane s strani države, čeprav bi to povzročalo ogorčenje suverenih držav, nepripravljenih na sodelovanje.

Industrijska revolucija s svojo intenzivno produkcijo in povečanjem produktivnosti kakor tudi izkoriščanje kolonij sta prinašali visoke dobičke vrhnjemu sloju kapitalističnega razreda. To pa se ni odrazilo tudi v življenjski ravni domačega prebivalstva, kar še posebej dobro prikazuje distribucija dohodka v začetku dvajsetega stoletja. Piketty (2014, 272, 299, 320) ugotavlja, da je leta 1910 predstavljal delež dohodka v dohodkovni distribuciji (iz dela in kapitala) pri:

- zgornjih 10%:
 - Velika Britanija 47,1%,
 - Francija 46,5%,
 - Nemčija 43,7% in
 - ZDA 40,6%;
- zgornjem 1%:
 - Velika Britanija 21,9%,
 - Francija 20,5%,
 - Nemčija 17,2% in
 - ZDA 17,8%;
- zgornjih 0,1%:
 - Velika Britanija 11,1%,
 - Francija 9,5%,
 - Nemčija 7,8% in
 - ZDA 8,9%.

Neenakost v dohodkovni distribuciji je v obdobju pred prvo svetovno vojno v evropskih državah bistveno večja kot v ZDA, kar pa še ne pomeni da je s tem neenakost v ZDA majhna. V Evropi je raven dohodkovne neenakosti celo najvišja v celotnem dvajsetem stoletju. Pri tem v sklopu proučevanja ekonomikē in hrematistikē ne moremo mimo vprašanja moralnosti kopičenja ustvarjenega bogastva v rokah manjšine na račun večine.

Prekomerno in nekontrolirano izkoriščanje naravnih virov ima svoj začetek v industrijski revoluciji. Z razvojem parnega stroja se je začelo tudi v bistveno večjih količinah pridobivati premog in ga tudi izkoriščati v industrijski proizvodnji. Kot rezultat so nastali ogromni industrijski obrati, ki so kot poglavitni vir energije uporabljali premog. Posledica tega in povečane porabe premoga za ogrevanje je bila pričetek rasti globalnega onesnaženja planeta. Potreba po stalni rasti, ki je v središču kapitalistične paradigme, ne izbira način rasti ne uporabljenih virov za to rast, kakor tudi ne njenih posledic. Ali kot pravi Klein (2009, 419): "Gospodarski sistem, ki zahteva stalno rast, pri tem pa se upira skoraj vsem resnim poskusom okoljevarstvenih predpisov, ustvarja stalen tok katastrof že sam po sebi, bodisi vojaških, ekoloških bodisi finančnih".

Hrematistikē tega obdobja se torej jasno izraža preko ropanja kolonij imperialističnih držav z uporabo vojaške sile, ki zasleduje cilje zasebnega kapitala po priložnostih za nove profite izven nacionalnih meja. Industrijska revolucija pa pomeni začetek prekomernega izkoriščanja omejenih virov – neomejenost želja po profitu zanemarja naravne omejitve planeta.

3.2 Prva in druga svetovna vojna

Obdobje treh desetletij od začetka prve svetovne vojne leta 1914 do konca druge svetovne vojne leta 1945 lahko v zgodovini zahodne kapitalistične ureditve opredelimo kot izrazito obdobje hrematistikē. Vojni, ki sta zaznamovali to obdobje, se danes vsaj na strani zmagovalcev, prikazujeta kot boj za višje cilje (demokracijo), zagotavljanje svobode ..., v svoji osnovi pa ima vojna ekonomsko ozadje, pa naj gre za zagotavljanje obstoječih ekonomskih interesov na določenem področju, željo po tujih naravnih virih, širjenje poslovanja na nove teritorije ali pa kovanje dobička, ki ga ponuja vojna skozi vojaško–industrijski kompleks.

Prva svetovna vojna je pravzaprav prava ekonomska prelomnica med devetnajstim in dvajsetim stoletjem. To je obdobje opustitve ideje svobodnega trga in prehod na gospodarsko samozadostnost s poudarkom na nacionalni ekonomiji. Glede na težnje po vse močnejšem nacionalizmu je logičen tudi prehod na močan državni intervencionizem. Posledica prve svetovne vojne za evropsko gospodarstvo je bila močna slabitev finančne in politične moči evropskih držav, kar je vplivalo na ekonomsko nestabilnost v desetletju po vojni in pripomoglo k Veliki depresiji v 30–ih letih dvajsetega stoletja. Druga svetovna vojna pa je v gospodarskem pogledu pomenila popolno usmeritev zahodnega gospodarstva v vojno ekonomijo.

V kontekstu ekonomikē je vpliv vojn nanjo izrazito destruktiven. Že zagotavljanje osnovnih življenjskih potreb nevojskujočega se prebivalstva postaja izredno težavno. Vsi nacionalni resursi, od racionalizacije hrane do omejevanja finančnih sredstev za zasebne potrebe, se namreč postopoma preusmerjajo za vojne potrebe. Po eni strani povzroča izgubo človeških življenj in revščino, po drugi pa manjšini, ki ni nikoli aktivno udeležena v vojnih spopadih, omogoča pridobiti ogromno bogastvo. Gospodarski interesi so tudi v vojnem obdobju dominantni. Kljub razglasitvi svoje nevtralnosti v konfliktu so "gospodarski interesi ... jasno postavili Združene države v zavezniški tabor. Med letom 1914, ko se je vojna začela, in letom 1917, ko so Združene države Amerike vstopile v vojno, so ameriške banke posodile 2,5 milijarde dolarjev zaveznikom, le 27 milijonov dolarjev pa Centralnim silam" (Stone in Kuznick 2012, 5).

Zakaj ljudje sploh sodelujejo v vojnah? Prostovoljno odhajanje na bojišča, s katerih se večina ne vrne, ni logičen način razmišljanja običajnega človeka. V normalnih okoliščinah vedno prevladuje protivojno ozračje in zavedanje nesmiselnosti vojn. Morala in z njo povezane zahodne krščanske družbene norme ubijanje, ki predstavlja jedro vojn, prepovedujejo. Zato je potrebno ustvariti neobičajne okoliščine, ki lahko omogočijo moralni zasuk in spremembo vrednot.

Ker racionalni pristop k rešitvi tega problema seveda ni smiseln, je bilo potrebno ustvariti nov pristop, ki je temeljil na čustvenem odzivu posameznika. Za ta namen resničnost argumentacij in podanih dejstev ni bistvena, pomembno je postalo le še doseganje želenega cilja. Začela se je masovna uporaba vojne propagande, ki se najbolj razvije v Združenih državah.

"Ker je bilo protivojno razpoloženje tako globoko zakoreninjeno v večjem delu države, se je Wilsonova administracija čutila dolžna sprejeti izredne ukrepe, da bi prepričali skeptično javnost o pravičnosti vzroka za vojno. V ta namen je vlada ustanovila uradno propagandno agencijo – Odbor za javno informiranje [Committee on Public Information – CPI] ... Ta je poplaval nacijo s propagando in predstavljal vojno kot plemenit križarski pohod za demokracijo ter spodbujal časopise da tiskajo zgodbe s poudarkom na nemških grozotah. Prav tako je Američane pozival, da ga obveščajo o sodržavljanih, ki kritizirajo vojne napore ... Wilsonova vojna deklaracija in CPI-jev poudarek na promoviranju demokracije se odraža v spoznanju, da za mnoge Američane postane demokracija neke vrste sekularna religija, ki lahko obstaja samo znotraj kapitalističnega sistema" (Stone in Kuznick 2012, 8). ZDA pričenjajo postajati izvoznik demokracije, ki jo morajo podpirati vsi (od novinarjev do zgodovinarjev), kritike pa čaka izobčenje, zapor ali celo smrt s strani roke vernikov v sveto vojno. Propagandne izkušnje tega obdobja pokažejo jasno potrebo po oblikovanju in nadzoru javnega mnenja, ki postane eden centralnih elementov v vseh kasnejših vojnih planiranjih.

Sočasno z oblikovanjem javnega mnenja o potrebnosti, upravičenosti in nujnosti vojne pa tečejo gospodarske aktivnosti velikih podjetij. Ta pa ne delujejo več v liberalnem konceptu proste trgovine in konkurenčnosti trga, ampak nastalo situacijo izkoriščajo za povečevanje svojih dobičkov ob sodelovanju vlade (države). "Vojna leta so prinesla doslej nezamisljiva dogovarjanja med velikimi korporacijami in vlado v poskusu racionalizacije in stabilizacije gospodarstva, nadzora neomejene konkurence in jamčenju dobička – nekaj, kar so si bankirji in vodstva korporacij prizadevala doseči že desetletja. Kot rezultat so ameriške banke in korporacije med vojno bogato žele, še posebej proizvajalci streliva, ki so vodili trop" (prav tam, 18). S tem postajajo vojne poligon za ekstra dobičke tako v vojno usmerjenih podjetij kot bančnega sektorja, ki financira njihovo delovanje.

Konec prve svetovne vojne v Evropi in mirovna konferenca v Parizu leta 1919 ne pripeljeta do pogojev za normalizacijo življenja. Gospodarski interesi, kljub poskusom predsednika ZDA za gradnjo svobodnega novega sveta še vedno prevladujejo. Na prvem mestu Velike Britanije je zagotavljanje njene morske prevlade in prost dostop do njenih kolonij, Francija pa želi maščevanje za njene prejšnje poraze v vojnah z Nemčijo in hkrati dobiti dostop do nemških virov surovin, zlasti premoga. Varnost in zaščita zasebnega kapitala ter možnost nadaljnjega proizvodnje dobičkov sta postavljena pred vse ostalo.

Posledica prve svetovne vojne za evropsko ekonomijo je bila močna oslabitev finančne in politične moči evropskih držav, kar je vplivalo na ekonomsko nestabilnost v desetletju po vojni. Konec vojne pa pomeni tudi začetek konca svetovne dominacije Velike Britanije in začetek vzpona ZDA. "Dvajseta leta so pomenila ekspanzijo ameriškega gospodarskega in finančnega poslovanja po vsem svetu. New York nadomesti London kot središče svetovnih financ. Era dominacije ZDA v svetovnem gospodarstvu se je ... začela. Med voditelji v tem prizadevanju pa so naftne družbe" (prav tam, 38).

Prav v 1920-ih pa so se v ZDA pričele v gospodarske namene izkoriščati med vojno pridobljene izkušnje z vojno propagando. Gospodarski razcvet v državi je namreč omogočil nov način povečevanja prodaje in s tem večje dobičke. Postopoma se posameznik degradira iz razmišljujočega človeka z lastno inteligenco v potrošnika, ki s svojimi čustvenimi odzivi na propaganda sporočila absorbira proizvodnjo produktov in s tem podjetjem omogoči dobičkonosnost. "1920-a se pogosto obravnavajo kot zlata doba oglaševanja – desetletje, v katerem industrija vzcveti v kapitalistično obliko umetnosti ... Med letoma 1910 in 1930 večina komentarjev nakazuje, da je oglaševanje gledalo na potrošnike kot neracionalne. Kot rezultat oglaševanje vse bolj opušča razum in zavzema pristop, ki nagovarja čustva in fantazije" (Stone in Kuznick 2012, 42). Propaganda postane orodje, s katerim potrebe začenjajo nadomeščati želje; začenja se obdobje potrošniške družbe.

Doba blaginje se konec desetletja konča z veliko gospodarsko krizo. Za ZDA so bile posledice krize katastrofalne. Leta 1933 je "brezposelnost ... znašala 25 odstotkov ... Dohodki kmetij so padli za 60 odstotkov. Industrijska proizvodnja se je zmanjšala za več kot 50 odstotkov. Bančni sistem je propadel. Vrste za kruh so bile v vsaki vasi in mestu. Brezdomci so hodil po ulicah. Beda je vseprisotna" (prav tam, 45). Z ekonomskega vidika pa je bila največja posledica krize nezaupanje v kapitalistični družbeni sistem in učinkovitost kapitalistične ekonomije. V Rooseveltovih očeh, ki je bil tedanji predsednik ZDA, je bil v nevarnosti sam obstoj kapitalističnega načina življenja, predvsem zato, ker je bil to čas večanja moči fašističnega in komunističnega gibanja v ZDA. Rešitev je našel v močnem posegu države v gospodarstvo: državam je zagotovil zvezno finančno podporo, preko državne administracije je uvedel koordinacijo obsežnih programov javnih del, v bančnem sektorju ločil investicijsko od komercialnega bančništva ter vzpostavil institut zveznega zavarovanja bančnih vlog. Obsežnost zastavljenih programov je pomenila močno razširitev in povečanje vloge federalne vlade v gospodarstvu. Vse večji delež gospodarstva, ki ga je vlada vodila, pa povzroči nastanek novega razreda managerjev, ki pridobi še posebej pomembno vlogo v hrematistični smeri razvoja kapitalizma konec dvajsetega stoletja.

Močno povečana vloga države, predvsem pa zaposlovanje preko javnih del, premakne gospodarstvo ZDA v smeri ekonomikē. New Deal je bil v svojem bistvu pogodba z večino prebivalstva (Big society) o pravičnejši distribuciji ustvarjenega bogastva. Večini ameriške populacije je želel zagotoviti človeku primerno življenje, hkrati pa s povečanjem prihodkov povečati potrošnjo in tako spodbuditi ponovno rast kapitalističnega gospodarstva. Učinke prikazuje Piketty (2012, 292) v deležu dohodka v dohodkovni distribuciji (iz dela in kapitala), ki je znašal pri:

- zgornjem 1% – leta 1928 23,9%, leta 1940 pa 16,5% in
- zgornjem 0,1% – leta 1928 11,5%, leta 1940 pa 6,0%.

Padec deleža dohodka v najvišjih razredih dohodkovne distribucije gre predvsem na račun zmanjšanja dohodka iz kapitala, saj dohodki iz naslova plač ostanejo v tem obdobju praktično

nespremenjeni. Zmanjšanje dobička iz kapitala v tem obdobju je bila posledica šoka borznega zloma kot tudi znatnega povečanja davkov. Z redistribucijo ustvarjenega se tako večini prebivalstva omogoči večje zagotavljanje njihovih potreb.

Kot prva tudi druga svetovna vojna pomeni korak v smeri hrematistikē, s to razliko, da je slednja v svojem obsegu bistveno bolj uničujoča kot prva in se razširi na svetovno raven. Izkušnje velikih korporacij, pridobljene v prvi svetovni vojni, so tokrat služile za še večje izkoriščanje hitro rastočega vojnega gospodarstva, pri čemer so se med seboj podjetja povezovala ne glede na to, ali so bile države v nasprotnih taborih. Svojo željo po ustvarjanju dobička so želeli podaljševati, dokler je to le bilo mogoče. Zato je "veliko ameriških podjetij ... nadaljevalo poslovanje z nacistično Nemčijo vse do japonskega napada na Pearl Harbor. Kot je Ford Motor Company z veseljem poudaril v svoji preiskavi o dejavnostih Ford–Werke leta 2001, je na začetku vojne imelo 250 ameriških podjetij v lasti več kot 450.000.000 \$ vredno nemško premoženje, pri čemer je 58,5 odstotka imelo v lasti največjih deset. Med podjetji, ki so najbolj znana, so bili: Standard Oil, Woolworth, IT&T, Singer, International Harvester, Eastman Kodak, Gillette, Coca–Cola, Kraft, Westinghouse in United Fruit" (Stone in Kuznick 2012, 82).

Že med vojno pa so se začele priprave na svet po vojni, ki naj bi bil ustvarjen po podobi Zahoda in na podlagi kapitalistične gospodarske ureditve s poudarkom na svobodi in demokraciji. Na izrazito ekonomske interese zahodnih velesil pri kreiranju novega povojnega sveta pa kaže tudi Atlantska listina iz leta 1941, ki sta jo na skrivnem sestanku sestavila Roosevelt in Churchill, pri čemer je "zaradi bojazni, da je s predlaganim Rooseveltovim besedilom ogrožena kolonialna sfera Velike Britanije ... Churchill dodal klavzulo, ki določa, da bo enak dostop do mednarodnega bogastva zagotovljen le z dolžnim spoštovanjem do ... obstoječih obveznosti" (prav tam, 98). Proti koncu vojne so se ZDA že izoblikovale kot svetovna vojaška velesila, kar so dobro izkoristile tudi za zavarovanje svojih povojnih gospodarskih interesov, zlasti svoje finančne moči. Leta 1944 je bil v Bretton Woodsu vzpostavljen nov monetarni in finančni povojni red z ustanovitvijo Svetovne banke in Mednarodnega denarnega sklada. "Združene države Amerike, ki so nadzorovale dve tretjini svetovnega zlata, so vztrajale, da Bretton Woods sistem temelji na zlatu in ameriških dolarjih, kar je zagotavljalo, da se bo ekonomska hegemonija ZDA nadaljevala tudi v prihodnosti in bodo ZDA postale svetovni bankir ... Čeprav svet formalnih imperijev in zaprtih trgovskih sfer ne bo izginili čez noč, pa gospodarski voz ZDA ne bo imel tekmeča v med vojno razbitih gospodarstvih Evrope in Azije" (prav tam, 111–113). Zagotavljanje predvsem zasebnih interesov kapitala tako še vedno ostaja na dominantnem mestu.

Zlasti v ZDA se je med vojno izredno močno razvila vojaška industrija in "ob koncu vojne so se oblikovalci politike ZDA odločili, da ne bodo dovolili spodkopati cvetočega vojaškega industrijskega stroja. Leta 1948 je bilo 62 odstotkov vseh zveznih raziskav in razvoja vojaško povezanih" (prav tam, 215). S tem so Združene države začrtale del svoje gospodarske poti v drugi polovici dvajsetega stoletja in dale v svojem gospodarstvu večji poudarek na hrematistikē.

S koncem druge svetovne vojne se vzpostavi novo razmerje moči – tako vojaške kot gospodarske. ZDA so iz vojne izšle gospodarsko in vojaško močnejše kot kadarkoli, na drugi strani pa je Velika Britanija postala odvisna od Združenih držav pri ohranjanju svojega statusa svetovne velesile. Za Zahodno kapitalistično doktrino je še pomembnejše, da je dobila močnega ideološkega tekmeca v komunistični paradigmi Sovjetske zveze, ki je iz vojne prav tako prišla na strani zmagovalcev, kar bo pomembno vplivalo na razvoj Zahodne ekonomije po drugi svetovni vojni.

3.3 Obdobje po drugi svetovni vojni

Vojna v ZDA ni povzročila materialnega uničenja, zaradi česar so Američani dojemali drugo svetovno vojno kot dobro vojno, v kateri so ZDA in njeni zavezniki premagali nemški nacizem, italijanski fašizem in japonski militarizem. Povsem drugačna pa je zgodba v Evropi, kjer je ta povzročila ogromno fizično opustošenje in desetine milijonov človeških žrtev. Pojavil pa se je nov konflikt, ki je temeljil na različnih družbeno–ekonomskih pogledih, konflikt med kapitalistično in komunistično družbeno ureditvijo. Ta je naslednja desetletja zaznamoval s tako imenovano hladno vojno, ki je temeljila predvsem na vojaškem zastraševanju z atomskim orožjem in posledično z rastjo vojaško–industrijskega kompleksa.

Zahodne ekonomije pa vse do začetka osemdesetih let dvajsetega stoletja označuje premik k novim družbenim vrednotam s poudarkom na pravičnejši družbeni ureditvi in pomenu socialne države. V smeri ekonomikē. Ta premik ne nastane zaradi razvoja kapitalistične paradigme v novi smeri, ampak pomeni odgovor (kot se kasneje izkaže začasni) na konkurenčno paradigmo komunizma in socializma, ki v velikem delu ostalega sveta postajata vse močnejša. Ne glede na razloge za večjo pravičnost v distribuciji ustvarjenega bogastva pa je to "resnično obdobje gospodarske »izjemne rasti« ..., ko se je življenjski standard tako rekoč podvojil" (Krugman 2012, 62).

V Evropi se je povečeval vpliv levega političnega pola. Gospodarski sistem je temeljil na močni vlogi države in njenem intervencionizmu ter na socialni solidarnosti. Posledica tega je bil nastanek novega instituta socialnega partnerstva, ki je v Evropi pomenil sodelovanje in določeno raven dogovarjanja in soodločanja v gospodarskih zadevah med delodajalci in delojemalci. "Ta novi razvoj je bil povezan z zmagoslavno keynesiansko revolucijo v povojni Zahodni Evropi. To je bil zgodovinski trenutek, ko sta se obe, politično zmerna levica in konservativna desnica, strinjali s to politiko in so jo britanski laburistični politiki, francoski golisti in krščanski demokrati v Nemčiji in Italiji dejansko tudi vodili" (Berend 2013, 224). Jasen znak k večji pravičnosti v družbi, k vidnemu premiku v smeri ekonomikē in s tem k bolj moralnemu gospodarskemu sistemu kažejo tudi podatki o dohodkovni neenakosti tega obdobja. Po podatkih Pikettya (2014, 271) se je delež dohodka zgornjih 10–ih odstotkov v dohodkovni distribuciji (iz dela in kapitala) v Franciji zmanjšal s 45–50 odstotkov pred prvo svetovno vojno, na 30 odstotkov v začetku osemdesetih let, kar je predvsem posledica zmanjšanja najvišjih

dohodkov iz kapitala kakor tudi razlastitev kolaboristov v drugi svetovni vojni. Podobno zmanjšanje neenakosti je vidno tudi drugod po Evropi. V tem obdobju je dohodkovna neenakost v ZDA na ravni neenakosti v Evropi, pri čemer pa je potrebno opozoriti, da je bila ta v začetku stoletja nižja od evropske. Dohodkovna neenakost pa je bistveno manjša od neenakosti v premoženju. Kot ugotavlja Piketty (prav tam, 349), je slednja svoj višek dosegla pred pričetkom prve svetovne vojne, ko je v Evropi deset odstotkov najbogatejšega dela populacije posedovalo 90 odstotkov vsega premoženja, v ZDA pa okoli 80 odstotkov; ta delež je nato začel upadati, vendar je v začetku osemdesetih v Evropi še vedno znašal okoli 60 odstotkov, v Združenih državah pa je deset odstotkov najbogatejšega dela populacije posedovalo nekaj manj kot 70 odstotkov vsega nacionalnega premoženja.

Pravičnejša razdelitev ustvarjenega bogastva, ki jo prinesejo bolj levo usmerjene vrednote Zahodnega kapitalističnega gospodarstva tega obdobja, pa nikakor ne pomeni, da se niso sočasno krepili elementi hrematistikē. "Za voditelje mednarodnih korporacij Združenih držav Amerike, ki so se spopadali z vedno manj gostoljubnim svetom v razvoju in z močnejšimi, vedno zahtevnejšimi sindikati doma, je bilo povojno obdobje razcveta nemiren čas. Gospodarstvo je hitro rastlo, ustvarjalo je velikansko bogastvo, vendar so bili lastniki in delničarji prisiljeni velik del bogastva prerazporediti za davke in plače delavcev" (Klein 2009, 60).

Ideološki konflikt med kapitalizmom in komunizmom je dal močan zagon v smeri hrematistikē. Želja po svetovni dominaciji, tako politični kot gospodarski, je privedla do tako imenovane hladne vojne z enormnim kopičenjem atomskega orožja, ki ne le, da nima nobenega vpliva na zadovoljevanja potreb večine populacije, ampak ogroža obstoj celotnega človeštva. Daje pa po drugi strani možnost manjšini, da preko industrijsko–vojaškega sektorja zadovolji svoje želje po vse večjih dobičkih, bogastvu, moči in političnem vplivu. Obdobje po drugi svetovni vojni pa nikakor ni samo obdobje hladne vojne, ampak tudi obdobje velikega števila vojnih konfliktov, kjer so sodelovale Zahodne države: Indokina (1946–1954), Koreja (1950–1953), Alžirija (1954–1962), Vietnam (1956–1975), Libanon (1958), Laos (1959–1975), Kuba – Prašičji zaliv (1961), Dominikanska republika (1965–1966), Kambodža (1967–1975), Kambodža–Vietnam (1977–1991). Hladna vojna se je torej dopolnjevala z bolj ali manj odkritimi vojnami, kapitalistična paradigma pa je v svoji bolj ekstremni neoliberalni formi iskala svoje mesto v zahodni ekonomiji preko držav izven kapitalističnega sveta.

V kontekstu hrematistikē mirnodobnega vojnega gospodarstva so prednjačile ZDA, a tudi vse večje zahodne ekonomije so želele delež dobičkonosnega posla. Nekateri pa so uvideli in tudi javno opozorili na nevarnost, ki ga pomeni nastali položaj za civilno družbo. Tako je Eisenhower "do določene mere ... razumel potencialno kataklizmični položaj, ki ga je ustvaril, ter obžaloval virtualni uničevalni stroj, ki ga je zapustil svojemu nasledniku ... v svojem poslovnem govoru je podal opozorilo o grožnji vojaško–industrijskega kompleksa ... Walter Lippmann je Eisenhowerjev poslovilni nagovor primerjal s poslovilnim govorom Georga

Washingtona. Kot je Washington opozoril na grožnjo civilnih oblasti v tujini, tako je Eisenhower opozoril na domačo vojaško grožnjo" (Stone in Kuznick 2012, 288–289). V letih, ki so sledila pa se to in podobna opozorila vse bolj izgubljujejo v paradigmi potrebe stalne rasti in večanja dobičkov, moralnost gospodarskega poslovanja pa se zanemarija.

V pogledu ekonomikē in hrematistikē je pomembno vprašanje morale in s tem povezanih vrednot, ki veljajo v družbi. V obdobju hladne vojne najbolje ponazarja razkroj vrednot učinek, ki sta ga imela propaganda in ustvarjanje strahu na ameriško populacijo. V času hladne vojne se je v Združenih državah ekstremno izpostavljala nevarnost atomske vojne ter z njo potreba po gradnji atomskih zaklonišč. Priučen strah pred atomsko nevarnostjo je pripeljal tako daleč, da je "poleti in jeseni leta 1961 na nacionalnem nivoju potekala obširna debata o etiki ubijanja prijateljev in sosedov, da bi se zagotovila svetost, varnost in omejeni viri v zaščiti lastnega doma pred atomskimi padavinami ... Na javnih zborovanjih so sosedje z zaklonišči povedali sosedom in najboljšim prijateljem, da jih bodo tudi ustrelili, če bo to potrebno" (prav tam, 300), samo da zaščitijo sebe in svojo družino pred drugimi, ki zaklonišč nimajo.

Zaradi pomanjkanja profitabilnih priložnosti doma je bilo dobičkonosne posle potrebno iskati drugje – v tujini. Pri tem pa so se države "zdele najvarnejša stava, saj se države ... ne morejo preseliti ali izginiti. In številne države v razvijajočem se svetu, dotlej brez dostopa do sredstev, so si rade izposojale. A za to je bil potreben prost vstop in varne razmere" (Harvey 2012, 38–39), potrebno je bilo soglasje držav posojilojemalk za uvedbo neoliberalne gospodarske politike. Začel se je boj za prevlado neoliberalizma nad keynesianskim pristopom v zahodni kapitalistični ureditvi. Središče neoliberalizma je v ZDA predstavljala Čikaška šola ekonomije z Miltonom Friedmanom kot njenim najbolj izpostavljenim predstavnikom. "Čikagovci niso videli svojega pravega sovražnika v marksistih. Pravi vir težav je bil v idejah keynesiancev v Združenih državah Amerike, socialnih demokratov v Evropi in razvojnikov v tem, kar so imenovali tretji svet" (Klein 2009, 58). V nasprotju s tedaj prevladujočim Keynesovim pogledom so želeli zmanjšati vladne posege v gospodarstvo oziroma jih popolnoma izločiti, za gospodarski napredek pa naj poskrbi neomejeni kapitalizem v razmerah svobodne konkurence ter popolnoma odprtih trgov. Čikaški model predstavlja nekakšen čisti kapitalizem s popolnoma svobodnim, nereguliranim trgom. Ker na Zahodu ni bilo države in ne politika, pripravljenega uresničiti njihove agende, ki je vsebovala privatizacijo državnega premoženja, deregulacijo, krčenje državnih izdatkov in zmanjšanje socialnih pravic, je poligon za preizkušanje svojih do tedaj še vedno teoretičnih izhodišč našla predvsem v državah Latinske Amerike.

Nacionalistični razvojni pristop držav v razvoju, ki je bil neke vrste njihov New Deal, je za velike korporacije pomenil nevarnost izgube dobička z vse večjim obsegom nacionalizacij tujega premoženja (naftnih družb, rudnikov, bank). V zaščito zasebnih korporativnih interesov se zato (predvsem preko CIE) vključi država ZDA in posredno ali neposredno sodeluje pri državnih udarih in menjavah oblasti, ki jih prevzemajo neoliberalni ideologiji naklonjeni diktatorji. Klein (prav tam, 63–90) s tem v zvezi posebej omenja naslednje države: Iran 1953,

Gvatemalo 1954, Brazilijo 1964, Indonezijo 1965, Čile 1973, Urugvaj 1973, Argentino 1976. V gospodarskih zadevah in svetovanju pri prehodu na kapitalistični način gospodarjenja pa jim je v največ primerih na razpolago čikaška ekonomska šola, tudi s študenti iz njihovih lastnih držav, ki so svojo neoliberalno ideologijo prejeli na čikaški šoli.

Klein (prav tam, 66–68) podrobno opisuje Čile, kot enega najbolj značilnih primerov prenosa teoretičnih neoliberalnih modelov v dejansko gospodarstvo, kjer se je gospodarska preobrazba dogajala pod neposrednim svetovanjem čikaške ekonomske šole kakor tudi študentov in profesorjev njene podružnice – Katoliške univerze v Santiagu de Chile ter s podporo Nixonove administracije, ki pa je bila tudi pod močnim (svetovalnim) vplivom korporacij, kot so ITT, Purina, Bank of America in Pfizer Chemical, ki niso bile pripravljene na izgubo dobičkov v tej državi.

Korporativni in zasebni dobički so bili edino vodilo v času pred in po državnem prevratu leta 1973. O demokraciji ali političnih pravicah sploh ne moremo govoriti, saj je šlo za prevzem oblasti na podlagi tiranije in brutalnega obračunavanja z nasprotniki režima. "To, kar je uvedel Čile pod Pinochetom, je bila evolucija korporativizma: medsebojno zavezništvo med policijsko državo in velikimi korporacijami, ki so se združile v pravi vojni proti tretjemu sektorju moči – delavcem – s tem pa so strahovito povečale delež nacionalnega bogastva v rokah zavezništva" (prav tam, 89). Čile torej niso bile preizkus, ki bi potrjeval uspešnost paradigme demokracije v povezavi s popolnoma svobodnim trgom. Je pa pokazal način, kako lahko, v kratkem času majhna elita preide "iz premožnosti v superbogastvo – kar je zelo donosna formula, ki so jo financirali z zadolževanjem in obilnim subvencioniranjem z javnimi sredstvi" (prav tam, 89), in formula, ki je postala recept korporacij v Zahodnih ekonomijah v prihajajočem obdobju.

Pomembnost čikaške ekonomske šole za kasnejši razvoj kapitalizma v neoliberalni smeri ni le v tem, da so želje zasebnega kapitala po neskončnem dobičku in velikih nereguliranih trgih, ki ga sam ni mogel javno objavljati, prikazali z avro akademske nepristranskosti, ampak predvsem v načinu in logiki ustvarjanja zaželenega mišljenja. Eno od glavnih vodil šole je bilo, "da morajo profesorji svojim študentom »vcepiti« prepričanje, da je vsaka ekonomska teorija »sveta značilnost sistema« in ne hipoteza, o kateri je mogoče razpravljati. Srž tega sveta čikaškega nauka je bila, da so ekonomske sile ponudbe, povpraševanja, inflacije in brezposelnosti nekaj takega kakor sile narave, stalne in nespremenljive" (prav tam, 55). Postavijo osnove za način izobraževanja, ki se ob prehodu iz dvajsetega v enaindvajseto stoletje razširi v Zahodnih državah na obeh straneh Atlantika. S tem pa se dotedanja vera v učinkovitost Zahodne ekonomije spremenil v ekonomsko religijo, ki ne dovoli dvoma v svetost ekonomskih resnic in mišljenje pošilja na pot ne-mišljenja.

3.4 Prehod iz dvajsetega v enaindvajseto stoletje

Konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let se levo usmerjene zahodne politike, tako v Evropi kot v ZDA, začenjajo preusmerjati na desni politični pol. S tem pa se tudi pogledi na gospodarstvo, v primerjavi s predhodnim obdobjem, drastično spremenijo. Keynesianski gospodarski model začenja nadomeščati neoliberalna ekonomska paradigma. Obdobje konec dvajsetega stoletja zaznamuje tudi izrazit tehnološki napredek, ki vpliva, predvsem zaradi razvoja računalništva in novih komunikacijskih možnosti, na globalizacijo gospodarskega poslovanja.

V gospodarstvu pa se ekonomikē začenja umikati vse močnejšemu vplivu hrematistikē. V kolikor primerjamo življenje posameznika v državah Zahoda konec stoletja z njegovim življenjem v začetku stoletja, lahko ugotovljamo, da se je povečala pričakovana življenjska doba, so skoraj izginile nekatere bolezni, se je znižala smrtnost novorojenih otrok, izboljšal dostop do izobraževanja in zdravstvenih storitev, imamo hrane v izobilju, je urejen pokojninski sistem ... V kontekstu ekonomikē to kaže na velik premik k zadovoljevanju človekovih potreb. Vendar pa primerjave s časom pred enim stoletjem pri ocenah trenutnega stanja niso smiselne. V kontekstu preučevanja gospodarstva so bolj primerne primerjave populacij znotraj posameznega gospodarstva v določenem obdobju, kar se najbolj jasno izraža v večji ali manjši egalitarnosti družbe. Gre predvsem za pravičnost distribucije tega kar posamezna družba skupaj ustvari.

V kolikor smo za obdobje po drugi svetovni vojni ugotavljali premik k večji dohodkovni pravičnosti, pa ta od konca sedemdesetih let začenja drastično upadati. Pojav je značilen tako za ZDA kot tudi evropske kapitalistične države. Piketty (2014, 323–324) na primer ugotavlja, da je od leta 1980 v Združenih državah dohodkovna neenakost eksplodirala, pri čemer se delež dohodka zgornjih 10–ih odstotkov v dohodkovni distribuciji (iz dela in kapitala) poveča iz 30–35 odstotkov nacionalnega dohodka v 1970–ih na 45–50 odstotkov v prvem desetletju enaindvajsetega stoletja; v Evropi je ta skok manjši, in sicer z okoli 30 na 35 odstotkov. Če so bile ZDA v začetku dvajsetega stoletja v tem pogledu bolj egalitarne (ali vsaj manj neegalitarne) kot Evropa, pa se sedaj situacija obrne. Še več, ZDA začnejo preseirati evropsko dohodkovno neenakost pred začetkom prve svetovne vojne. V primerjanem obdobju pa se niso bistveno povečali deleži v premoženju najbogatejših.

Dohodkovna neenakost se seveda izraža preko dohodkov iz dela in kapitalskih dohodkov. Po podatkih, ki jih prikazuje Piketty (prav tam, 298–301), se "v 1950–ih ... plačna neenakost v ZDA stabilizira na relativno nizki ravni, nižja je kot na primer v Franciji: delež prihodkov zgornjega decila je približno 25 odstotkov in deleža zgornjega centila je 5 ali 6 odstotkov. Potem pa je, od sredine 1970–ih naprej, zgornjih 10 odstotkov in še bolj zgornji 1 odstotek začel zahtevati večji delež dela dohodka ... zgornji decil je delež povečal s 25 na 35 odstotkov ... Dejstvo, da izjemno povečanje plačne neenakosti v ZDA pojasnjuje večino povečanja

dohodkovne neenakosti, pa ne pomeni, da prihodki iz kapitala ne igrajo nobene vloge ... velika in rastoča neenakost iz dohodkov na kapital od leta 1980 predstavlja približno eno tretjino povečanja prihodkovne neenakosti v ZDA ... Dejansko v ZDA, kot v ... Evropi, danes kot tudi v preteklosti prihodki iz kapitala postajajo vedno bolj pomembni, ko se posameznik vzpenja po lestvi dohodkovne hierarhije ... Povečanja zelo visokih dohodkov in zelo visokih plač se odražajo predvsem v pojavu super-managerjev ..., ki jim je uspelo pridobiti ekstremno visoke kompenzacijske pakete za svoje delo, ki so zgodovinsko brez primere".

Kljub temu, da je od zadnje svetovne vojne minilo že nekaj desetletij, pa so Zahodne države pogosto udeleženke večjih in manjših vojaških konfliktov: Falklandsko otočje (1982), Grenada (1983), Panama (1989–1990), Zalivska vojna (1990–1991), Irak (1991), Haiti (1994–1995), Jugoslavija – Bosna (1994–1995), Jugoslavija – Kosovo (1998–1999), Afganistan (2001–...), Irak (2003, 2011), Libija (2011), Islamska republika (2011–...). Izrazu vojna se uradni politični besednjak zahodnih sil začne vse bolj izmikati. Vojne postanejo operacije – mirovne, pušavske, za svobodo, za demokracijo ... Še vedno pa je eden od pglavitnih ciljev in razlogov za vojne ekonomski: zagotavljanje dostopa do novih trgov in zavarovanje gospodarskih interesov privatnega kapitala na obstoječih trgih. Pojavi pa se še en dodaten interes za vojne: ustvarjanje izrednih razmer, ki omogoča neoliberalni politični paradigmi uvajanje idej svobodnega trga v zahodne demokracije ter s tem prehod iz keynesianskega gospodarstva v neoliberalno. Tipičen primer je Falklandska vojna. Margaret Thatcher, ki po ocenah večine analitikov ni imela nobene možnosti priti do svojega drugega mandata britanskega premierja, je izkoristila priložnost vojaškega konflikta z Argentino za spremembo domačega razpoloženja in svojega položaja pred volitvami. S propagandnimi prijemi, ki so se jih je Zahodne politike dobro naučile od časov prve svetovne vojne naprej, je strateško nepomembne otoke spremenila v nacionalno krizo in angažirala britansko populacijo v boju za *višje cilje*. "Falklandska vojna je dala Margaret Thatcher politično pretvezo, ki jo je potrebovala, da program radikalne kapitalistične preobrazbe prvič uvede v zahodno liberalno demokracijo ... sprožila [je] prvo množično privatizacijsko dražbo v zahodni demokraciji ... Med letoma 1984 in 1988 je vlada med drugim privatizirala družbe: British Telekom, British Gas, British Airways, British Airport Authority in BritishSteel, medtem ko je svoje delnice v družbi British Petroleum prodala" (Klein 2009, 138–141).

Izkušnje s Falklandsko vojno kažejo, da je velika kriza, v tem primeru vojaška, idealna za uveljavljanje novih ideologij. Ni pa nujno, da je kriza vojaška, lahko je tudi gospodarska in "če ... je dovolj huda – razpad valute, zlom trga, velika recesija – odnese vse drugo in voditelji imajo proste roke, da storijo, kar je potrebno (ali velja za potrebno) v imenu odziva na nacionalno nesrečo. Krize so na nek način območje proste demokracije – vrzel v običajni politiki, ko potreba po pristanku in soglasju skoraj ne velja" (prav tam, 142). Aristotelov človek kot politična žival začena izgublja svoj pomen ali bolj natančno: politična angažiranost večine populacije začena izgubljati in se koncentrirati v rokah manjšine, političnih in ekonomskih elit, ki med seboj postajajo vse bolj povezane in prepletene.

Vojne na prelomu dvajsetega v enaindvajseto stoletje pa imajo še eno značilnost – postajajo vse bolj abstraktne. Z razvojem tehnologije se fizični kontakt z nasprotnikom spremeni v virtualno igro ubijanja, ki jo najbolj ponazarja uporaba brezpilotnih letal. Še bolj abstrakten pa postaja sovražnik. Po 11. septembru 2011, ko Busheva administracija sproži vojno proti terorizmu, postane definicija sovražnika vseobsegajoča, s čimer sovražnik lahko postane vsak, področje vojaškega posredovanja pa neomejeno. "Busheva administracija je ... izkoristila strah, ki so ga sprožili napadi, in to ne samo zato, da je napovedala »vojno proti terorju«, ampak da je tudi zagotovila, da bo to skoraj popolnoma dobičkonosni podvig, razcvet nove industrije, ki bo pognal kri po žilah zastalega ameriškega gospodarstva" (prav tam, 19). Naglo se začne razvijati varnostna industrija in vojaško–industrijski kompleks (na katerega je, kot na grožnjo na domačih tleh opozarjal Eisenhower), ki se razvije v vojaško–varnostni kompleks, za katerega je vojna dober posel. Medtem, ko so bile vojne nekoč orodje za doseganje cilja, pa sedaj postajajo cilj sam po sebi. Obsežnost tega nemoralnega poslovanja in predvsem podpore administracije za njegovo uresničenje dobro opiše Klein (prav tam, 296): "Vsak vidik načina, kako je Busheva administracija definirala parametre vojne proti terorju, je stregel temu, da je maksimalna donosnost in trajnost vojne kot trga, od definicije sovražnika do pravil boja v vedno širšem obsegu spopada". Pod pretvezo njune zaščite se postulata kapitalistične paradigme – svoboda in demokracija – umikata religiji dobička. In to zasebnega dobička, saj postaja "osrednja doktrina Bushevega režima: da naloga vlade ni vladati, ampak za naloge najemati učinkovitejši in na splošno boljši zasebni sektor" (prav tam, 283). Pri tem pa postane vojna proti terorizmu "globalna vojna, v kateri se zasebne družbe bojujejo na vseh ravneh, njihov boj plačujejo z javnim denarjem davkoplačevalcev. Njihova naloga, brez omejitve, pa je varovanje domačega ozemlja Združenih držav Amerike v neskončnost, medtem ko odpravljajo »zlo« v tujini" (prav tam, 19–20).

Če smo v okviru britanske privatizacije kot prvega takega primera v zahodni demokraciji govorili o privatizaciji do tedaj javnih podjetij, pa gre v primeru ZDA za veliko bolj široko zastavljen privatizacijski program – privatizacijo države. V roke zasebnega sektorja se predajajo "funkcije, ki so tako lastne konceptu vladanja, da je ideja, da bi jih izročili zasebnemu sektorju, spodkopavala pomen nacionalne države: vojska, policija, gasilska služba, zapori, nadzor mej, tajna obveščevalna služba, nadzor bolezni, javni šolski sistem in upravljanje vladne birokracije" (prav tam, 284). Privatizacija v obsegu, ki ga ni zagovarjal niti Milton Friedman.

Za to obdobje je značilno tudi uveljavljanje doktrine, ki poudarja nujnost deregulacije poslovanja, ki naj bi omogočila učinkovito delovanje prostega trga. Ta se še posebej izpostavlja kot imperativ v Združenih državah (pa tudi Veliki Britaniji), kjer zakonodaja iz obdobja 1930–ih zlasti privatnemu finančnemu kapitalu, ne omogoča doseganja zelenih (visokih) dobičkov. S finančno globalizacijo so se namreč odpirale nove, neomejene možnosti zaslužkov. Glass–Steagallov zakon iz leta 1933 v ZDA in podobna zakonodaja v drugih državah, ki so ločevale komercialno od investicijskega bančništva, so bili za bančni kapital resna ovira. Razvilo se je sicer tako imenovano *bančništvo v senci*, ki tej regulativi ni bilo podrejeno, a vsi so hoteli kos

globalizacijskega kolača. Deregulacija finančnega sektorja v ZDA se izvede v obdobju od osemdesetih let do konca stoletja in finančni trgi dobijo svoj zagon ter pridobivajo na svoji moči. Svobodni trg, ki pomeni tudi svobodni pretok kapitala, je povzročil, da so države "tekmovalе v tem, da bi imele najmanj reguliran finančni sistem zaradi bojazni, da bi se finančna podjetja preselila na druge trge. Nekateri ... so bili zaradi posledic deregulacije zaskrbljeni, vendar so bili nemočni: ... izgubili [bi lahko] delovna mesta in velike industrije, če se ne bi podredili" (Stiglitz 2013, 75). Moč finančnega kapitala kot gonilne sile globalizacije je postajalo prevladujoče dojemanje gospodarskih gibanj na obeh straneh Atlantika.

Ko je Aristotel pisal o hrematistikē in še posebej o nemoralnosti ustvarjanja denarja zaradi denarja, si ni mogel niti zamišljati, kako daleč lahko pripelje želja po njegovem neomejenem pridobivanju. Ob koncu stoletja se je moč finančnega sektorja močno povečala, pri čemer so se investicije vse bolj odmikale od gospodarstva in se pomikale proti špekulacijam na borzah. Tako Chomsky (2014, 34) ugotavlja, da se je struktura mednarodnih finančnih transakcij pomaknila od začetka 1970–ih, ko je bilo 90 odstotkov transakcij povezanih z realnim gospodarstvom (s trgovino ali dolgoročnimi naložbami), do sredine 1990–ih v popolnoma nasprotno smer, ko je bilo približno 95 odstotkov špekulativnih. Te vrste vlaganja denarja pa v veliki meri za seboj ne puščajo fizičnih rezultatov, ampak ustvarjajo le še več denarja, v primeru da se ponesrečijo pa lahko destruktivno vplivajo na gospodarstvo. In prav to se je tudi zgodilo. "Apetit po lahkem, kratkoročnem dobičku, ki ga prinaša čisto špekulativno investiranje, je borzni, valutni in nepremičninski trg spremenilo v aparate za ustvarjanje krize, kakor kažejo azijska finančna kriza, mehiška kriza s pesom in zlom pikakomov" (Klein 2009, 419). Kriza leta 2008 pa vprašanje moralnosti poslovanja finančnega sektorja postavlja še bolj v ospredje. Finančni trgi so postajali vse bolj in bolj inovativni in pri ustvarjanju dobička kot enega od glavnih kapitalističnih vrednot niso poznali več nobenih moralnih ovir. Moralno in s tem poslovno sprejemljivo je postalo rizično vlaganje (tujega) denarja za doseganje lastnih dobičkov. Lastni rizik pa se zavaruje s kreiranjem kompleksnih, nepreglednih in večini nejasnih finančnih produktov, "kot so zavarovanje z dolžniškimi instrumenti (CDO), rezanje in sekljanje hipotek v vrednostne papirje, in nato nadaljnje rezanje in sekljanje teh vrednostnih papirjev v vedno bolj zapletene produkte. Ko špekuliraje s koruzo, zlatom, nafto ali svinjskimi želodci ne zagotovi dovolj priložnosti za tveganja, izumijo »sintetične« produkte, derivate, ki temeljijo na tem blagu. Potem pa, v razburjenje metafizične iznajdljivost, izumijo sintetične produkte na osnovi sintetičnih produktov" (Stiglitz 2010, 169). S tem lahko finančno krizo označimo predvsem kot krizo vrednot, ki nimajo nič več skupnega z ekonomikē v smislu zagotavljanja priskrbovanja dobrin za človeške potrebe (saj nič ne ustvarjajo) in se vse bolj nagibajo k hrematistikē v kontekstu ustvarjanja denarja zaradi denarja.

Finančno investiranje, ki je dobilo velik razmah na ravni dajanja posojil državam, je dobilo nov pristop in pokazale so se ključne razlike med "liberalno in neoliberalno prakso: v prvi izgube, ki jih povzročajo slabe investicijske odločitve, prizadenejo posojilodajalce, v drugi pa so dolžniki tisti, ki jih države in mednarodne sile prisilijo, da prevzamejo stroške povračila dolgov,

ne glede na posledice za življenje in dobrobit lokalnega prebivalstva" (Harvey 2012, 41). Prenovljena formulacija nosilca investicijskega tveganja s pomočjo aktivne vloge mednarodnih finančnih institucij od držav zahteva iskanje novih virov za vračanje vedno večjih posojil (ter obresti). Pri odločitvi, kje bodo sredstva dobili, pa pravzaprav nimajo nobene prave izbire. Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka in Evropska centralna banka so sami postavili pravila (pogoje) za pridobitev kreditov, ki so temeljila na neoliberalni paradigmi: privatizaciji državnega (javnega, družbenega) premoženja in zmanjšanju stroškov za delovanje države. Sredstva za poplačilo dolgov zasebnim bankam so torej zagotovljena s kupninami za državna podjetja, z znižanjem davkov podjetjem, zmanjševanjem števila davčnih razredov s hkratnim zniževanjem osebne obdavčitve v najvišjih razredih, z znižanjem socialnih transferjev ... Denar se vse bolj preliva iz javnega v zasebno. Država, katere namen je predvsem skrbeti za državljane, pa vse bolj skrbi za dobrobit zasebnega podjetništva, vendar ne vsega ampak tistega z največjo gospodarsko močjo in političnim vplivom – korporativnega.

V smislu grškega pojmovanja *dobrega življenja* je manjšina populacije v zahodnih ekonomijah le-tega zares začela živeti. Postavlja pa se vprašanje, kako je manjšini uspelo prepričati večino, da v obeh skupinah obstajajo skupni interesi, čeprav se ideje (o tem, kaj je prav in kaj je pravično) med njima drastično razlikujejo. Kapitalistična ekonomska paradigma je tudi tu našla odgovor, ki temeljni na samem bistvu kapitalizma – trgu: "[Č]e se lahko trži blago, se lahko tudi ideje, še posebej ideje, ki podpirajo določene politike" (Stiglitz 2013, 201).

Izkušnje, pridobljene na področju propagande v prvi in drugi svetovni vojni, kakor tudi razvoj po vojni, so bile osnova za sprejemanje pravičnih vedenjskih vzorcev in prepričanj, ki so zagotavljali ohranjanje ekonomskega interesa manjšine. Ta vpliv pa se je v Zahodnih gospodarstvih začel izvajati predvsem preko izobraževanja in medijev. Tako je, kot ugotavlja Stiglitz (prav tam, 202), "desnica ... prepoznala pomen izobraževanja pri oblikovanju percepcije, kar je razlog, da je dejavna pri poskusu vplivanja na oblikovanje učnih načrtov v šolah in je začela s programom izobraževanja", ki bo populacijo ekonomsko opismenil v smeri potreb neoliberalne ekonomije. V zadnjih desetletjih grede kurikulumi tako v ZDA kot v Evropi vse bolj v smeri poenotenja ekonomskih, političnih in socialnih pogledov. V tem kontekstu lahko govorimo o ustvarjanju enotnega mišljenja (ne-mišljenja), katerega tipični primer je bolonjska reforma na področju Evropske unije ali že omenjena čikaška ekonomska šola v ZDA.

Vračamo se na področje srednjeveške krščanske svetosti ene in edine resnice, ki ne more biti vprašljiva, s čimer se vera (ekonomska) ponovno spreminja v religijo – religijo popolnoma svobodnega trga, ki "temelji na veri v ravnotežje in red in potrebo, da ni nobenih vmešavanj in izkrivljanj, če naj uspe ... Zato, da bi se ideal dosegel, terja monopol nad ideologijo, sicer bo ... celotni sistem izgubi ravnotežje" (Klein 2009, 105). Dolgoročno pa lahko monopol nad ideologijo pridobimo le s šolskim sistemom, ki zagotavlja izobraževanje v smeri prave in edine resnice.

Še posebej pomemben je nadzor nad izobraževanjem na področju ekonomije, pri čemer Stiglitz (2013, 44) ugotavlja, da "v poslovnih šolah učimo učence, kako prepoznati in ustvariti ovire pri konkurenci – tudi ovire za vstop na trg – da bi zagotovili, da se profiti ne bi zmanjšali ... [N]ekatere najpomembnejše poslovne inovacije v zadnjih treh desetletjih niso bile osredotočene na bolj učinkovito ekonomijo, ampak na to, kako zagotoviti monopolno moč ali kako se bolje izogniti vladnim predpisom, namenjenim uskladitvi družbenih donosov in zasebnih nagrad". Izobraževalni sistem se s tem osredotoča na vzpostavitev vrednot, ki opravičujejo politike neskončnih rasti, neskončnih dobičkov in neskončnih želja.

Boj med idejo socialne pravičnosti, ki je bila prevladujoča v obdobju po drugi svetovni vojni, in neoliberalno paradigmo kapitalizma, ki je postala dominantna v tem obdobju, je tudi borba za pridobitev javnega mnenja – mnenja manjšine – preko medijev, politikov in strokovnjakov z različnih področij. Kot pravi Stiglitz (prav tam, 203–204): "Obstaja pravo bojišče idej. Vendar v največji meri to ne vključuje bitke idej, kot bi jo razumel akademski svet, kjer so dokazi in teorija z obeh strani skrbno pretehtani. To je bolj bitka prepričevanja, oblikovanja, poskusov ne nujno priti do resnice, ampak bolje razumeti kako navadni državljani oblikujejo svoje percepcije in kako vplivati na to dožemanje".

Težnja po neoliberalizaciji gospodarstva se v kontekstu Zahodne ekonomske paradigme izkazuje predvsem v potrebi po zmanjšanju vpliva države na poslovanje gospodarstva oziroma umiku politike iz gospodarstva. V bistvu pa gre predvsem za oblikovanje javnega mnenja v tej smeri. V resnici ekonomska moč prevladuje nad politično, in to od vplivanja na oblikovanje pravilnega pogleda politike na svet preko lobistov, naklonjenih akademskih institucij ter posameznikov, izobraževalnega sistema in nagrajevanja s službami v zasebnem sektorju po končanju političnega mandata. "Politiki so nagrajeni za svoja stališča, ki se jih zaradi tega še trdneje oklepajo, dokler v svojih glavah niso zares kupljeni, vendar od zunaj težko razlikujemo med njihovimi resničnimi in plačanimi prepričanji" (Krugman 2012, 74). Tako ekonomska moč predvsem bogatih posameznikov in skupin vpliva na politike posameznih vlad. Te pa s svojimi stališči in pogledi ne vplivajo le na javno mnenje, ampak določajo pravila igre s kreiranjem in uveljavljanjem zakonov. "Če določene skupine nadzorujejo politični proces, ga bodo uporabili za oblikovanje ekonomskega sistema, ki jim daje prednost" (Stiglitz 2013, 239), zato se iz demokratičnih procesov politični interes umika ekonomskemu.

Prevlada ekonomskega interesa nad političnim se v svoji pravi luči pokaže v primeru zahteve grškega premierja leta 2011 po izvedbi referendumu pred uvedbo strogih varčevalnih ukrepov za pridobitev kredita Mednarodnega denarnega sklada: "Ko je Grčija predlagala, da preizkusi predlagane stroge varčevalne programe na referendumu, je nastal krik groze evropskih uradnikov in bankirjev: grški državljani lahko zavrnejo predlog, kar lahko pomeni da kreditorji ne bi bili poplačani" (prav tam, 174). Grožnje držav z največjimi bankami posojilodajalkami, da Grčiji ne bodo odobreni novi krediti, so preprečile referendum in povzročile menjavo na čelu

grške vlade. Zahodni postulat demokracije postane v primerjavi s paradigmo dobička nepomemben.

Aristotelov pogled na gospodarjenje vključuje tudi razlikovanje med omejenostjo potreb zaradi omejenih naravnih virov in neomejenostjo želja, ki teh omejitev nimajo. Prekomernost izkoriščanja naravnih virov pa vodi do nenaravnega – uničevanja. Ekonomije zahoda so vse od industrijske revolucije dalje naravne vire izkoriščale preko meja njihove obnovljivosti. Pri tem pa si velika podjetja niso postavljala vprašanj o moralnosti svojega početja. Deklarativno so se sicer prikazovala kot naravi prijazna, v dejanskem poslovanju pa so mnogokrat delovala prav nasprotno: "Exxon je ... uporabljal svoj denar pri poskušanju prepričevanja ..., da so dokazi o globalnem segrevanju šibki, čeprav so se Nacionalni akademiji za znanost [National Academy of Sciences] pridružila tudi druga znanstvena telesa pri potrjevanju močnih dokazov ... razlitje nafte BP [British Petroleum] pa je pokazalo še en vidik nepremišljenosti podjetij: pomanjkanje varnosti pri vrtanju je ogrozilo okolje in delovna mesta več tisoč tistih, ki so odvisni od ribištva in turizma v Mehiškem zalivu" (prav tam, XXXVIII). Preko svojega političnega vpliva pa so različne interesne skupine dosegle, da se tudi na nacionalnih ravneh niso sprejemale zakonodaje ali mednarodne obveznosti, ki bi zniževala profite pridobljene na račun izkoriščanega in uničenega okolja.

4. Ali si je moč pomagati pri razumevanju današnje dobe z razlikovanjem med ekonomikē in hrematistikē?

Dominantna ideologija Zahoda v dvajsetem stoletju je kapitalizem, katerega osnovna premisa je svoboda: svoboda posameznika (politična in ekonomska) in svobodni trg. Vprašanje pa je, ali se kapitalistična svoboda, katere moralnost je nesporna, tudi realizira v podani formi? Ideologija kapitalizma temelji namreč na pomembni predpostavki: na sebičnosti posameznika v splošno dobro v duhu srednjeveško–krščanskega pojmovanja nujnosti obstoja zla za delovanje dobrega. Na prvi pogled je logika absurdna, vendar pa naj bi le–ta delovala s posegom nevidne (magične) roke trga, ki sebičnost spremeni v korist družbe in s tem zlo v dobro. Kaj od tega drži in kaj ne, pa lahko ocenimo le na podlagi dejanskega – na realnosti, ki se skozi ekonomikē in hrematistikē izraža v gospodarstvu Zahodnih ekonomij, njihovih politikah in vplivu na Zahodno družbo preteklega stoletja.

V kolikor ocenjujemo ekonomikē skozi prizmo življenjskega standarda prebivalstva, lahko nedvoumno zaključimo, da je dosežen velik napredek na področju pričakovane življenjske dobe, prehrane, izobraževanja, zdravstva ... Drugačno sliko pa dobimo, ko se poglobimo v vprašanje, kdo je deležen tega izboljšanja in v kakšni meri. Gre torej za vprašanje distribucije ustvarjenega oziroma vprašanje njene pravičnosti. Ko preučujemo razvoj kapitalizma iz njegove osnovne liberalne forme v novo neoliberalno obliko, ugotovimo, da se je razumevanje vrednot v sklopu ekonomskega spremenilo. Če se klasiki liberalnega pogleda na svet še ukvarjajo z zagotavljanjem boljšega življenja za vse, pa neoklasični pogled deklarativno sicer še zagovarja te cilje, v realnosti pa se od njih močno odmika. Fokus delovanja se postavlja na učinkovitost sistema s poudarkom na zaščiti posameznika v kontekstu zaščite njegove lastnine in pravic, ki iz nje izhajajo. Moralnih vprašanj povezanih s koherentnostjo družbe in posledično z njenim delovanjem, ki so se še izpostavljala v sklopu politične ekonomije, pa si ne postavlja več, kar ponazarja Friedmanova trditev (2011, 11): "Glavna naloga liberalca je v bistvu ta, da ukvarjanje s problemom etike prepušča posamezniku". Moralnost početja, ekonomskega ali političnega, ni več tema diskurzov, bolj (če ne edino) postaja pomembno, kako zadostiti potrebi po stalni rasti in dobičkih.

Uspešnost funkcioniranja gospodarstva, pa naj bo to na ravni manjše skupnosti ali nacionalne ravni, je v tesni povezavi z odnosi, ki v posamezni družbi obstajajo. V svoji osnovi pa so ti vedno v formi medsebojne politične interakcije, političnega delovanja, ki seveda vključuje tudi ekonomsko delovanje v kontekstu oblikovanja in izvajanja ekonomskih politik. Ideologija in z njo povezane politike pa ustvarijo družbo, katere člani so med seboj bolj ali manj povezani, bolj ali manj med seboj enaki (enakopravni). Stopnja neenakosti pa kaže na uspešnost modela gospodarjenja, saj ekstremna neenakost v družbi otežuje njeno funkcioniranje. In Stiglitz (2013, 27) opozarja na nevarnost, da se "približujemo ... stopnji neenakosti, ki zaznamuje disfunkcionalne družbe". Pri tem se sklicuje na dva pomembna kazalca, ki se nanašata na distribucijo ustvarjenega bogastva v posamezni družbi: na delež dohodka posamezne družbene

skupine v celotnem dohodku družbe in delež porazdelitve vsega nacionalnega premoženja med posameznimi skupinami. Predvsem opozarja na redistribucijo v smeri najbogatejšega sloja populacije na račun najrevnejšega, in to tako v deležu dohodka kot premoženja. Podatek (Piketty 2014, 323–324, 349), da na prelomu v enaindvajseto stoletje:

- v ZDA zgornjih 10 odstotkov populacije v dohodkovni distribuciji dobi skoraj 50 odstotkov in v Evropi 35 odstotkov celotnega nacionalnega dohodka ter
- poseduje okoli 70 odstotkov (ZDA) oziroma 60 odstotkov (Evropa) vsega nacionalnega premoženja,

kaže na ekstremno raven disfunkcionalnosti v distribuciji, ki dosega najvišje ravni, dosežene v času pred prvo svetovno vojno.

Realnost je, da bogati postajajo bogatejši in revni revnejši, družba pa postaja vse bolj "atomizirana družba nepovezanih posameznikov, ki so zbegani in družbeno nemočni" (McChesney 2014, 21). Postavlja se torej vprašanje, zakaj smo se znašli na tej točki?

4.1 Individualizem

Koncept neoliberalne ekonomske doktrine temelji na predpostavki, da zasledovanje individualnega interesa kljub morebitnim drugim namenom (celo v nasprotju z njimi) pripelje do izpolnjevanja javnega interesa. Stiglitz (2014, 13) na to teorijo pravi: "Če bi bogati postajali bogatejši in bi hkrati tudi tistim na sredini in na dnu šlo bolje, bi bilo to sprejemljivo, še posebej, če so bila prizadevanja tistih na vrhu osrednjega pomena za uspeh ostalih. Lahko bi praznovali uspehe tistih na vrhu in jim bili hvaležni za njihov prispevek. Ampak to ni tisto, kar se je dogajalo".

Ekstremnost maksimizacije lastnega interesa se jasno izraža v razvoju ekonomske misli, ki ekonomijo blaginje nadomesti s konceptom ekonomske racionalnosti in jo s tem etično loči od ekonomskega. Uveljavljanje ideologije pomembnosti dobička privede tudi do spremembe dojemanja tega, kaj je pravično. In "ko enkrat sprejmeš, da dobiček in pohlep v velikem merilu ustvarjata največje možne koristi za vsako družbo, potem je skoraj vsako dejanje osebnega bogatenja mogoče upravičiti kot prispevek v veliki ustvarjalni kotel kapitalizma, ki ustvarja bogastvo in spodbuja gospodarsko rast – četudi samo zate in za tvoje kolege" (Klein 2009, 232). Spremembo vrednot najbolj izkoristi novonastali razred managerjev, ki za plačilo dela delavcem uporablja še vedno aktualno teorijo mejne produktivnosti in iz nje izhajajoče nagrajevanje glede na posameznikov družbeni prispevek. Zase pa, ker nihče pravzaprav ne ve, kakšna je dodana vrednost managerja, priskrbi plače, "ki imajo zelo malo skupnega z njihovim ekonomskim prispevkom" (Krugman 2012, 68). Tudi Piketty (2014, 302) ugotavlja, da se na prehodu v enaindvajseto stoletje pojavi povečanje ekstremno visokih plač predvsem zaradi pojava super managerjev, ki za svoje delo dobijo plače in različne vrste kompenzacij (bonusov) v višinah, ki so zgodovinsko brez primere.

Ugotovimo lahko, da se maksimizacija individualizma izraža predvsem v koncentraciji denarja ter postopoma tudi nacionalnega bogastva (premoženja) v rokah manjšine na račun večine. Pri tem je potrebno poudariti, da tu ne gre za maloštevilne pojave, ki nimajo večjega vpliva na funkcioniranje družbe, ampak za pojav, ki vpliva na celoten način delovanja nacionalnega gospodarstva. Kot smo že ugotovili, predstavljajo ti dohodki, kot je primer ZDA na prehodu v enaindvajseto stoletje, koncentracijo 35–ih odstotkov celotnega nacionalnega dohodka v rokah desetine populacije. To pa je porast za 40 odstotkov v primerjavi s 25–imi odstotki v sredini 1970–ih. Piketty (prav tam, 302) pri tem ugotavlja, da gre največji del tega managerjem, ki predstavljajo 60–70 odstotkov zgornjega 0,1 odstotka dohodkovne hierarhije.

Uradna ekonomska doktrina individualizma v tej formi seveda ne omenja, saj ne samo da je početje nemoralno, ampak je tudi v nasprotju z mantro timskega dela in potrebe po medsebojnem sodelovanju. Pri tem moramo predvsem razumeti, da gre za jezikovne igre trenutne ekonomske neoliberalne struje, pri čemer pa je "bistveno ..., da ne pojasnjujemo jezikovnih iger s pomočjo naših izkušenj, ampak da se jih zavedamo" (Wittgenstein 2009, 175). Pri tem pa lahko uporaba logike in lastnega mišljenja lahko realnost postavita v pravo perspektivo.

Individualizem s svojim poudarkom na individualni svobodi pravzaprav predstavlja jedro kapitalističnega političnega sistema. Iz političnega ideala posameznikove svobode pa ga predvsem neoliberalizem razširi na vsa področja družbenega življenja in ga spremeni v ideologijo. Ideologijo, ki jo prenese v svet ekonomskega, pri čemer pa pozabi na omejitve osebne svobode s svobodo drugih, torej na vprašanje družbene pravičnosti in enakosti. Tako se ekonomski individualizem prične izražati preko posameznikove pravice do svobode delovanja predvsem z mantro podjetništva in potrošništva. Oba pa predstavljata svobodno izbiro posameznika v njegovi borbi za preživetje na konkurenčnem trgu. S tem se vzpostavi nova »individualistična perspektiva« na realnost, ki ovira razmišljanja (individuuma) o širših družbenih in ekonomskih procesih. Tako na primer v političnih diskurzih ni več zaslediti pojma »polna zaposlenost«, saj ta za cilje zasebnega kapitala ni pomemben, kljub temu da za posameznika v obstoječem sistemu pomeni osnovo za njegovo ekonomsko svobodo. Logika trga je pač ponudba in povpraševanje in če povpraševanja ni si je nezaposleni sam kriv svoje brezposelnosti – imel je pravico (svobodo) individualne odločitve, kjer pa se je žal napačno odločil. Koncept individualizma s svojim oddaljevanjem od solidarnosti v tem primeru (v perspektivi posameznika) pomeni, da zaznavanje zaposlenih postaja egoistično in usmerjeno le na zagotavljanje svojih prednosti v borbi za službo, saj to za njih postane edina rešitev v pogojih kronične ekonomske negotovosti – brezposelnost pa za njih (dokler se jih osebno ne tiče) ne predstavlja problema. Ekstremnost takšnega individualističnega pristopa postavlja v neoliberalni doktrini delavca v položaj podjetja, ki se bori na trgu delovne sile, v nasprotju z liberalnim pogledom, ki delavca in podjetje med seboj ostro ločuje. Tako se pozornost preusmeri proč od kapitalizma in rastoče moči korporacij in s tem proč od ekonomskih problemov, ki jih ustvarja logika svobodnega trga in individualistični koncept politično–ekonomskega. V sklopu preučevanja individualizma moramo poudariti še pomemben

konceptualni preobrat v pojmovanju individuuma. Podjetja in korporacije začnejo prevzemati pravice in svoboščine posameznika saj so pravno obravnavane kot posameznik. Pri tem seveda prihaja do konflikta moči med obema, pri čemer je moč (tako ekonomska kot posledično tudi politična) krepko na strani novih pravno–formalnih subjektov – podjetij in korporacij. Posameznik ima sicer pravico svobodnega združevanja, torej tudi v organizacije, ki bi lahko povečale njegovo moč naproti korporacijam, vendar pa se danes vzpostavljajo večinoma šibkejša združenja in ne močne kolektivne institucije, kot so na primer sindikati, katerih moč je neoliberalna politika postopoma izničila.

Individualizem v povezavi s posameznikovimi pravicami in svoboščinami je v Zahodnih družbah splošno zaželen ideal. Vendar pa ta konsenz neoliberalna struja izkoristi kot krinko za vpeljavo svojih norm in vrednot v institucionalni okvir kapitalističnega tržnega gospodarstva. Posameznikova svoboda na trgu tako pomeni tudi njegovo individualno odgovornost za lastna dejanja kot tudi za lastno blaginjo. Pri tem pa se pojmovanje individualne blaginje širi tudi na področja socialne države in tako postane individualna odgovornost posledica posameznikovih odločitev tudi na področjih, kot so: pokojninsko zavarovanje, zdravstvo in izobraževanje, ki v neoliberalnem ekonomskem sistemu postajajo del zasebnega kapitala. Družbena pravičnost se s poudarjenim individualizmom tako vse bolj oddaljuje in izginja. Naravnost sobivanja posameznikov v skupnosti pa nadomešča atomizacija družbe. Pri tem pa se vprašanje moralnosti izključevanja in osamitve posameznika iz njegove družbene aktivnosti ter s tem zanj povezane večinoma negativne posledice umikajo individualni pravici do ustvarjanja dobička in povečevanju zasebnega premoženja – na kakršenkoli način.

4.2 Svobodni trg

Svobodni trg je prav tako ena od premis liberalnega pogleda na delovanje ekonomskega sistema in izhaja iz ideala posameznikove svobode. Ta se v smislu ekonomskega razvije do potrebe po zaščiti svobode privatne lastnine (in njenim razpolaganjem) pred vsemi zunanjimi vplivi. Te pa predstavlja predvsem vpliv države in njeno poseganja v gospodarstvo, kar ni potrebno saj trg sam poskrbi za vse, od potreb posameznika do potreb skupnosti, ker "splošna blaginja ni nikoli tako zagotovljena, kot je z najbolj produktivno razdelitvijo kapitala, to se pravi, s popolno svobodno trgovino" (Ricardo 1962, 291). V skladu z Ricardovo navedbo je torej svobodni trg idealen za delovanje ekonomikē in s tem za zadovoljevanje človeških potreb.

Neoliberalna ekonomska paradigma se v odnosu do države postavlja na pozicijo ostrega kritika državnega (političnega) vmešavanja v gospodarstvo. Po njihovem mnenju naj bi bila vloga vlad na tem področju zelo omejena in bi morala služiti predvsem postavljanju pravnih okvirjev (deregulacija) za učinkovito delovanje prostega trga. Gre za boj med idejo zasebnega kapitala, ki želi svoje aktivnosti opravljati brez vseh omejitev (svobodno), in idejo socialne države, ki je usmerjena v zagotavljanje pravičnosti in splošne blaginje. Medtem, ko zagovorniki socialne države opozarjajo na neučinkovitost popolnoma prostih trgov, pa nasprotniki trdijo, da "je

glavni razlog nasprotovanja svobodnemu gospodarstvu prav ta, da te naloge tako dobro opravlja" (Friedman 2011, 13). Svobodni trg je po slednjem prepričanju najučinkovitejši sistem, ki smo ga do sedaj odkrili, pri čemer so zasebne institucije učinkovitejše od javnih, državna regulativa, namenjena zaščiti manjšin in blaženju socialne neenakosti, pa je nepotrebna, ker bo ekonomska svoboda preko delovanja svobodnega trga to neenakost sama zmanjšala. V Zahodnih ekonomijah konec dvajsetega stoletja je ta pogled postal religija in zakonitost svobodnega trga ter edini možni in pravilni pogled na svet. Vendar, kot pravi Wittgenstein (1976, 135): "vse, kar vidimo, bi lahko bilo drugačno. Vse, kar sploh lahko opišemo, bi lahko bilo tudi drugačno. Ni nobenega a priori reda stvari". Ena in edina sveta resnica, ki jo zagovarjajo neoliberalne politike, torej niso nujno tudi resnične. "Kljub poudarjanju vrline konkurence smo v resnici priče konsolidaciji oligopolne, monopolne ali nadnacionalne moči v peščici centraliziranih multinacionalnih korporacij" (Harvey 2012, 107).

Po drugi svetovni vojni je gospodarstvo Zahoda doživljalo razcvet, ki je vplival na dvig življenjske ravni večine populacije, socialne razlike so se zmanjševale, gospodarstvo se je premikalo v smeri ekonomikē. Vendar pa jo bilo to obdobje čas povečevanja regulacije gospodarskega delovanja in ne obratno. Konec 1980-ih pa je primat nad ekonomskim delovanjem prevzela neoliberalna doktrina s svojim strogim uveljavljanjem ideologije prostega trga, temelječega na privatni lastnini in prosti privatni iniciativi. Zasebni sektor je z vsem svojim vplivom in močjo pritisnil na deregulacijo do tedaj bolj socialno usmerjene zakonodaje, poleg tega pa je našel nov še neizkoriščen potencial za povečevanje dobičkonosnosti – javni sektor. Pri tem gre celo tako daleč, da se v roke zasebnega sektorja predajajo "funkcije, ki so tako lastne konceptu vladanja, da je ideja, da bi jih izročili zasebnemu sektorju, spodkopavala pomen nacionalne države: vojska, policija, gasilska služba, zapori, nadzor mej, tajna obveščevalna služba, nadzor bolezni, javni šolski sistem in upravljanje vladne birokracije" (Klein 2009, 284), kar je zlasti značilno za Združene države.

Mantra privatizacije in deregulacije promovira rešitev na trgu za vse probleme družbe. Vendar pa gospodarska realnost kaže bolj na to, da je vsa razpoložljiva moč namenjena ukinitvi institutov socialne pravičnosti in socialne zaščite, ali pa vsaj zmanjšanju njunega pomena in da reševanje družbenih problemov ne predstavlja cilja aktivnosti. Preusmeritev od vprašanj socialne zaščite na odgovornost posameznikov kaže bolj na napad na socialno državo, pri čemer se sočasno izvaja privatizacija prejšnjih investicij v javno dobro in spodkopava vezi družbene solidarnosti. S tem se znižuje kohezivnost družbe, kar pomeni tudi njeno gospodarsko učinkovitost, kar pa je pravzaprav eden od ciljev neoliberalne ekonomske politike. Taka politika torej ni dobra ne za učinkovitost gospodarstva, kot enega izmed ciljev zasebnega kapitala, kakor tudi ni v javnem interesu, saj ne prinaša "obljube o boljšem življenjskem standardu večine državljanov ..., ampak ... [se] uresničuje ... tisto, kar ni obljubljeno - neenakost, onesnaževanje, brezposelnost in, najbolj pomembno od vsega, degradacija vrednot do točke, kjer je vse sprejemljivo in nihče ni odgovoren" (Stiglitz 2013, XLVIII).

Zasebni kapital si preko različnih vplivov na oblikovanje ekonomskih politik zagotavlja varovanje lastnih interesov na trgu. Brez primerne (deregulirane) zakonodaje in brez njene fizične zaščite (sodstvo, policija, vojska) bi svoje želje po vedno večjih profitih težko dosegal ali pa sploh ne. Kapitalizem, sploh v svoji neoliberalni formi, torej nujno potrebuje močno državo, ki "določa in uveljavlja pravila igre ... razdeljuje vire (tako transparentno kot manj transparentno) in preko davkov ter socialnih izdatkov spreminja porazdelitev dohodka" (prav tam, 38). Močna država, ki deluje v interesu zasebnega kapitala, je torej ključ do uspeha, pri tem pa je ta uspeh rezerviran za manjšino. Ker pa ima poslovanje na domačem trgu svoje omejitve, se iskanje dobičkov nujno širi preko nacionalnih meja. In tudi tu ima država pomembno, če že ne dominantno vlogo, ki pa jo na globalni ravni izvaja predvsem z grožnjo ali dejansko uporabo sile ter nadzorom nad delovanjem mednarodnih (predvsem finančnih) institucij. Vse od obdobja kolonializma se vojaška sila uporablja kot orodje za zadovoljevanje ekonomskih interesov – interesov zasebnega kapitala. Vojaška sila je služila tako omogočanju delovanja domačih podjetij na tujih ozemljih, kakor privatizaciji tujega javnega sektorja v korist domačega zasebnega kapitala.

Že od obdobja po drugi svetovni vojni so postali pomembni obvladovanje, nadzor in izkoriščanje vpliva nad mednarodnimi finančnimi institucijami, ki začnejo v obdobju prehoda v enaindvajseto stoletje v zameno za finančno pomoč Zahodnim državam postavljati zahteve po privatizaciji javnega sektorja, deregulaciji, vitkejši državi in zmanjšanju socialnih transferjev. To so pogoji, ki pomenijo direktno prelivanje ustvarjenega bogastva iz javne v privatno sfero. S tem pa "ekonomski sistem nagrajuje dobiček, ne glede na to, na kakšen način je ustvarjen in v denarno usmerjenem gospodarstvu ni presenetljivo, da so moralni pomisleki dani na stran" (prav tam, 88). Dobiček, kot eden temeljnih kazalcev uspešnosti kapitalističnega sistema, torej vnaša v ideologijo svobodnega trga fleksibilnost, ki kljub javnemu nasprotovanju vmešavanja države v gospodarstvo to pravzaprav nujno potrebuje ali kot pravi Chomsky (2014, 46): "[D]oktrino svobodnega trga dobimo v dveh različicah. Prva je uradna doktrina, vsiljena nezaščitenim. Druga je tisto, kar bi morda lahko imenovali »zares obstoječa doktrina svobodnega trga«: tržna disciplina je dobra za vas, ne pa zame, razen kot začasna prednost", pri čemer so zaščiteni najmočnejši, in to s strani države.

Logika svobodnega trga in z njim povezana konkurenčnost pa posegata tudi na področja, ki na prvi pogled s trgom nimajo nobene povezave. Tako tudi okolje začnemo obravnavati s tržno logiko, kar se v Evropski uniji kaže preko sheme trgovanja z emisijami ogljikovega dioksida. Po tej logiki lahko razumemo, da okolje z nakupi emisijskih bonov celo varujemo pred onesnaženjem. Bolj bi lahko govorili o dovoljenju za nadaljevanje onesnaževanje okolja – povzročanju eksternalij – v imenu gospodarske rasti in ustvarjanja dobička, ki ni v javnem interesu. Moralnost takega početja, ki je mimogrede značilna za vsa okoljevarstvena vprašanja in politike v zvezi z globalnim segrevanjem, pa se ne postavlja pod vprašaj.

Svobodni trg je torej le mit, ki omogoča maksimiranje profitov in premoženja majhnega dela populacije. V kapitalizmu se vse vrtilo okrog svobodnega trga in trditve, da svobodni trg ne deluje, ker ni *pravega* svobodnega trga, so pravzaprav nelogične, saj je vse delovanje - tudi delovanje trga, direktna posledica kapitalizma. Ko rezultati niso enaki obljubljenim, ne moremo govoriti o odklonu, ampak so ti naravni in logično dani glede na dane mehanizme nagrajevanja sistema. Sistem pa ne nagrajuje in ne spodbuja delovanja ekonomikē ampak delovanje hrematistikē.

Koncept svobodnega trga se naslanja na individualne svoboščine, te pa so ideal, ki mu v Zahodnih demokracijah ne nasprotuje nihče. Zato ga neoliberalizem izkoristi kot izhodišče za vpeljavo svoje doktrine, vendar pa je bilo potrebno to izhodišče "podpreti s praktično strategijo, ki bi poudarila svobodo potrošnikove izbire, in sicer v smislu izbire ne le med posameznimi proizvodi, temveč tudi med življenjskimi slogi, načini izražanja in širokim razponom kulturnih praks. Neoliberalizacija je tako politično kakor ekonomsko zahtevala izgradnjo neoliberalne tržno usmerjene populistične kulture diferenciranega potrošništva in individualnega libertarizma" (Harvey 2012, 59). Svoboda oziroma osebne svoboščine pa se izkažejo tudi kot orodje v boju proti regulatorni moči držav, kar tudi prevesi razmerje moči na razred lastnikov in managerjev zasebnega kapitala. To pa povzroči izredno koncentracijo "korporacijske moči na področju energije, množičnih občil, farmacije, transporta in celo maloprodaje ... Svoboda trga ... se izkaže zgolj za priročno sredstvo za širjenje monopolne moči podjetij ... vsepovsod in brez omejitve. Z nesorazmernim vplivom na množična občila in politični proces ima ta razred tako motivacijo kakor moč, da nas prepriča, da nam bo vsem boljše pod neoliberalnim režimom svoboščin" (prav tam, 52–53). S fokusiranjem na individualne svoboščine pa se zameglijo vprašanja družbene pravičnosti, ki ni nujno združljiva z vprašanji osebne svobode.

Klasična *laissez-faire* teorija svobodnega trga je zasnovana na delovanju *nevidne roke* Adama Smitha in njenem učinku na tržno samoregulacijo, ki iz egoističnega interesa posameznika ustvari javno dobrobit. Zadnja finančna kriza (2008), kakor tudi prejšnje, pa nas vodi v zaključek, da je individualni maksimizacijski vidik prešel v sistemski način razmišljanja neoliberalne doktrine, ki daje ne samo proste roke razvoju v smeri hrematistikē, ampak le-ta postane dominanten način poslovanja. S prevladujočim vplivom finančnega sektorja in z njegovo globalizacijo pa se razpad umetno ustvarjene učinkovitosti in uspešnosti sistema ter njegove dobičkonosnosti katastrofalno odrazi v Zahodnih gospodarstvih.

Vendar pa katastrofa v največji meri doleti tiste, ki so zanjo najmanj (če sploh) odgovorni – večino populacije, ki si svojo eksistenco zagotavlja predvsem z lastnim delom. Nujnost kaznovanja krivih in nujnost potrebnih sprememb, zlasti v finančnem sektorju, sta se izkazali le kot kratkotrajna prebliska, ki ju je neoliberalna struja hitro zamenjala s preusmeritvijo pozornosti na nujnostjo stabilizacije finančnih trgov, njihove *pomiritve*... Zasebni kapital je tudi idejo prostega trga lahko prilagodil novim potrebam. Nujna zaščita prostega trga pred roko države se spremeni v nujno pomoč države zasebnemu kapitalu, saj je samo zasebni kapital

tisti, ki lahko reši vse ostale. Tisti, ki so prej razglašali nujnost umika države iz gospodarstva, sedaj mirno jemljejo javni denar za pokritje svojih grehov. Prej omenjena Chomskyjeva dvojna različica doktrine svobodnega trga se sedaj udejanji v morali "grb – jaz zmagam, cifra – ti zgubiš" (Stiglitz 2010, 336) oziroma novi obliki win-win strategije, pri kateri vedno zmagata isti – zasebni kapital. Dobički so zasebni, izgube pa postanejo javne.

Ideologija svobodnega trga je tako postala predvsem izgovor za nove oblike eksploatacij. V kolikor se omejimo samo na povezavo svobodni trg – država, to po eni strani pomeni vplivanje na politične odločitve, ki ščitijo interese zasebnega kapitala, po drugi pa redistribucijo državnega (javnega) premoženja v roke zasebnega kapitala. Pravičnost - kot moralni vidik gospodarskega delovanja - postane pravica samo nekaterih in izhaja predvsem iz lastništva kapitala ali finančne moči managerskega razreda ter, v povezavi z njima, s političnim vplivom na odločitve o dohodkovni in premoženjski distribuciji ustvarjenega.

4.3 Demokracija

Kakor se v kapitalističnem ekonomskem sistemu postulat svobode izraža preko svobodnega trga, se v političnem kontekstu preko demokracije. Zahod demokracijo predstavlja kot najvišjo politično vrednoto in skozi perspektivo demokracije kapitalizem kot do sedaj najboljši politični sistem. V svoji osnovni grški obliki pomeni demokracija obliko vladavine, in sicer neposredno vladavino ljudstva – po načelu vladaj in bodi vladan. Demokracija v današnji obliki pa se prakticira kot predstavniška demokracija, ki se preko politične pravice udejevanja na volitvah izvaja posredno preko izvoljenih predstavnikov, princip, razvit v Rimski republiki, ki bolj odgovarja načelu voli in bodi vladan. Glede na grško pojmovanje demokracije lahko ugotovljamo, da demokracija kot politična vrednota pomeni bolj malo in da obstajajo tudi pomembnejše politične vrednote, ki pa se vežejo predvsem na vprašanja moralnosti, kot sta na primer odgovornost in pravičnost.

Na tej točki pa se za kapitalizem pojavi težava. V ospredju ekonomskega je namreč vprašanje, kako zagotoviti stalno rast gospodarstva in povečati dobičke, ki pa gredo v roke manjšine – lastnikov kapitala. V kolikor bi politika, torej tista izvoljena na demokratičnih volitvah, predstavljala voljo večine, bi bila distribucija ustvarjenega bistveno drugačna, saj "javna razpoloženja ostajajo v pomembnih ozirih trmasto socialno demokratična" (Chomsky 2014, 69). Javno mnenje torej ni naklonjeno neoliberalni kapitalistični ekonomski doktrini. Ker pa je, kot navaja Stiglitz (2013, 202, 239), eden od najbolj učinkovitih načinov vplivanja na javno mnenje vplivanje na politiko, se interes zasebnega privatnega kapitala usmeri na aktivnosti za nadzorovanje političnega sistema, kar mu daje možnost oblikovanja ekonomskega sistema po lastnih potrebah. Torej ne moremo govoriti o vmešavanju politike v gospodarstvo, kakor želi skozi svoje jezikovne igre prikazati trenutno prevladujoča ekonomska doktrina, ampak za nasprotno – vmešavanje gospodarstva (zasebnega) v politiko.

Danes "živimo v svetu, v katerem je globalizirano tveganje, ne pa demokracija" (Komat 2014, 132). Pluralnost pogledov, ki naj bi se izražala preko demokratičnih procesov oziroma sodelovanja posameznika z izražanjem njegove politične volje, se omejuje na volilno demokracijo. Pluralnost pa se vse bolj zamenjuje za politično dualnost, ki se v ZDA izraža preko republikancev in demokratov, v Evropi pa preko levih in desnih. Pa še ti se glede vprašanj ekonomskih politik bistveno (če sploh) ne razlikujejo. Pluralizem resnic, zlasti tistih, ki se razlikujejo od zelenih s strani elit, se tako lahko v večini primerov izražajo le še preko glasu ulice – demonstracij. V tem pogledu so še kako pomembni glasovi tistih, ki bodo v prihodnosti krojili naše življenje – študentov. Zato, "ko demonstrirajo študentje, jih moramo vedno podpreti. Vedno in povsod! Ni pomembno, proti čemu so. Pomembno je, da demonstrirajo, da se učijo biti proti, da študirajo upor in prakticirajo revolt. To je znamenje, da družba še ni družčina otopelih možganov in okamnelih src" (prav tam, 404), da še nismo družba z eno in edino resnico, ki ne pozna (nima) alternative.

Ideologija svobodnega trga pravzaprav vodi vojno z demokracijo. Kapitalizem, zlasti v svoji neoliberalni formi, demokracije ne potrebuje, pravzaprav mu je odveč. Odveč zato, ker je po svoji formi ekstremna ideologija, ki jo lahko enačimo z religijo. Kot navaja Štefančič (2015, 34–35), ima svoje svete knjige, svoje rituale, svoje institucije, brez njega ni ničesar, zunaj njega ni ničesar, onstran njega je vse nesmiselno, ima svojo slepo vero, neverovanje prinaša kazen, proizvaja krivdo ter dolg in je večer. Kapitalizem in demokracija torej ne gresta skupaj in zato kapitalizem demokracije ne potrebuje. No, če smo bolj natančni, jo potrebuje vsaj v eni obliki – institucijah, v katerih svojo ideologijo (svojo religijo) razširja »nevednim« množicam (volivcem). Za čim bolj gladko delovanje kapitalističnega ekonomskega sistema je namreč potrebna čim boljše prilagoditev političnih (pa tudi ekonomskih) institucij, ki morajo seveda delovati v pravi smeri – danes to pomeni v neoliberalni smeri. Formalno zavzemanje za demokracijo, ki se v primeru ZDA kaže kot izvoz demokracije, pa je le delovanje v smeri izbrisa pravega političnega subjekta – demosa (ljudstva). Demokracija s svojim načinom večinskega odločanja namreč potencialno ogroža tendenco k povečevanju zasebnega kapitala na račun večine. Zato se tudi v demokratični vladavini vse bolj izpostavlja pomembnost strokovnjakov, v ospredje pa se postavljajo izvršilna veja oblasti in odločitve sodišč. Tako se politične odločitve, zlasti tiste vezane na ekonomska vprašanja, ki zadevajo dobrobit večine, preusmerjajo na sodišča, s čimer so posamezniki prisiljeni iskati rešitve za svoje (pa tudi skupne) težave in probleme znotraj pravnega sistema. Obvladovanje demokratičnih procesov postaja vse pomembnejše, pa ne samo zaradi bojazni pred komunizmom, socializmom ali bolj socialno usmerjenim politikam, temveč tudi zaradi bojazni vladavine večine. To je tudi razlog, da se neoliberalna struja pri zanjo pomembnih odločitvah raje zanaša na nedemokratične institucije, kot so centralne banke, Mednarodni denarni sklad, Svetovna trgovinska organizacija ali Svetovna banka. Na institucije, ki jih lahko nadzoruje. Za potrebe vzpostavitve svobodnega trga je potreben avtoritarizem, kar pa ne gre z roko v roki z idealom individualnih svoboščin, s čimer neoliberalne politike izgublajo svojo legitimnost in vse bolj kažejo svoje protidemokratične poteze.

Aristotelovo pojmovanje človeka v kontekstu *biti* je njegova zmožnost in možnost delovanja kot politična živali. To pa se poskuša v zahodni demokraciji sistematično rušiti ali vsaj omejiti in to tako v pogledu političnega kot tudi z njim povezanega ekonomskega. "Na splošno mora biti prebivalstvo povsem izrinjeno iz ekonomske arene, kajti v njej se pretežno odloča, kaj se bo zgodilo z družbo. Tukaj naj bi v skladu s prevladujočo demokratično teorijo javnost ne imela nobene vloge" (Chomsky 2014, 56). Realnost in dejstva ekonomskega in političnega se prikazujejo v obliki, ki ne odražajo dejanskega stanja, oblikuje pa se želeno dojetje realnosti in hkrati *pravilen* vzorec prepričanj s strani javnosti. Stiglitz (2013, 189–190) ugotavlja, da dojetja in prepričanja vplivajo na vedenje posameznika, ne glede na to ali imajo kakršnokoli podlago v realnosti; še pomembnejša pa so pri oblikovanju kolektivnega vedenja in to vključno s političnimi odločitvami, ki vplivajo na gospodarstvo. S tem pa se oblikuje svet po željah prevladujoče ideologije. Ta pa gre – v kontekstu Aristotelovega dojetja gospodarstva – po poti zadovoljevanja brezmejnih želja, pri čemer pa te želje lahko zasleduje le manjšinska elita na račun večine marginaliziranega prebivalstva, kar počne z izkrivljanjem dojetja realnega stanja v družbah in njihovih gospodarstvih ter nemoralno trditvijo, da je vse to nujno potrebno zaradi ustvarjanja blaginje večine. Demokracija kot družbeno–politični ideal pa postane v njenih rokah samo še orodje za doseganje lastnih ciljev.

4.4 Družba znanja – boj za prevlado idej

Današnja Zahodna družba se vse bolj predstavlja kot družba znanja. Potreba po znanju ni nekaj novega, saj je bilo vedno za kakršnokoli delo potrebno določeno znanje. Kar prinaša družba znanja, pa naj bi bila transformacija celotne družbe in delovanja gospodarstva. V globalni ekonomiji postaja znanje ključnega pomena za konkurenčnost posameznika, rast gospodarstva, trajnostni in družbeni razvoj, ki bo v prid vsem. Družba znanja je recept za uspeh in prosperiteto današnje kapitalistične paradigme. Kapitalizem nas torej ponovno (ali pa še vedno) pelje po poti, ki vodi v starogrško pojmovanje dobrega življenja.

Koncept družbe znanja je nastal s prehodom industrijske družbe, ki jo je označevala delovno intenzivna proizvodnja, v družbo, kjer prevladujejo storitve in intelektualni produkti. Eden od pozitivnih rezultatov te nove družbe naj bi bilo tudi boljše življenje velike večine prebivalstva s humanizacijo (intelektualizacijo) dela ter z odmikom od klasičnega dojetja trdega dela v proizvodnih obratih. Z vrednostjo intelektualnega dela naj bi torej premo sorazmerno naraščale tudi realne plače in s tem splošni standard. Poleg tega pa naj bi družba znanja pomenila tudi zmanjševanje političnih in ekonomskih razlik med ljudmi, in to preko emancipacije z znanjem.

Znanje, ki je seveda potrebno za družbo znanja, se pridobiva preko izobraževalnega sistema. In prav preko izobraževalnih institucij se v daljšem časovnem obdobju oblikuje tudi družba. Z oblikovanjem prepričanj, percepcij in vrednot o tem kaj je prav, kaj je sprejemljivo ter želeno in kaj ne. Prenašanje znanja je bilo vedno, vsaj v večini, prenašanje prevladujočega pogleda na svet: ideje o tem, kakšen je svet bil, je in bo. Tega se dobro zaveda tudi današnja prevladujoča

neoliberalistična ideologija, ki svet podaja po svoji podobi. Pri tem pa ta sloni na podajanju zakonitosti, resnic in dejstev. Vendar pa moramo biti pri dejstvih, kot pravi Arendt (2003, 8), previdni, saj "nobena izjava o dejstvih nikdar ne more ostati zunaj slehernega dvoma". Vendar pa je dvom v današnjih izobraževalnih kurikulumih izginil, s tem pa potreba po logiki in mišljenju, ostala pa so *dejstva*. Potencial Aristotelove politične živali se torej preko individualnega učenja ne more razviti, saj izobraževalni kurikulumi tega ne predvidevajo (nočejo predvidevati).

Izobraževanje je pravzaprav poligon za prevlado idej z usmerjanjem mišljena individuuma, s čimer se postavljajo meje sveta posameznika in percepcija tega sveta. Wittgenstein (1976, 131, 133) to opredeljuje z mejami sveta posameznika preko njegovega jezika, saj ne moremo reči, česar ne moremo misliti. Naučene jezikovne igre nam torej zgradijo svet, v katerem živimo, in ga omejujejo. In česa nas kapitalistični izobraževalni sistem uči: ne-mišljenja. Pravzaprav je to logično, saj za sprejemanje vseh človeških katastrof, ki jih povzročča neoliberalni kapitalizem, potrebujemo veliko vere, slepe vere, ki jo lahko nudi le religija – kapitalistična. "V kapitalizmu in religijah ne more nihče stopati po svoji poti. Obstaja le prava pot, ta pa je vedno vnaprej predpisana. Paziti moraš le, da ne prideš v nasprotje z uradno dogmo. Religija ima svoje dogme, neoliberalizem pa svoje: zasebna lastnina, brezmejna rast, privatizacija, deregulacija, vitka država, manjši javni sektor, nizki javni izdatki, nizki davki, nizki stroški dela" (Štefančič 2015, 36). To slepo vero v kapitalizem kot pravo in edino izbiro pa lahko dosežemo le tako, da populacijo že od malih nog naučimo, kako je potrebno gledati na svet, da so dejstva svete resnice in da dvom ne obstaja, naučimo jih kako ne-misliti.

V ozadju torej leži "bitka nad dojetanjem in o velikih idejah – kot je vloge trga, države in civilne družbe. To ni le filozofska razprava, ampak boj za oblikovanje dojetanja" (Stiglitz 2013, 193–194). Pri tem je še posebej pomembno ustvarjanje pravičnega dojetanja tistih, ki v Zahodnem gospodarstvu predstavljajo strokovne avtoritete – ekonomiste. To ugotavlja tudi Stiglitz (prav tam, 201–202), ki pravi, da "obstaja veliko dokazov, da se percepcija ekonomista, na primer o poštenosti, bistveno razlikuje od percepcije drugih v družbi ... [O]bstajajo tudi dokazi, da usposabljanje na področju ekonomije oblikuje dojetanje – in glede na vlogo, ki so jo ekonomisti vedno imeli v javni politiki, imajo lahko njihove percepcije o tem, kaj je pravično ter njihovi pogledi na kompromis med pravičnostjo in učinkovitostjo, nesorazmerne posledice". Kapitalistični politično-ekonomski sistem zaradi svojega temeljenja na absolutni veri potrebuje tudi absolutni "monopol nad ideologijo, sicer celotni sistem izgubi ravnotežje" (Klein 2009, 105).

Izobraževalni sistem s svojim kurikulumom ne-mišljenja (zlasti na področju ekonomskega) tako ustvarja moralno sprejemljive aktivnosti, katerih posledica so krize, brezposelnost, revščina, neenakost, ekonomske in prave vojne. Svet začenja sprejemati vrednote, ki z zadovoljevanjem posameznikovih potreb nimajo več nobene povezave in so v svoji biti nemoralne.

4.5 Globalizacija

Današnja Zahodna gospodarstva označujemo tudi kot globalizirana gospodarstva, kar naj bi v povezavi z liberalizacijo pomenilo lažji dostop podjetjem do novih (rastočih) trgov, virov financiranja in tehnologije. Globalizacija je torej v neposredni zvezi z doktrino prostega trga, ki se s tem širi na celotno področje sveta. V svoji formalni obliki pa naj bi pomenila prost pretok informacij, blaga, ljudi in kapitala. In kako je globalizacija vplivala na ekonomikē in hrematistikē?

Od vseh omenjenih *pretokov* danes dominirata dva: pretok informacij in pretok kapitala. Prvi zaradi razvoja in vse večje razširjenosti interneta ter drugi predvsem zaradi liberalizacije trga finančnega kapitala, ki naj bi preko investicij investorjev iz enih v druge države zagotovil rast Zahodnih gospodarstev.

V kontekstu ekonomskega lahko pretok informacij, kot relevantnih za gospodarske aktivnosti, omejimo predvsem na podjetniško delovanje. Ta lahko namreč množico podatkov preko uporabe moderne računalniške tehnologije pretvorijo v smiselne informacije za poslovanje. Posameznik pa v smislu popolnega informiranja kot enega od pogojev za delovanje zakonov ponudbe in povpraševanja nima ne izkušenj, ne znanj, ne orodij, ki bi mu omogočala relevantno informiranje. S tem imajo bolj obveščeni udeleženci na trgu (podjetja) prednost, ki jo seveda izkoristijo in pretvorijo v še boljšo obveščenost in povečanje svoje relativne tržne moči. Drugače pa je v kontekstu političnega, kjer je možnost informiranja tudi na ravni posameznika postala razširjena in enostavna. Med drugim tudi zato, ker se pri političnih informacijah lahko uporabljata enostavnost jezika in logika, v nasprotju s prevladujočim pogosto namerno nerazumljivim ekonomskim jezikom.

Pri vprašanju vpliva na razvoj Zahodnih gospodarstev v smeri ekonomikē ali hrematistikē pa ima najpomembnejši vpliv prosti pretok kapitala, še posebej finančnega kapitala. Prosti pretok kapitala naj bi omogočil možnost večjega investiranja tam, kjer je to potrebno, s čimer bi podjetja v državah s pomanjkanjem kapitala le-tega lahko pridobila iz globaliziranega finančnega bazena. Mednarodno finančno povezovanje tako lahko da možnost vsem za rast gospodarstev in s tem lažje zadovoljevanje potreb (ekonomikē) v sklopu nacionalnih gospodarstev. Vendar pa prosti pretok kapitala pomeni tudi zasledovanje maksimizacije dobičkov, torej iskanje priložnosti za investicije kjerkoli v svetu. To pomeni tudi možnost hitrega odliva kapitala kakor tudi njegovo popolnoma neproduktivno (špekulativno) investiranje.

Kapital, v povezavi z deregulacijo na finančnem področju, pridobiva vse večjo moč in vpliv na ekonomske in socialne politike vlad Zahodnih držav, ki se vse bolj obračajo v smeri neoliberalne paradigme privatizacije državnega (javnega) premoženja in zmanjšanja socialnih pravic na račun povečevanja zasebnih dobičkov. V očeh zasebnega kapitala se je namreč "reguliranje ... pokazalo kot neproduktivno, stroški socialne države pa so postali breme v areni

neomejene mednarodne konkurence" (Berend 2013, 24) in prosti pretok kapitala je dal doktrini neomejenih možnosti (dobička) "v roke novo orožje in omogočil, da so začeli drobiti osovraženo socialno pogodbo, pridobljeno z ljudskim bojem" (Chomsky 2014, 75) v obdobju po drugi svetovni vojni. Zasebni kapital skupaj z mednarodnimi finančnimi institucijami, kot sta Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka, poleg svojega primarnega cilja – ustvarjanje dobička – ustvarja tudi pogoje za njegovo realizacijo. Moč v rokah manjšine temelji na zasebnem lastništvu kapitala, ki ga alocira po svojih potrebah, večina pa se mora temu prilagajati s povečevanjem lastne (individualne) konkurenčnosti in učinkovitosti. "Z zelo mobilnim kapitalom ... lahko podjetja preprosto povedo delavcem, da se bodo preselili drugam, če delavci ne sprejmejo nižjih plač" (Stiglitz 2013, 77), s čimer se pogajalska moč delavcev (večine) izničuje. Govorimo lahko o asimetriji globalizacije, ki med vsemi *prostimi pretoki* daje prednost kapitalu. "Da bi videli, kako lahko asimetrična globalizacija vpliva na pogajalsko moč, si za trenutek predstavljajte, kakšen bi bil svet, če bi obstajala prosta mobilnost delovne sile, ne pa mobilnost kapitala. Države bi tekmoval, da bi pritegnile delavce. Obljubljale bi dobre šole in dobro okolje, kot tudi nizke davke za delavce. To bi se lahko financiralo z visokimi davki na kapital. Ampak to ni svet, v katerem živimo, in deloma je to zato, ker en odstotek ne želi, da bi bilo tako" (prav tam, 77).

Globalizacija pomeni tudi mednarodno povezovanje – torej povezovanje različnih nacionalnih gospodarstev v globalni ekonomski sistem z odpiranjem (deregulacijo) svojih nacionalnih mej za prost pretok informacij, blaga, ljudi in kapitala. Glede na do sedaj ugotovljeno pa gre bolj za omejevanje prvih treh in s strani države nenadzorovan pretok kapitala. Z veliko koncentracijo kapitala v rokah največjih svetovnih korporacij lahko bolj govorimo o korporativistični globalizaciji, kjer je vpliv države na gospodarstvo nezaželen, država pa postaja sovražnica in ovira pri doseganju dobičkov v sistemu *laissez-faire*. "Korporacijam niso mar morebitne ekološke katastrofe, ne grožnja človeškemu zdravju, ne prihodnost človeštva. Zanima jih le eno, denar!" (Komat 2014, 405) in to v čistem pomenu hrematistikē – njegovo neskončno pridobivanje.

Kako daleč lahko pripeljejo takšne politike, nam nazorno kaže finančna kriza 2008. Vpliv finančnih trgov na Zahodne vladne politike, ob asistenci bonitetnih agencij, ki je na prelomu v enaindvajseto stoletje prej nepredstavljen postal realnost, nam pomaga razložiti predanost mednarodnih finančnih institucij "politikam krčenja ... [P]rva naloga je bila poplačati ... upnike, kar je pomenilo, da morajo države zmanjšati svojo porabo, s čimer bi več denarja ostalo za odplačilo dolgov. Pomagal tudi razložiti ... zagovarjanje liberalizacije trga kapitala, zmanjševanje predpisov, ki so vplivali na tokove denarja ... v in iz držav. Medtem, ko je le malo dokazov, da je liberalizacija kapitalskega trga privedla do hitrejši rasti, pa obstaja dovolj dokazov, da je vodila do večje nestabilnosti" (Stiglitz 2013, 227), nenazadnje pa je "tu še velika želja, da bi ekonomski krizi vdihnili moralni vidik, češ da je depresija nujna posledica prejšnjih grehov, ki se ne smejo olajšati" (Krugman 2009, 161). Krščanska potreba po krivdi in z njo povezanim odrešenjem se tu kaže v svoji najbolj sprevrženi moralnosti – potrebi, da se

vzpostavi v mišljenju večine percepcija kapitalizma kot odrešenika v nastali krizi. Resnica pa je ravno obratna. Nemoralnost finančnega sektorja z njegovimi čedalje bolj (če ne že dominantnim) špekulativnimi posli nas popelje v čisto gospodarstvo hrematistikē, katerega cilj postane ustvarjanje denarja zaradi denarja, ali kot ga imenuje Klein (2009, 233) "kazino–kapitalizem", v katerem prevladuje želja po kratkoročnem dobičku posameznika na račun družbe.

Z globalizacijo pridobiva največ zasebni kapital, in to predvsem največji zasebni kapital, skoncentriran v rokah velikih svetovnih multinacionalk. Tako finančne kot nefinančne korporacije želijo svojo potrebo po stali rasti doseči z ustvarjanjem celotnega sveta v svoj trg, v katerem je idealna situacija njegova popolna deregulacija. Svobodno delovanje podjetij naj bi bilo omejeno le še z zakoni prostega trga, ki v ospredje postavljajo konkurenčnost – globalno konkurenčnost. Če želiš biti konkurenčen ter hkrati dosegati dobiček, je obvladovanje stroškov v poslovanju podjetja primarnega pomena. Stroškovna učinkovitost pa se lahko doseže z nakupom surovin tam, kjer so cenejše, z najemom delovne sile tam, kjer je cenejša, s postavitvijo proizvodnih obratov tam, kjer države ponujajo različne subvencije, globalizacija kapitala pomeni namreč v prvi vrsti njegovo fleksibilnost, da gre tja, kjer se mu to izplača in nacionalne meje tu ne obstajajo več. Države pa se morajo, če želijo, da je njihovo nacionalno gospodarstvo uspešno, temu prilagoditi – prestrukturirati: zmanjšati lastno porabo, prilagoditi (znižati) socialne transfere svojim zmožnostim, znižati (ali ukiniti) davke gospodarstvu, omogočiti večjo fleksibilnost v poslovanju podjetij (deregulacijo), subvencionirati perspektivna podjetja (redistribucija iz javnega v zasebni sektor) ... Konkurenčnost danes predstavlja tudi kvaliteta za konkurenčno (nizko) ceno, kar pomeni tudi slabo plačane službe, izkoriščanje pogajalske moči velikih kupcev do svojih dobaviteljev... kar vodi do revščine, brezposelnosti in povečevanja neenakosti. Pri tem je naloga države, da, če ni ustreznih pravil, prilagojenih delovanju kapitalističnega tržnega sistema, le–te iznajde in jih po potrebi tudi s svojo močjo vsili. V kontekstu globalizacije gospodarskega poslovanja bi morala zato "neoliberalna država ... vztrajno delati na notranji reorganizaciji in novih institucionalnih ureditvah, ki bi izboljšale njen konkurenčni položaj v primerjavi z drugimi državami na svetovnem trgu" (Harvey 2012, 89).

Globalizacijski sistem deluje v interesu manjšine, ki je težave večine pač ne zanimajo, dokler so njihovi dobički zagotovljeni. In zagotavljanje teh dobičkov se artikulira poleg mednarodnih finančnih tudi preko trgovskih institucij. V okviru Svetovne trgovinske organizacije, katere namen je zniževanje trgovinskih ovir s postavljanjem pravil poslovanja in reševanje multilateralnih sporov, potekajo pogajanja o sporazumu TiSA (Trade in Services Agreement), katerega namen je ustvariti globalni svobodni trg storitev in katerega sprejem bi spremenil način in pravila v gospodarskem poslovanju. Glede na dogajanja v zadnjih desetletjih lahko pričakujemo, da se bo s privatizacijo do sedaj javnega dela gospodarstva usmeril predvsem k dobičkom zasebnega kapitala na tem področju. "Socialna država in javni sektor sta danes lovišče kapitala, edini trg, ki je še preostal. Kapital nima več kam, zato ima za cilj privatizacijo

vsega, kar je v državni, javni ali skupni lasti. Od socialnih storitev, elektrogospodarstva do telekomunikacij, od inženiringa do gradbeništva, od pošte do železnic, od cest in luk do letališč, od zdravstva do šolstva, od pokojnin do zavarovanj, od varovanja narave do turizma, od zaporov do pogrebov, od rudnikov mineralov do pitne vode. In prav to je vsebina tajnega sporazuma TiSA" (Komat 2014, 452). Globalizacijske procese, ki temeljijo na poenotenju poslovnih pravil oziroma v večini primerov na odstranjevanju ovir za nemoteno gospodarsko poslovanje, lahko bolje označimo s terminom korporativistična globalizacija, ki daje prednost korporacijam pred nacionalnimi državami in korporacijski entiteti pred individualno.

V kolikor želimo razumeti proces globalizacije zadnjih desetletij v perspektivi Aristotelovega razumevanja pridobivanja dobrin, se hitro izkaže prevlada tendence po neomejeni akumulaciji kapitala, ki vse bolj pridobiva formo neskončne rasti finančnega kapitala – torej hrematistikē. Pri tem pa se način prikazovanja razlogov za neoliberalno gospodarstvo izkazuje v nemoralnem izkoriščanju nacionalizma ter kulturne identitete in izkrivljanju splošno priznanih vrednot, kot so svoboda in svoboščine posameznika, za doseganje ciljev neoliberalnega načina gospodarjenja.

4.6 Neenakost

"Neenakost sama po sebi ni nekaj novega. Koncentracija gospodarske in politične moči je bila v mnogih pogledih bolj ekstremna v predkapitalističnih zahodnih družbah. V tistem času je vera pojasnjevala in utemeljevala neenakost: tisti na vrhu družbe so bili tam zaradi *božanske pravice*. Dvom v to je pomenil dvom v družbeni red ali celo dvom v Božjo voljo" (Stiglitz 2013, 36).

Torej to ni nov fenomen, ki bi se pojavil v kapitalističnem sistemu, se je pa v kapitalizmu vzrok neenakosti spremenil. Ko elita ne more biti več na vrhu zaradi svoje božanske pravice, je pač potrebno najti druge razloge (vzroke) za distribucijo bogastva ali bolje rečeno za redistribucijo – od dna proti vrhu distribucijske verige. Kapitalizem ta razlog vidi v teoriji mejne produktivnosti, po kateri trg tiste z večjim prispevkom družbi bolj bogato nagradi. Torej je razlog neenakosti zgolj v velikosti individualnega prispevka v skupno dobro.

Naveden princip individualnega nagrajevanja je moralno nesporen in bi lahko predstavljal celo želeni ideal. A realnost je daleč od resnice, ki nam jo podaja kapitalistična paradigma. Medtem ko bi (teoretično) še lahko izračunali posameznikov prispevek v primeru posameznega delavca, pa je ugotavljanje prispevka managerja praktično nemogoče. Če bi šlo za marginalno skupino, to niti ne bi bilo pomembno, vendar se danes v dohodkovni distribuciji in distribuciji premoženja prav razred managerjev pojavlja z največjimi deleži v nacionalnih ekonomijah. Zato v družbi, kjer "spodnjih 50 odstotkov v distribuciji dohodka ... prejme ... približno toliko kot zgornjih 10 odstotkov ... [in] v pogledu distribucije premoženja nima v lasti nič ali skoraj nič ... [ter je] ... premoženje ... tako koncentrirano, da se velik segment družbe skoraj ne zaveda njegovega obstoja, tako da si nekateri ljudje predstavljajo, da ta pripada surrealističnim

in mističnim entitetam" (Piketty 2014, 244, 255) postane pomembno vprašanje distribucije ustvarjenega bogastva z vidika moralnosti takšne ali drugačne delitve. Še posebej, ko v gospodarstvu ne gre več toliko za "ustvarjanje novega bogastva, ampak jemanje od drugih" (Stiglitz 2013, 7).

"Zgodovina distribucije bogastva je že od nekdaj globoko politična in je ni mogoče razlagati zgolj z ekonomskimi mehanizmi" (Piketty 2014, 20). Zato poskušajo danes "tisti, ki želijo ohraniti neenakosti družbi, aktivno oblikovati zaznave in prepričanja, da bi take neenakosti postale bolj sprejemljive" (Stiglitz 2013, 200). Dojemanje stvarnosti v neoliberalistični perspektivi pa lahko z orodji, ki jih imajo na razpolago tisti z ekonomsko močjo in s političnim vplivom, dosežemo tako, da se nekatere ideje (resnice) pojavijo in druge ne.

S strani zagovornikov »pravega pogleda na svet« je zato postal "pojem enakosti ... najbolj osovražen, zato se vsi vrtimo okrog vprašanja svobode" (Kuzmanić 2010) – politične in ekonomske. Pri tem pa svoboda postaja individualna pravica do odločitve, ki gre pogosto na račun zmanjšanja pravic drugih. Moralnost in pravičnost pri maksimizaciji lastnega interesa pri tem ne igrata nobene vloge.

4.7 Kam od tu?

Glede na analizo Zahodnega gospodarstva v dvajsetem stoletju lahko ugotavljamo, da se je to razvilo v smeri prevlade hrematistikē nad ekonomikē. Razvoj, ki ga je kapitalistični sistem že doživel v obdobju pred prvo svetovno vojno. Zato je razumevanje, kje smo in zakaj smo tu kjer smo, tako pomembno. Stiglitz (2013, 83) opozarja, da že "plačujemo visoko ceno za našo veliko in naraščajočo neenakost in ker se bo naša neenakost verjetno še naprej povečevala – razen če ne bomo česa storili – bo cena, ki jo plačujemo, še narasla". Stiglitzev pogled na družbo, v kateri živimo, in predvsem vprašanje, kam nas to pelje, zahteva tudi odgovore: Ali lahko živimo bolje in kako naj to storimo?

Neoliberalna ideologija, čeprav se o njej sploh veliko ne govori, je danes postala nekaj samoumevnega in se je globoko zasedrila v življenju in mišljenju vseh – tako politike, medijev, ekonomistov kot tudi običajnih ljudi. V boju za prevlado idej je zmagovalka. In to na način, da večina ni le soglasna z različnimi politikami, kot so: vitka država, nujnost privatizacije, država je slab gospodar, kriza je kazen za greh in podobno, ampak ima te ideje za svoje. Ideologija, ki je le ena od mnogih v človeški zgodovini, je postala nekaj normalnega, naravnega in edino možnega. Kapitalistična neoliberalna doktrina temelji na absolutni prevladi ideologije, religioznih resnic o svetu in edinem možnem pogledu na svet, na absolutni veri v svoj prav. Usmerja naše mišljenje in mu postavlja svoj okvir.

Danes živimo v razdrobljenem svetu, kjer so koncepti človečnosti, humanosti in skupnosti postali neobstoječi v vsakodnevnem življenju. Želja po dominaciji nad naravo nas je pripeljala

do izkoriščanja na meji njene možnosti samoobnavljanja, če te meje nismo že prestopili. Zato je sicer formalno proklamiran trajnostni razvoj, ki ga Aristotel v konceptu ekonomikē razume kot naraven način pridobivanja dobrin, nujen obrat v našem načinu gospodarjenja. Vendar pa naravnost ne pomeni samo našega odnosa do narave, ampak tudi spremembo našega načina mišljenja in vzorcev delovanja. Vrednote, ki so jih v Zahodne družbe vcepila zadnja desetletja delovanja neoliberalne ideologije, so popolnoma spremenile percepcijo sveta, v katerem živimo, in so morale njegovega delovanja (političnega in ekonomskega) zastavile po principu racionalnega odločanja in s tem po potrebi po racionalnosti etike, ki je postala podrejena neoliberalnim političnim in ekonomskim ciljem. Ti pa se vse bolj nagibajo k zadovoljevanju želja manjšinske politične in ekonomske elite, zadovoljevanja potreb večine pa ta paradigma nima za cilj; razen v svojih zavajajočih diskurzih, namenjenih prikrivanju svoje resnične agende. Zato je naše gospodarsko delovanje ponovno potrebno postaviti na pot ekonomikē – gospodarske aktivnosti usmeriti k zadovoljevanju naših potreb in jih uskladiti z omejenostjo virov našega planeta. Kajti v kolikor bomo nadaljevali po trenutni poti, bomo obstali "v svetu, kjer prevladuje hrematistika, (kjer) ni moralne in etične meje za pridobivanje in kopičenje bogastva, tudi če zaradi tega drugi trpijo pomanjkanje. Še več, ni ne moralnega ne etičnega kompasa, ki bi nam povedal, kdaj smo dosegli dovolj oziroma kdaj je neenakost materialnega bogastva dosegla mejo, da postavi v nevarnost socialno kohezijo v skupnosti" (Anielski 2007, 24). S tem pa lahko postavimo pod vprašaj delovanje in funkcioniranje skupnosti, tako majhnih kakor velikih, in stopimo na nevarno pot, ki smo jo bili zgodovinsko že deležni v prvi polovici dvajsetega stoletja.

Vendar pa jasnih odgovorov na vprašanje, kako se obrniti v smer ekonomikē ni. Kar lahko sklepamo iz zgodovine človeške civilizacije, je le dejstvo, da noben družbeni (politični in ekonomski) sistem ni preživel in da ga je vedno zamenjalo nekaj drugega (novega), kar pa ni nujno pomenilo tudi boljšega. Vedno pa je bila v ozadju neka ideja, ki je sčasoma postala prevladujoča.

Dojemanje današnje realnosti narekuje neoliberalna ideologija, ki ustvarja percepcijo stvarnosti v Zahodnih družbah. S svojim stalnim ponavljanjem istih fraz (ni alternative, nujnost reforme trga dela, živeti preko svojih zmožnosti, svoje dolgove moramo poravnati, povrniti moramo zaupanje finančnih trgov ...) ustvarja iluzijo da ima prav, da je nezmotljiva in da so stvari take, kot so – neizogibne in samoevidentne. Desetletja stalnih in vztrajnih manipulacij so privedla do novega načina mišljenja (ne-mišljenja), ki ga usmerjajo strokovnjaki na vseh področjih. Zato je ena od prioritet za spremembe v smeri Aristotelovega pogleda na politično in ekonomsko: ne-mišljenje ponovno zamenjati z lastnim mišljenjem in ugotoviti resnično resnico (realnost) današnjega sveta. Neoliberalistična politična in ekonomska paradigma obljublja materialno obilje z "dogmo prostega trga in nevidno roko, ki ima božanski značaj" (Komat 2014, 40). Religiozno dojemanje ekonomske realnosti, ki jo ponuja prevladujoča doktrina, pa lahko presežemo le z vrnitvijo politike na raven posameznika v formo Zoon politikon, ki ga Aristotel razume kot naravno človeško stanje.

Šele ko bo trenutno prevladujoče ne-mišljenje, ki nam ga dnevno servirajo mediji, različni strokovnjaki in izobraževalni sistem, ponovno zamenjalo lastno mišljenje, se bomo lahko ponovno ukvarjali tudi z vprašanji moralnosti ekonomskega sistema, v katerem živimo, in z načini in razlogi za njegovo spremembo.

LITERATURA

- Alvey, James E. 1999. A Short History of Economics As a Moral Science. *Journal of Markets & Morality* 2 (1): 53–73.
- Anielski, Mark. 2007. *The Economics of Happiness: Building Genuine Wealth*. Gabriola Island: New Society Publishers.
- Arendt, Hannah. 2003. *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
- Aristotel. 2010. *Politika*. Ljubljana: GV Založba.
- Berend, Ivan T. 2013. *Gospodarska zgodovina Evrope v 20. stoletju: Ekonomski režimi od laissez-faire do globalizacije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Modrijan založba.
- Chomsky, Noam. 2014. *Profit pred ljudmi: Neoliberalizem in globalna ureditev*. Ljubljana: Založba Sanje.
- Colander, David C. 2004. *Economics*. New York: McGraw–Hill/Irwin.
- Crespo, Ricardo F. 1998. Controversy: Is Economics a Moral Science? *Journal of Markets & Morality* 1 (2): 201–211.
- Crespo, Ricardo. F. 2014. *A Re-Assessment of Aristotle's Economic Thought*. New York: Routledge.
- Cunningham, William. 2013. *Western Civilization in Its Economic Aspects*. New York: Cambridge University Press.
- DeLong, Bradford J. 2000. *The Shape of Twentieth Century Economic History*. [Http://www.nber.org/papers/w7569](http://www.nber.org/papers/w7569) (27. 1. 2015).
- Dopfer, Kurt in Jason Potts. 2008. *The General Theory of Economic Evolution*. New York: Routledge.
- Ekelund, Robert B., Robert D. Tollison, Gary M. Anderson, Robert F. Hébert in Aubrey B. Davidson. 1996. *Sacred Trust: The Medieval Church as an Economic Firm*. New York: Oxford University Press.
- Ekelund, Robert B. in Robert D. Tollison. 2011. *Economic origins of Roman Christianity*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Felber, Christian. 2013. Intervju: Ekonomija blaginje je le še vprašanje časa. *Manager* 2: 22–24.
- Friedman, Milton. 1953. *Essays in Positive Economics*. Chicago: Chicago University Press.
- Friedman, Milton. 2011. *Kapitalizem in svoboda*. Ljubljana: Soleco.
- Harvey, David. 2012. *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Hayek, Friedrich A. 1978. *New studies in philosophy, politics, economics and the history of ideas*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Keynes, John Maynard. 2006. *Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Keynes, John Maynard. 2014. *The Economic Consequences of the Peace*. Radford: Wilder Publications.
- Klein, Naomi. 2009. *Doktrina šoka: Razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba.

- Komat, Anton. 2014. *Potniki na ladji norcev: Umetnost preživetja*. Domžale: samozaložba.
- Krugman, Paul. 2009. *Vrnitev ekonomike depresije in kriza leta 2008*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Krugman, Paul. 2012. *Ustavimo to krizo takoj!* Ljubljana: Modrijan založba.
- Krugman, Paul in Robin Wells. 2013. *Microeconomics*. New York: Worth Publishers.
- Kuzmanič, Tonči. 2010. *Če gledamo iz perspektive osemdesetih, smo sredi Ničesar*. [Http://www.mladina.si/52147/](http://www.mladina.si/52147/) (15. 1. 2015).
- Marshall, Alfred. 2012. *Principles of Economics*. New York: Digireads.
- McChesney, Robert W. 2014. Uvod. V *Profit pred ljudmi: Neoliberalizem in globalna ureditev*, avt. Noam Chomsky. Ljubljana: Založba Sanje.
- Mill, John Stuart. 1863. *On Liberty*. Boston: Ticknor and Fields.
- Piketty, Thomas. 2014. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Pribram, Karl. 1986. *A History of Economic Reasoning*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Ricardo, David. 1962. *Načela politične ekonomije in obdavčenja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Sedláček, Tomáš. 2014. *Ekonomija dobrega in zla*. Ljubljana: Družina.
- Smith, Adam. 2010a. *Bogastvo narodov: Raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Smith, Adam. 2010b. *The Theory of Moral Sentiments*. New York: Digireads.
- Stiglitz, Joseph E. 2010. *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. New York: W.W. Northon & Company, Inc.
- Stiglitz, Joseph E. 2013. *The Price of Inequality*. New York: W.W. Northon & Company, Inc.
- Stivers, Richard. 2008. *The Illusion of Freedom and Equality*. New York: State University of New York.
- Stone, Oliver in Peter Kuznick. 2012. *The Untold History of the United States*. London: Ebury Press.
- Sušjan, Andrej. 2002. Od politične ekonomije do ekonomike in nazaj. *Teorija in praksa* 39 (6): 861–872.
- Štefančič, Marcel jr. 2015. Zakaj je kapitalizem religija in zakaj bi ga bilo treba od religije nujno ločiti. *Mladina* 21: 34–37.
- Wittgenstein, Ludwig. 1976. *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Wittgenstein, Ludwig. 2009. *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell Publishing.